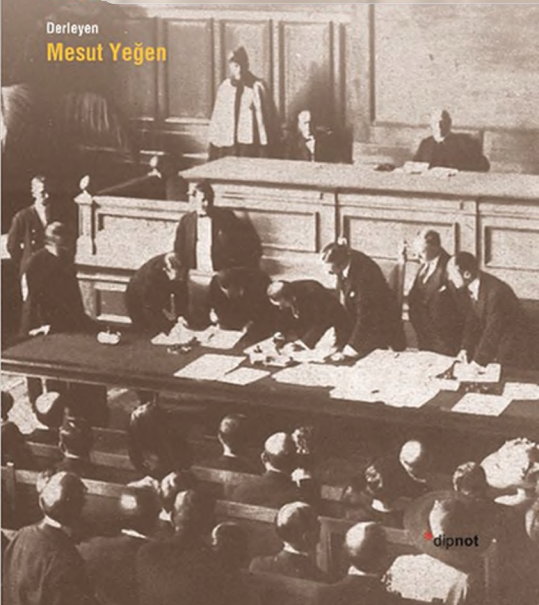

İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958

Derleyen

Mesut Yeğen

MESUT YEĞEN
İNGİLİZ BELGELERİNDE KÜRDİSTAN

Meşut Yeğen: Meşut Yeğen 1964'te Siverek'te doğdu. Ankara Atatürk Lisesi'nden mezun oldu. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden lisans (1986) ve yüksek lisans (1989), Essex Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden doktora (1994) derecesini aldı. Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı. İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesidir. Söylen Analizi, Milliyetçilik, Vatandaşlık, Kürt Meselesi üzerine çalışmaktadır.

Yayımlanmış Kitapları

Son Kürt İsyanı, İletişim Yayınları, 2011

Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler, İletişim Yayınları, 2006

Devlet Söyleminde Kürt Sorunu, İletişim Yayınları, 1999

İngiliz Belgelerinde Kürdistan

© Dipnot Yayınları, 2011

Bu kitabın Türkçe yayım hakları Dipnot Yayınları'na aittir.

Dipnot Yayınları 140

ISBN: 978-605-4412-51-8

Sertifika No: 1499

Kapak Tasarımı: Sinan Demirkaya

Kapak Resmi: Lozan'da İmza Töreni

Düzeltili: Ümit Özger

1. Baskı: Mart 2012 / Ankara

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Ltd.Şti

Baskı: Mattek Matbaacılık Bas. Yay. Tan. Tic. San. Ltd. Şti.

Adakale Sok. No 32/27 Kızılay / Ankara

Tel: (0 312) 433 23 10

Dipnot Yayınları

Selanik Cad. No. 82/24 Kızılay / Ankara

Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32

e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com

www.dipnotkitap.com

Derleyen
Mesut Yeğen

İngiliz Belgelerinde Kürdistan

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	13
İngiltere'nin Kürdistan Siyaseti.....	15
Osmanlı Eliti ve Kürdistan.....	18
Kürt Eliti	19
Yeni Rejim ve Kürtler.....	21
Şeyh Said Ayaklanması	22
Cumhuriyet Eliti ve Kürt Meselesi.....	25
İngilizler ve Kürt Meselesi	27
BELGELER	29
<i>14 Aralık 1918</i>	30
Kürdistan.....	30
<i>Belge No: 52558 4 Nisan 1919</i>	36
Bağdat Siyasi Kısmı, aşağıdaki telgrafı İstanbul Yüksek Komiserliği'ne göndermiştir.	36
<i>Belge No: 54598 8 Nisan 1919</i>	37
Bağdat, Acil.....	37
<i>9 Nisan 1919</i>	39
Mezopotamya Genelkurmayı'ndan İstanbul Yüksek Komiserliği'ne	39
<i>Belge No: 56928 12 Nisan 1919</i>	40
Bağdat Siyasi Kısmı, 9 Nisan 1919.....	40
<i>Belge No: 53756</i>	42
Bağdat, 15 Nisan 1919	42

<i>Belge No: 59057 16 Nisan 1919</i>	44
Amiral Calthorpe'dan.....	44
<i>21 Mayıs 1919</i>	46
Savaş Bürosu, Whitehall.....	46
<i>27 Mayıs 1919</i>	47
Bağdat'tan, 25 Mayıs 1919.....	47
<i>Belge No: 91082 17 Haziran 1919</i>	49
Askeri İstihbarat Şefi Savaş Bürosu.....	49
Kürdistan Terakki (Teali -çn.) Cemiyeti Yönetmeliği.....	50
<i>Belge No: 100865 10 Temmuz 1919</i>	55
Viranşehir ziyareti günlüğü, 11-18 Mayıs 1919.....	55
<i>Milli Kürtleri'nin Tutumu</i>	57
<i>Mahmut Bey'in Mektubu</i>	62
<i>Belge No: 101503 12 Temmuz 1919</i>	70
Amiral Calthorpe'dan, İstanbul.....	70
<i>Belge No: 103197 16 Temmuz 1919</i>	73
Amiral Calthorpe'dan.....	73
<i>Belge No: 105775 22 Temmuz 1919</i>	74
İngiliz Yüksek Komiserliği.....	74
<i>Belge No: 106843 24 Temmuz 1919</i>	75
Mezopotamya'dan Savaş Bürosuna,.....	75
<i>Belge No: 107502 25 Temmuz 1919</i>	78
Binbaşı E. Noel'in Özel Görev Günlüğü.....	78
<i>Belge No: 112204 5 Ağustos 1919</i>	85
İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul.....	85
<i>Belge No: 122231 5 Ağustos 1919</i>	89
Hindistan Bürosu, Londra.....	89
<i>30 Ağustos 1919</i>	91
Bağdat Siyasi Kısmı'ndan,.....	91
<i>Belge No: 126007 6 Eylül 1919</i>	94
Orta-Doğu Meseleleri Üzerine Şubeler-Arası Konferans.....	94
Kürdistan'da Durum.....	94
<i>Belge No: 126676 9 Eylül 1919</i>	104

Hindistan Bürosu'ndan Dışışleri Bakanlık Müsteşarı'na, ...	104
<i>Belge No:E135258 30 Eylül 1919</i>	109
Britanya Yüksek Komiserliği.....	109
Kürt Demokratik Partisi.	109
<i>Belge No:136674 3 Ekim 1919</i>	113
Mısır Kuvvetleri Karargahı'ndan.....	113
<i>13 Ekim 1919</i>	117
Kürtler ve Ulusal Hareket.....	117
<i>Belge No:153094 19 Kasım 1919</i>	119
Ulusalçılarla Kürtler Arasındaki İlişkiler Üzerine İstihbarat Notu	119
<i>22 Kasım 1919</i>	121
Dışışleri Bakanı'ndan Bağdat Sivil Komiseri'ne, ...	121
<i>27 Kasım 1919</i>	123
Bağdat Sivil Komiseri'nden Dışışleri Bakanlığı'na, ...	123
<i>Belge No: 175160 31 Ocak 1920</i>	125
İngiliz Heyeti, Paris.	125
Kürdistan.....	125
1. Kürt Siyasi Hareketi.....	125
2. Kürtlerin Amaçları.....	126
3. Türk Planı.....	126
4. Kürt İtirazları	127
5. Mevcut Durum	127
Önerilen Çözüm	127
<i>Belge No: E970 27 Şubat 1920</i>	129
Amiral de Robeck'ten.....	129
<i>Belge No: E970 6 Mart 1920</i>	131
Amiral de Robeck'e, İstanbul. Dışışleri Bakanlığı,.....	131
<i>Belge No: E1776 18 Mart 1920</i>	133
Koramiral Sör J. de Robeck'tan Earl Curzon'a,.....	133
<i>23 Mart 1920</i>	137
Dışışleri Bakanı'ndan Bağdat Sivil Komiseri'ne, ...	137

<i>Nisan 1920</i>	139
Orta Doğu Meselesi Üzerine Bölümler-Arası Konferans.....	139
<i>Belge No: E 3398 19 Nisan 1920</i>	141
Amiral de Robeck'ten,.....	141
<i>Belge No: E 3401 19 Nisan 1920</i>	143
Amiral de Robeck'ten.....	143
<i>24 Mart 1920</i>	145
Ekselansları Bay Lloyd George, ...	145
<i>Belge No: 5063 20 Mayıs 1920</i>	146
İngiliz Yüksek Komiserliği.....	146
Kürtler ve Osmanlılık	149
<i>Belge No: E 3553 3 Nisan 1922</i>	152
Sör. H. Rumbold'dan Kedleston Markizi Curzon'a, ...	152
<i>Belge No: E 9846 4 Ekim 1923</i>	157
Irak Yüksek Komiserliği Vekilliği'nden Koloniler Bakanlığı Sekreterliği'ne, ...	157
<i>Belge No: E 46004 11 Kasım 1924</i>	158
İngiliz Hava Kuvvetleri Komutanlığı.	158
1. Cemiyetin Kökeni	158
2. Türklerin Bu Hareketin Gelişmesine Yol Açan Kötü Muameleleri	159
3. Kürt Fikir ve İdealleri	161
4. Cemiyetin Halihazırdaki Şubeleri ve Önde Gelen Üyeleri Hakkındaki Detaylar	163
5. 7.Tümendeki Hareketle İlgili Askeri Görevlilerin Listesi.....	167
6. Beytüşşebap'taki 18. Alaydaki İsyan	169
7. Türk Tutumu ve Karşı Önlemler	169
8. Zaman Faktörünün Önemi.....	170
9. Yorum	171
<i>Belge No: 1229 2 Mart 1925</i>	172
Bay Lindsay'den Bay Austen Chamberlain'a, ...	172
<i>Belge No: E1394 9 Mart 1925</i>	180
R. C. Lindsay'dan Austen Chamberlain'a	180

<i>Belge No: 5828 11 Mart 1925</i>	193
Genelkurmay Karargahı, Filistin Komutanlığı, ...	193
Türk Birliklerinin Suriye Üzerinden Geçişi	193
<i>14 Mart 1925</i>	195
Britanya Büyükelçiliği.....	195
Mektuplardan Özetler	201
<i>Belge No: E2497 27 Nisan 1925</i>	204
Bay Lindsay'den Bay Austen Chamberlain'a, ...	204
<i>Belge No: E47008 10 Ağustos 1925</i>	212
Bay Hoare'den Bay Chamberlain'a,.....	212
<i>Belge No: E6730 3 Kasım 1925</i>	215
Sör P. Loraine'den Bay Auesten Chambelain'a, ...	215
<i>Belge No: E6865 9 Kasım 1925</i>	218
Sör R. Lindsay'den Bay Austen Chamberlain'a, ...	218
<i>Belge No: E2578 24 Nisan 1926</i>	219
Ulusunun gerçek dostu, dostlarının hamisi	
Muhammed Amin Efendiye.....	220
Değerli Kürt Konseyi, Milletin Değerli Dostları, ...	221
<i>18 Temmuz 1926</i>	224
Irak Yüksek Komiserliği 'nden Sömürgeler Bakanlığı'na, ...	224
<i>Belge No: E 4298 23 Nisan 1926</i>	225
Bay Lindsay'in Telgrafı.....	225
<i>Belge No: E74 5 Ocak 1927</i>	226
Bay Clive'dan, 4 Ocak 1925.	226
<i>Belge No: E 486 28 Ocak 1927</i>	227
Sör G. Clerk'ten Sör Austen Chamberlain'a,.....	227
<i>Belge No: E 486 28 Ocak 1927</i>	229
Sör Austen Chamberlain'dan İstanbul'a, Sör G. Clerk'e.....	229
<i>Belge No: E 903 22 Şubat 1927</i>	231
Sör G. Clerk'ten, 21 Şubat 1927,.....	231
<i>Belge No: E 1213 14 Mart 1927</i>	232
İngiliz Askeri Ateşelik Ofisi,.....	232

<i>Belge No: E 1865 25 Nisan 1927</i>	235
Sör G. Clerk'ten Sör Austen Chamberlain'a, ...	235
<i>Belge No: 2835 27 Haziran 1927</i>	237
Sör G. Clerk'ten Sör Austen Chamberlain'a, ...	237
<i>Belge No: E 5568 28 Aralık 1927</i>	239
Majestelerinin Halep Konsolosluğu'ndan, ...	239
<i>Belge No: E183 12 Ocak 1928</i>	241
İngiliz Büyükelçiliği.	241
<i>Belge No: E 248 16 Ocak 1928</i>	246
Sör G. Clerk'ten Sor Auesten Chamberlain'a, ...	246
<i>Belge No: E385 12 Kasım 1928</i>	248
Sör G. Clerk'ten Lord Cushendun'a, ...	248
<i>Belge No: E 5738 3Aralık 1928</i>	250
İngiliz Büyükelçiliği, Ankara.	250
<i>Belge No: E 3768 14 Temmuz 1930</i>	255
Sör G. Clerk'ten Bay A. Henderson'a, ...	255
<i>Belge No: E 4578 25 Ağustos 1930</i>	258
Bay Helm'den Bay A. Henderson'a, ...	258
<i>Belge No: E 4766 4 Eylül 1930</i>	260
Sör R. Clive'dan Bay A. Henderson'a, ...	260
Kürt Meselesi	260
<i>17 Eylül 1930</i>	263
Binbaşı O'Leary'den Sör G. Clerk'e	263
Doğu Türkiye'deki Askeri Harekatların Özeti: Kürt Ayaklanması 1930	263
<i>Belge No: E68 5 Ocak 1931</i>	268
Sör G. Clerk'ten Bay A. Henderson'a, ...	268
Binbaşı O'Leary'den Sör G. Clerk'e, ...	268
Genelkurmay'dan Nuri Bey'den Kürdistan Üzerine Bazı Gözlemler	269
<i>22 Mayıs 1937</i>	271
İngiliz Büyükelçiliği, Ankara.	271
<i>Belge No: E4238 23 Temmuz 1937</i>	272

İngiliz Elçiliği, İstanbul.....	272
<i>Belge No: E7974 3 Aralık 1941</i>	274
Tahran'daki Dışişleri Bakanlığı'na,.....	274
<i>8 Aralık 1941</i>	275
Tahran'dan Kahire'ye,.....	275
<i>Belge No: E8180 10 Aralık 1941</i>	276
Tahran'dan Dışişleri Bakanlığına,.....	276
<i>Belge No: E8526 25 Aralık 1941</i>	277
Dışişleri Bakanlığı'ndan Tahran'a.....	277
<i>Belge No: E65 28 Aralık 1941</i>	279
Ankara'dan Dışişleri Bakanlığına, ...	279
<i>Belge No: E3090 28 Mayıs 1943</i>	280
Sör E. Spears'tan, Beyrut,.....	280
Birinci Umumi Müfettişlik.....	281
<i>Belge No: E1822 8 Kasım 1950</i>	302
İngiliz Büyükelçiliği'nden, ...	302
<i>Belge No: E1821 13 Ekim 1958</i>	304
Kürt Sorunu	304

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı, malum, Avrupa'da ve Ortadoğu'da muazzam yıkıcı/yaratıcı sonuçlar üretti. Savaş sona erdiğinde üç kadim hanedanlık, üç büyük imparatorluk, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı tarihe karışmış, bu üç imparatorluktan onlarca yeni devlet 'türemiştir'. Cereyan ettiği dört senenin sonunda Avrupa'yı ve Ortadoğu'yu kökten 'değiştiren' savaş, Osmanlı'nın varisi Türkiye için dört yıldan biraz daha fazla sürdü. 1920'de Sevr Antlaşmasıyla bağtlanan ve bugünkü Türkiye'nin doğusunda ve güneydoğusunda bağımsız bir Ermenistan'a ve (ilerde bağımsızlaşabilecek) özerk bir Kürdistan'a yer veren yeni statüko "Milli Mücadele" tarafından geçersizleştirildi ve dünya savaşı yeni Türkiye için esas olarak 1923 Lozan Antlaşması'yla sona erdi.

Yeni Türkiye'nin bugünkü sınırları da Lozan'da tescil edildi. Lozan'da anlaşma sağlanamamasının ardından 1926'da İngiltere'yle akdedilen Ankara Antlaşmasıyla Musul vilayetinin İngiltere'nin kontrolündeki Irak'a bırakılması kararlaştırıldığında, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti haritası (Hatay hariç olmak üzere) şekillenmiş oldu.

Savaş sonrası statükonun Türkiye kısmının şekillenmesinde yaşanan bu gecikme Osmanlı Devletinin tebası Kürtlerin kaderini kökten belirledi. Osmanlı tebası Kürtler, çok değil, 1918'le

1925 arasında kalan birkaç sene içerisinde, önce bugünkü Türkiye'nin güneydoğusunda ve Irak'ın kuzeyinde, müstakbel bir Ermenistan'la komşu ya da iç içe (özerk ya da bağımsız) bir Kürdistan'ın vatandaşları olabilme ihtimalini tecrübe ettiler ardından da Türkiye, Irak ve Suriye devletlerinin (müstakbel-Türk ya da müstakbel-Arap) vatandaşları oldular. Osmanlı tebası Kürtlerin 1925'ten başlayarak tecrübe etmeye başladıkları bu yeni statüko İkinci Dünya Savaşı'nda bir kez daha onaylandı ve aşağı yukarı 1991'e kadar kesintisiz devam etti.

1991'deki Körfez Savaşıyla başlayan yeni süreçte Irak Kürtlerinin durumu kökten değişti. Irak Kürtleri, 2004'te kabul edilen anayasayla, federal Kürdistan meclisini ve hükümetini oluşturma hakkını edindiler. Türkiye ve Suriye Kürtleri de tabi oldukları 1. Dünya savaşı sonrası statükoyu değiştirmek için epey zamandır çabalıyor olmakla beraber kayda değer bir sonuç elde edebilmiş değiller.

Bir dönemin Osmanlı tebası Kürtlerin, bir kısım değişikle beraber, aşağı yukarı 1925'ten beridir tecrübe ettikleri mezkur statükonun iki büyük kurucu aktörü oldu: İngiltere ve Türkiye. Söz konusu statüko, deyim yerindeyse, İngiltere'ye rağmen ve İngiltere'yle birlikte Türkiye tarafından ve Türkiye'ye rağmen ve Türkiye'yle birlikte İngiltere tarafından kuruldu. Osmanlı tebası Kürtlerin bugün de tecrübe etmeye devam ettikleri statüko İngiltere'nin 1. Dünya Savaşı sonrasında takip ettiği Şark (Orta-doğu, Türkiye, Kürdistan) siyaseti sayesinde mümkün oldu. Dünya savaşının ardından Kürtleri önce özerk (ya da bağımsız) bir Kürdistan devleti ihtimaliyle buluşturup ardından da Türkiye, Irak ve Suriye devletlerinin müstakbel-Türkleri Arapları kılan bu siyaset, bu siyasetteki dalgalanmalar oldu.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın dünya savaşı sonrası yıllara ait belgeleri bu dalgalı siyasete vakıf olmayı kısmen de olsa mümkün kılıyor. 1990'da İngiltere Devlet Arşivlerinde (Public Records Office) çalışırken eriştiğim ve Türkçeleştirerek ilk kez

1992'de Ahmet Mesut müstearıyla yayımladığım (Doz Yayınları) bu belgeler İngiltere'nin Kürdistan siyasetinin nasıl adım adım ve önemli değişikliklerden geçerek şekillendiğini gösteriyor. Üzerinde güneş batmayan imparatorluk, Kürdistan siyasetini "dediğim dedik, çaldığım düdüğü" prensibinden çok uzakta, epey pragmatik, zaman zaman çaresizlik içinde ve çok da dünyevi bir akılla, adım adım inşa etmiş görünüyor.

İngiliz Belgeleri, İngiltere'nin Kürdistan siyasetine ışık tutmakla kalmıyor; pek çok önemli meseleye dair kıymetli bilgiler sunuyor. Belgeler, savaşın ardından Osmanlı elitinin farklı kesimlerinin Kürdistan siyasetine, Kürt elitinin tasavvurlarına, bugünkü Türkiye ve bugünkü Irak Kürtleri arasında savaşın ardından gelişen farklılaşmalara, 1925 Şeyh Said Ayaklanması'nın ardında İngilizlerin olup olmadığına, Cumhuriyet elinin Kürt meselesi siyasetine ilişkin epey bir bilgi sağlıyor.

İngiltere'nin Kürdistan Siyaseti

Yukarıda belirttim: İngiltere'nin dünya savaşı sonrası Kürdistan siyaseti tedricen ve önemli değişikliklerden geçerek şekillenmiş görünüyor. Savaşın hemen ardından yapılan yazışmalar, İngilizlerin öyle ince ince etüt edilmiş bir Kürdistan (ve Ermenistan) siyasetinin olmadığını gösteriyor. Aslında bunun olması biraz imkansızdı çünkü anlaşıldığı üzere (FO 371/4192 126676), İngilizler Kürdistan'la ilk kez 1917 senesinde temas kurmuşlardı. Bu durumun yarattığı acemilik ve bilgisizlik sebebiyle olsa gerek, İngiltere Kürdistan siyasetini 1923'e kadar adım adım ve önemli değişikliklerden geçerek oluşturdu. Beri yandan, bu acemilik işini çok da abartmamak lazım. İngilizler bölgede ne yapmak istediklerini hiç bilmiyor da değildiler elbette. Savaşın sonundan itibaren İngilizlerin bölgeye dair neredeyse değişmez bir siyasetleri olmuş görünüyor: Bugünkü Irak'ın Musul altında kalan Arap (petrol) bölgesini kesinkes kontrol altında tutmak.

İngiliz siyasetinin adım adım kurulduğu bahsine girmişken şunu da belirtmekte fayda var: Bu siyaset, sahada ve merkezde bulunan unsurlar arasında yaşanan istişareler, müzakereler ve çatışmalarla şekillenmiş görünüyor. İstişare ve müzakerelerin İngiltere'nin Kürdistan siyasetini şekillendirici etkisi bilhassa şubeler arası konferans başlıklı belgelerde açıkça gözlenmektedir. Çatışma ise bazen enteresan raddelere ulaşacak ve merkezden dikte edilen siyasetler sahadaki unsurlar tarafından yerine getirilmeyecektir. Böyle bir durumda, anlaşılan o ki (FO 371/4192 126676), merkez Kürdistan işlerini idare etme yetkisini İstanbul Yüksek Komiseri ile Bağdat Sivil Komiserine vermiş, ancak askeri olarak kontrolünde olan Kürt bölgelerine kendine bağlı siyasi görevlileri göndermeyi öneren Mısır Kuvvetleri Komutanı bu emirleri dinlememiştir.

Savaşın hemen ardından İngiliz Dışişleri Bakanlığını ve Hükümeti bilgilendiren çeşitli unsurların Kürdistan siyaseti önerileri, etkili bir biçimde FO 371/4192 126007 numaralı ve Ortadoğu Meseleleri Üzerine Şubeler Arası Konferans başlıklı belgede özetlenmektedir. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla, İngiltere'nin Kürdistan siyasetinin oluşumunu Kürt elitlerinin tutumu, Türklerin karşı-tutumları, İngiltere ve Fransa arasındaki rekabet, Ermeniler ve Kürtler arası ilişkiler ve İngiliz hariciyesi içindeki farklılaşmalar şekillendirmiştir.

Bu unsurlar arası etkileşim neticesinde sahadan merkeze yapılan ilk ciddi öneriler şunlar olmuştur: Osmanlı tebası Kürtlerin İngiltere karşıtı olmasının önüne geçmek için Kürtlere Ermeniler yanlısı bir siyaset izlenmeyeceğinin ve Büyük Felaketteki sorumluluklarının hesabının sorulmayacağını garanti etmek; İran, Türkiye ve Irak Kürtlerini bir araya getiren bir birleşik Kürdistan kurmak, Trabzon ve Erzurum vilayetlerinde İngiltere himayesinde bir Ermenistan, kalan doğu vilayetlerinde yine İngiltere himayesi altında bir Kürdistan oluşturmak; Ermeniler ve Kürtler arası husumetin önüne geçmek için Türki-

ye'nin doğusunu bütünü İngiltere himayesinde olmak üzere, Ermeni, Kürt ve Ermeni-Kürt üç bölgeye ayırmak; Avrupa'nın kontrolünde olacak bir şekilde bölgede Türk otoritesini yeniden tesis etmek.

Bu önerilere mukabil, Londra 1919 sonbaharı civarında şu kararları almış görünmektedir: Kürtlere kendilerine dönük bir misilleme yapılmayacağı yolunda garanti vermek, İran'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterileceği şeklinde oluşmuş bulunan İran siyaseti uyarınca Birleşik bir Kürdistan siyasetine kapı aralamamak; Kürdistan'da doğrudan bir İngiliz yönetimi kurmamak; Musul, Bağdat ve Basra'yı kesinkes kontrol etmeye devam etmek; Kürdistan'da Türk egemenliğinin yeniden kurulmasına izin vermemek (FO 371/4192 126007 ve FO 371/4193).

Londra, 1919 sonbaharında kararlaştırdığı bu siyasetin son tahlilde pek de çalışmayacağını ve çalışırsa da Kürdistan'ı kendi başının çaresine bakmaya bırakmak demek olacağını bilmektedir. İngiltere bir yandan Kürdistan'a dair bir sorumluluk almaktan kaçınmakta, lakin bölgenin yeniden Osmanlı/Türk kontrolüne girmesine de izin vermek istememektedir.

1920 başlarında ise İngiltere ağırlıkla askeri ve mali yetersizlikler sebebiyle Süleymaniye ve civarı da dahil bütün Kürdistan'dan çekilmeyi ve buralarda özerk Kürt birimlerini desteklemeyi düşünmüş ancak bundan da vazgeçilmiştir. Derlemede, bugün hatırlayamadığım sebeplerle, 1920 ve 1922 arasına dair herhangi bir belgenin olmayışı bu yıllar arası İngiltere siyasetinin geçirdiği dönüşümü resmetmeyi imkansız kılıyor

1923'e gelindiğinde, İngiltere'nin bugünkü Irak'ın Kuzeyinde kalan Kürt topraklarını Türkiye'ye bırakmayı kabul ettiği ve özerk Kürdistan fikrinden vazgeçtiği anlaşılıyor. Bunun anlamı şu: İngiltere Kuzey (bugünkü Türkiye) Kürtleriyle hiç alakadar olmayacak ve Güney (bugünkü Irak Kürdistanı) Kürtlerini özerklik filan vermeden Irak'ın parçası yapacak. FO 371/9006 E

9846 numaralı belge İngiltere ve Türkiye arında 1925'te varılacak anlaşmanın aslında 1923'te oluşmuş olduğunu gösteriyor. Sahadan merkeze giden raporda şu deniyor:

Eğer Türkiye'ye değişen bu koşullarda Sevr Anlaşması'nda yer alan Kürtlere özerklik fikrinden vazgeçtiğimizi ve amacımızın Musul tarafındaki sınıra kadar olan tüm Kürt bölgelerini Mezopotamya'da birleştirmek olduğunu resmi olarak taahhüt edersek, sınır görüşmelerinin önemli ölçüde rahatlayacağını düşünmekteyim.

Neticede, 1918-1923 arası İngiliz belgeleri İngiltere'nin öyle aman aman bir Kürdistan sevdası olmadığını açıkça gösteriyor.

Belgeler, üzerinde güneş batmayan imparatorluğun dünya savaşında pilini epey tükettiğini de gösteriyor. Anlaşılan o ki İngilizlerin artık ne daha fazla savaşmaya niyetleri vardır ne de yeni yerle işgal etmeye. Mayıs 1919'da bir İngiliz subayı Zaho'nun kuzeyinde Goyan bölgesinde pusuya düşürülerek öldürülünce Irak'taki karargah Zaho'nun işgal edilmesini teklif edecek ancak Mısır'daki ana karargah imkan dahilinde olmadığı gerekçesiyle teklifi reddedecektir.

Osmanlı Eliti ve Kürdistan

Belgeler, dönemin Osmanlı elitinin Kürdistan siyasetine de ışık tutuyor. FO371/4192 112204 numaralı belge, Dünya Savaşının hemen ardından dönemin İstanbul Hükümetinin Kürdistan'ın özerkliği fikrine razı olmuş olduğunu gösteriyor. Belgede aktarıldığına göre, 10 Temmuz 1919'da Sadaret'te yapılan bir toplantıda eski şeyhülislam ve dönemin kabine üyesi Haydari Zade, aralarında Seyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan ve Mevlanzade Rifat'ın da olduğu Kürt aydın ve ileri gelenlerine Kürdistan'a Kürt bir valinin ve Kürt memurların atanacağına söz vermiş ve İstanbul Hükümetinin özerk bir Kürdistan fikrine yakın durduğunu beyan etmiştir. Bu durum, dünya savaşının ardından hem İstanbul hem de Ankara Hükümetinin Kürtlerin

özerk bir Kürdistan'da kendi seçtikleri yöneticiler tarafından yönetilmesine razı olduklarını gösteriyor. Malum, Amasya Protokolleri, 1921 Anayasası ve Mustafa Kemal'in çeşitli kereler Mecliste yaptığı konuşmalar Ankara Hükümetinin de Kürtlere özerk bir idareyi yakıştırdığını göstermektedir.

Kürt Eliti

Dünya Savaşının ardından Osmanlı tebası Kürt elitinin vizyonunu, bu elitin ne türden tutumlar geliştirdiğini de belgelerden izlemek mümkün. Savaşın ardından İstanbul'u da işgal eden İngiltere'nin esas meselesi savaş sonrası oluşturduğu yeni statükonun devamını sağlamaktır. Irak'ın işgali durumunu devam ettirebilmek de bu esas meselenin önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Bu durum, Kürtlerin, Kürt elitlerinin tutumunu bilhassa önemli kılmaktadır çünkü hem İngiltere'nin Osmanlıdan koparmaya karar vermiş olduğu eski Musul vilayetinin sakinleri çoklukla Kürttür hem de yeni statükoya karşı çıkan Mustafa Kemal ve ekibinin ihtiyaç duyduğu taze kuvvet Kürtlerde mevcuttur. Yeni statükonun devam ettirebilmesinde oynayabilecekleri bu etkili rol İngilizleri ve tabii ki aslında Milli Mücadele erbabını da Kürtlere dair hem 'ilgili' hem de 'şüpheli' kılmıştır. Hem İngilizler hem de Mustafa Kemal, Kürtlerin desteğini almak ve karşı tarafa destek vermelerini önlemek istemiştir.

Bu yeni durumda, bu ihtimallere açık zamanlarda, Kürt eliti de hem yeni Türkiye'nin hem de Kürtlerin akıbetine dair kabaca iki büyük tutum geliştirmiştir. Bir kısım Kürt eliti Osmanlı'yla, yeni Türkiye'yle kader birliği etmeyi esas tutum olarak benimserken, ikinci bir grup da İngilizlerin himayesinde bir yeni kaderi örgütlemek istemiştir. İlk grup, Kürtlerin geleceğini Kürtlerce yönetilen özerk ancak Osmanlı'nın bir parçası olmaya devam eden bir Kürdistan'da görürken, ikinci grup İngilizlerin

himayesiyle inşa edilecek bağımsız bir Kürdistan'ı esas alan bir siyaset izlemiştir.

Belgeler, İngiltere himayesinde bir Kürdistan'ın kralı olmak istemiş görünmesine karşın Seyyid Abdülkadir'in ve Abdullah Cevdet'in ilk hattın, Bedirhanların, Milli Aşiretinin ve Irak Kürtlerinin ikinci hattın takipçileri olduğunu göstermektedir. Osmanlı Kürdistanı'nın ikiye bölünmesiyle neticelenecek bir sürecin amillerinden de olmuş olan bu ayrışmaya dair şunlar söylenebilir: İstanbul'da yerleşik, Osmanlı bürokrasinin parçası olmuş olan Kürt elitleri kaderlerini Osmanlıya bağlı bir özerk Kürdistan'da görürken, merkeze görece uzak kalmış Irak Kürtleri daha ziyade İngiliz himayesindeki bağımsız bir Kürdistan seçeneğine yakın durmuşlardır. İlk tipolojide yer almakla beraber ikinci tutumun peşine düşmüş görünen Bedirhanların ve Milli Aşiretinin 'mazeretleri' vardır. Bedirhanlar, kendilerini Kürdistan krallığına aday bir beyliğin mirasçıları olarak görmekte ve Osmanlı tarafından büyük bir haksızlığa maruz bırakıldıklarını düşünmektedirler. Milli aşireti ise Abdülhamit döneminde edindiği nüfuzu İttihat ve Terakki devrinde yitirmiş olmanın neticesinde bu tutumu almış olsa gerek.

İstanbul'da yerleşik olmamakla beraber bu ilk tutumun takipçisi olmuş olan Türkiye Kürtlerinin esas müşevviki bambaşka bir meseleyle ilgilidir. Irak Kürtlerinden farklı olarak Türkiye Kürtleri ve elitleri 1915'te yaşanan Büyük Felaket'in sorumluları arasındadır ya da öyle addedilmek korkusunu taşımaktadırlar. Bu durumda, yüzlerce sene birlikte yaşadıkları Ermenileri yerinden eden ve kalan malına mülküne el koyanlara kaderlerini Milli Mücadeleyle birleştirmekten başka yol kalmamış görünmektedir. Binbaşı Noel'in 1919 Nisan'ında gerçekleştirdiği Kürdistan 'gezisine' dair özel günlüğü (FO 371/4192 107501) bu durumu bütün açıklığıyla göstermektedir. Mardin'e giden Noel burada genel eğilimin birkaç hafta öncesine göre değiştiğini Hıristiyanların katliamına karşılık Müslümanlara bir misilleme si-

yasetinin uygulanacağına dair söylentilerin yayıldığını söylemektedir. Noel göre, sonuç "mevcut eğilimin tümüyle bize karşı olması olmuştur; (söylentinin -çn.) mesulleri aşiretleri "Ermeni yanlısı ve intikam heveslisi İngiliz şeytani" ile korkutmakta önemli başarı sağlamışlardır. Bununla birlikte bu suni bir kışkırtmadır; mevcut kışkırtmanın çökertilmesi ve bölge halkının idaremizi uysalca ve isteyerek kabul etmeleri sadece ve sadece, Türklerin kışkırtması veya doğrudan emirleri sonucu Kürtler tarafından gerçekleştirilen cinayet ve katliamlara ilişkin bir genel affın (ve yalnızca taşınmaz malları sahiplerine vereceğimizin) ilanını gerektirmektedir.

Buna mukabil Büyük Felakette yer almamış Irak Kürtleri bu konuda daha rahattır ve Berzenci örneğinde olduğu gibi tereddütsüz İngiltere yanlısıdır. Şeyh Mahmut Berzenci ve Irak Kürtleri Osmanlı'yla yeniden bütünleşme ihtimalini neredeyse hiç düşünmemişlerdir.

Yeni Rejim ve Kürtler

İngiliz Belgeleri, Türk tarih yazıcılığında epey kabul görmüş bir tezi kökten sarsması itibarıyla da önemlidir. Malum, Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden otoriter uygulamaların apolojisini yapanlara sorulacak olursa, genç Cumhuriyetin otoriterleşmesinin sorumlusu, kurucularının temayülleri, bilgisi, görgüsü değil, 1925 Şeyh Said Ayaklanmasıdır. Bu açıklamaya göre, Kürtler ayaklanmasaydı, ne Takrir-i Sükûn gelirdi ne meşum Şark Islahat Planı...

Oysa, FO 371/10121 E 46004 sayılı ve 11 Kasım 1924 tarihli belgenin de pekala gösterdiği üzere, Cumhuriyet Kürtler ayaklandığı için otoriterleşmemiş, aksine otoriter olduğu için Kürtler ayaklanmıştır. Belgenin de aktardığı üzere, sadece birkaç sene öncesinde Kürtlere, kendi kültürlerini koruma ve özyönetim hakkı için söz verenler, Cumhuriyeti kurup ilk anayasayı yap-

malarını takiben, hem Kürtlüğe dönük büyük bir taarruza başlamış hem de sürgün vb. otoriter uygulamalara girişmişlerdir. Belgenin aktardığına göre, hilafetin kaldırılması, mahkemelerde ve okullarda sadece Türkçenin kullanımına izin verilmeye başlanması, Kürtçenin ve Kürtlüğün önemli sığınaklarından biri olmuş olan Kürt medreselerinin kapatılması, Kürdistan adının kayıtlardan kazınması, bürokraside önemli mevkilerin Kürt olmayanlara hasredilmesi Kürtlerle yeni Cumhuriyetin arasının hızla bozulmasına yol açmıştır.

Belgeden çıkan resim Kürt isyanının elinin kulağında olduğunu göstermektedir. Bu durum, rejimin Kürt isyanından çok daha önce zaten otoriter bir rejim olarak kurulduğunu ve Kürt isyanının da bu otoriterliğe bir tepki olduğunu göstermektedir.

Belgeler yeni rejimle yeni rejimin hayal kırıklığına uğrattığı Kürtler arasında 1925 Ayaklanmasının öncesinde Kürdistan ve Musul meselesine dair müzakerelerin yapıldığına, ancak netice alınmadığına da işaret etmektedir. FO 371/10121 E 46004 sayılı ve 11 Kasım 1924 tarihli belgeden anlaşıldığı kadarıyla, Cumhuriyetin kurulmasıyla ayaklanma arasında kalan bir zamanda rejimin yetkilileriyle kimi Kürt siyasetçileri arasında Diyarbakır ve Cizre'de toplantılar yapılmış, ancak *"Ankara hükümeti tarafından sunulan sınırlı bazı ayrıcalıklar tanıyan"* program Kürt temsilcilerince, Kürt temsilcilerinin karşı önerileri de rejim temsilcilerince reddedilmiştir. Bu belge, Milli Mücadele esnasında Kürtlere verilen sözlerin tutulmayacağına belli olduğu 1924'ten 1925 Ayaklanmasına kadar geçen ve epey karanlıkta kalmış döneme ve bu dönem de olmuş olanlara zayıf da olsa bir ışık tutması itibarıyla önemlidir.

Şeyh Said Ayaklanması

Belgeler, Türk tarih yazıcılığının bir başka büyük iddiasını daha tereddüde mahal bırakmayacak bir biçimde geçersizleştirmektedir. "1925 Kürt Ayaklanmasının ardında İngiliz parmağı, İngi-

lizlerin kışkırtması vardı" şeklindeki meşum iddia, ayaklanmanın vuku bulduğu zamandan bugüne hep geçerli oldu, hep çok sevildi. İngilizlerin meseleye dahil olmadığını gösteren pek çok göstergeye, rejimin bekçilerinin bu minvaldeki açıklamalarına rağmen, bu tez itibarını hep korudu. Dönemin başbakanı İsmet İnönü kaleme aldığı anularında "*Şeyh Said İsyanı'm doğrudan doğruya İngilizlerin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunamamıştır*" demesine rağmen söz konusu iddia cazibesinden bir şey yitirmedi. Bu durumun, Kürt isyanını İngilizler kışkırttı tezinin cazibesini her şeye rağmen korumasının sebebi, iddianın Kürt isyanını 'suni', temeli olmayan bir şey olarak göstermesi kadar, Kürtlere dair egemen, oryantalist imajın gücüyle ilgilidir. Ayaklanmanın ardında İngilizler vardı iddiası, "*Kürtler bu kalkışmayı kendileri beceremezdi, nerde onlarda o gelişkin milli, siyasi bilinç*" intibahını verdiği için de cazibesini hep muhafaza etti.

Belgeler, ayaklanmanın ardında İngilizlerin olmadığını bir kez daha, bütün açıklığıyla göstermektedir. Ayaklanmanın hemen öncesinde, büyük bir ihtimalle dönemin *Azadi* örgütü mensupları Bağdat'taki İngiliz Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na muhtemel bir ayaklanmaya destek için başvurmuş, ancak FO 371/10121 E 46004 numaralı belgenin de gösterdiği üzere bu destek verilmemiştir. Ayaklanma esnasında İstanbul ve Londra arasında yapılan yazışmalar, İngilizlerin ayaklanmayı izlemekle yetindiklerini ve ayaklanmanın kapsamı hakkındaki bilgileri Türk basınından derlediklerini göstermektedir.

Ancak İngilizlerin 1925 Ayaklanması esnasındaki Kürt ve Kürdistan siyaseti ve Kürt ideallerine olan mesafeleri en net bir biçimde FO 371/10835 E6730 numaralı belgede gözler önüne serilmektedir. 1925 Ayaklanmasının bastırılmasının hemen ardından İran'a geçen Şeyh Said'in oğullarından Ali Rıza, İngiltere'nin Tebriz konsoloslukuna giderek, bağımsız bir Kürt devletin kurulmasına İngiltere hükümetinin desteğini almak için

İngiltere'ye gitmek istediğini bildirir. İngiltere'nin İran büyükelçisi Percy Loraine'in konsolosa yazdığı telgraf İngiltere'nin Kürdistan siyasetini bütün çıplaklığıyla gösterir:

eğer Ali Rıza meseleyi size yeniden açarsa, kendisine, Majestelerinin hükümetinin kendisinin açıklamayı istediği durumdan haberdar olduğunu ve dolayısıyla İngiltere'ye ziyaretinin hiç bir yararlı amaca hizmet etmeyeceğini söylemelisiniz. Özerk veya bağımsız bir Kürdistan devletinin oluşması sorumluluğunu desteklemenin veya kabul etmenin, Majestelerinin hükümetinin siyasetinde hiçbir yeri olmadığını şüphesiz farkındasınızdır.

Belgeler, 1925 Ayaklanması'nın nasıl anlaşılması gerektiğine dair İngiliz profesyonelliğini göstermesi açısından da önemlidir. Kürtlere ulusal bir hal, milli bir bilinç asla ve kata yakıştırılmadığından olsa gerek, 1925 Ayaklanması Türk tarih yazıcılığında hep ya irticai bir kalkışma, ya mütegalibenin hoşnutsuzluğunun ifadesi ya da İngiliz kışkırtması olarak sunulmuştur. Bu tarih yazıcılığına göre, Kürt ayaklanması ya Cumhuriyetin ezip geçtiği geçmişin her nasılsa ayakta kalmış temsilcilerinin nafile bir direnci ya da ecneblerin sebep olduğu temelsiz bir asayiş vakasıydı. Ayaklanmaya dair İngilizlerin tespiti ise derinliği ve akademikliği itibarıyla gerçekten çarpıcıdır. İngilizlere göre, *"hareket dini, ulusalcı ve anti-cumhuriyetçidir; ancak bunların her birinin tek tek genel biçimi nasıl şekillendirdiği bilinemez."* Ayaklanmayı, "indirgemeci olmayan, ilişkiseli bir sosyal bilim perspektifinden nasıl değerlendirmek lazım gelir" sorusuna muhatap olsaydım, verecek cevabım aşağı yukarı böyle bir şey olurdu.

İngiliz diplomasisi, ayaklanma kadar ayaklanmanın başarısızlığının sebebini tespit etmekte de hünerlidir. Aynı belge, ayaklanmayla ifade bulan çelişkinin hızla bir kır kent çelişkisine döndüğüne dikkat çekmektedir. Gerçekten de ayaklanmaya katılımın genişlememesinin ve giderek Kürtlerce karşı çıkılmasının önemli sebeplerinden biri de ayaklanmaya esas enerjisini veren Kürt köylülerinin modern ve şehirli bir kurmaylıktan yoksun olmalarına bağlı olarak geliştirdikleri talan tutumu ol-

muştur. Şehir merkezleri ayaklanmacılar tarafından talan edilmeye başlayınca birçok yerde ayaklanmacılar yağmalanan şehirlerin sakinlerince püskürtülmüştür.

Cumhuriyet Eliti ve Kürt Meselesi

Belgeler, bugün artık daha iyi bilinir duruma gelmişse de, Cumhuriyet elitinin Kürt meselesine bakışını, bu bakış içerisindeki (çok da mühim görünmeyen) çeşitlenmeleri anlamayı da kolaylaştırmaktadır. Kürtlerin kültürel ve siyasi, dilsel ve yönetsel haklarını tanımamayı bir kez ana akide olarak benimsedikten, Kürtleri Türkleştirmeye karar verdikten sonra, Cumhuriyet eliti zaman zaman bu işin nasıl daha etkili yapacağına dair küçük fikir ayrılıkları yaşadı. Ayrılık, daha ziyade, Kürtleri zorlamı, yolla mı daha etkili biçimde Türkleştirebiliriz üzerine oldu. Kürt meselesini geriliğin (Kürtlüğün, feodalizmin ve irticanın) ileriliğe (Türklüğe, Cumhuriyete ve çağdaşlığa) direnci olarak kodlayan Cumhuriyet eliti, Kürtlerin eğitilebilir mahluklar mı, yoksa laftan, sözden anlamaz vahşiler mi olduğuna karar veremedi.

İngiltere'nin Ankara büyükelçisi George Clerk'in dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'la yaptığı görüşmeden aktardıkları (FO 371/12322 E486), Cumhuriyet elitinin Kürt meselesini ve Kürtleri görme biçimlerini epey güzel bir biçimde sergilemektedir. Cumhuriyetin, "Arnavutlar ve Kürtler gibi küçük uluslar kaçınılmaz biçimde yok olacaklardır" şeklinde 'öngörülü' tespitlerde bulunduğu anlaşılan, Dışişleri Bakanına göre:

Kürtlerin (...) kültürel düzeyleri o kadar aşağı, mentaliteleri o kadar geridir ki, genel Türk siyaseti içerisinde basitçe asimile edilemezler. (...) Amerikan Hinduları gibi, Kürtler, bölgelerinde yerleştirilecek daha ileri ve kültürlü Türklerle olan rekabetlerinde yok olacaklar, yaşam mücadelesinde iktisadi olarak yenileceklerdir.

Kürtler için haşin bir asimilasyon siyaseti öneren Aras'ın alternatif önerisi de yok değildir. Kürtler, isterlerse, hepsi birden Irak ya da İran'a göç edebilirler. Büyükelçinin, "inanması zor", "saf", "çocukça" bulduğu bu siyaset, malum Cumhuriyet elitince onlarca yıl kararlı bir biçimde uygulandı.

Tevfik Rüştü Aras'ın bu biraz haşin Türk kılma siyasetine karşı Cumhuriyet elitinin kimi erbabı daha teknik, daha etkili ve biraz daha insani bir asimilasyon siyasetini önermiştir. "*Kürtleri yol yaparak, okul yaparak Türkleştirelim*" şeklinde özetlenebilecek bu teknik ve medeni asimilasyon önerisinin en parlak numunelerinden birisini Birinci Umumi Bölge Müfettişi Abidin Özmen'in başbakan İnönü'ye sunmuş olduğu raporda görmek mümkündür. *Hoybun* tarafından 1943 senesinde Beyrut'taki İngiliz misyonuna ulaştırılan bu raporda (FO 371/34977 E 3090) umumi müfettiş 1927 nüfus sayımına atfen ülkede bir milyona yakın Kürt olduğu tespitini aktardıktan sonra sormaktadır:

Bu Kürtler tamamen asimile edilerek cennet kadar güzel olan oturdukları ülke, Türk vatanının ayrılmaz bir parçası haline mi getirilecektir, yoksa, herhangi bir aksülamelden doğacak ufak tefek vakaya bile meydan vermemek üzere hükümet kuvvetlerinin kontrolü altında bir çok senelerden beri sürünüp gelmekte olan halin devamını kabul etmek tarafına mı gidilecektir?

Kürtleri yolla Türkleştirmek yanlısı umumi müfettiş ilkinden yanadır:

Benim düşüncem, devletin iç ve dış siyaseti müsaid olduğu anda birinci şekli ihtiyar etmek tarzındadır. O kadar ki Doğu ve Güney sınırlarımız dışında Kürtlük gayesiyle uğraşanlar bu sınırlar içinde kendilerinin konuştuğu dili anlar ve hisleri onlarla müşterek adam kalmadığına kanaat getirsinler.

Bu işin nasıl yapılacağına gelince müfettişin önerdikleri çok bildik, çok sıradandır: Kürtleri yerinden edip yerlerine Türkler iskan etmek, yatılı mektepler kurmak, yol yapmak, okul yapmak vb.

İngilizler ve Kürt Meselesi

İngiliz Belgeleri Türk elitinin Kürt meselesi hakkındaki kanaatlerini anlamamıza yardımcı olduğu gibi İngiliz diplomasinin Türkiye'nin Kürt meselesi hakkındaki kanaatlerini de öğrenmemize vesile olmaktadır. 1927'de Tefvik Rüştü Aras'ın Kürt meselesine dair söylediklerini "inanması zor", "saf", "çocukça" bulan İngiliz diplomasisi Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in Aras'ınkinin bir türevi olan kanaatlerini makul bulmaya başlamıştır. Umumi müfettişin raporunu İngiliz misyonuna ulaştıran *Hoybun* örgütü, raporu "korkunç bir belge" olarak nitelendirirken, belgeyi Londra'ya gönderen Beyrut'taki diplomat E. Spears için rapor "*en azından Türk bakış açısından oldukça makuldür.*" Anlaşılan o ki, 1927'den 1943'e geçen on beş yıllık zaman içerisinde İngilizler Cumhuriyetin Kürt meselesini Türkleştirme vasıtasıyla halledebileceğine kani olmuşlardır.

Ancak çok geçmeden, 1950'ye gelindiğinde İngilizlerin Kürt meselesi hakkında Cumhuriyet elitinin iyimserliğini pek de paylaşmadığı anlaşılmaktadır. Dışişleri Bakanlığı müsteşarıyla görüşen Ankara büyükelçisi müsteşarın Türkiye'de artık bir Kürt sorunu olmadığı yolundakini kanaatini Londra'ya aktarırken (FO 371/82000 E 1822), bu iyimser kanaati paylaşmadığını eklemek ihtiyacını duymaktadır.

* * *

Belgelerin ışık tuttuğu temel meseleler bunlar. Önemli olmakla beraber belgelerin, arşivin hakkını veremediğimi bugün çok daha iyi anlıyorum. Yeterli kaynak olmaksızın ve gerekli tarih ve arşiv formasyonuna sahip olmadan yapmaya kalkıştığım derlemenin, çalışmanın önemli eksikleri var. Arşiv taramasını, zamanın (90'ların) "Kürtlerin 1925 Ayaklanmasını İngilizler mi kışkırttı" sorusunun etkisinde fazlasıyla kalmış olarak yaptığımdan olsa gerek, belgelere yeterince nüfuz edememiş oldu-

ğumu, bugün önemli göreceğim pek çok meseleyle ilgili belgeyi o gün önemsiz görüp derlemeye almadığımı anlıyorum. Arşivde bugün çalışıyor olsaydım, bu soru yerine İngiltere ve Türkiye siyasetlerinin karşılıklı olarak nasıl oluşmuş olduğuna yoğunlaşır, İngilizlerle Mili Mücadele kadroları arasındaki çekişme ve uzlaşmalara daha fazla dikkat ederdim.

Eksikliğim bu kadar olsaydı keşke. Ne yazık ki değil. Belgeler arasında niye olmuş olduğunu zinhar hatırlayamadığım önemli boşluklar var. Her neyse. Yapacak bir şey yok. Bir ara bu eksiklikleri giderecek bir fırsat oluşabileceğini ümit ederek bitireyim.

BELGELER

KÜRDİSTAN

(Hindistan Bürosu, Siyasi Kısım Notu)

1. Kürdistan, (Asya Türkiyesi'nin Kürt bölümü; bir İran Kürdistanı da mevcuttur) Dışişleri Bakanlığı'nın "Türkiye ve Arap Yarımadası'nın İskanı" konulu memorandumunda şöyle tanımlanmaktadır: Botan nehrinin güneyinden, Dicle ve Cebel Hamrin'in doğusundan İran sınırına kadar olan topraklar. Belirtilen bu alan Bitlis, Van ve Musul vilayetlerini kapsamakta ancak, Dicle'nin batı yakasında kalan Musul kentini (şehir merkezi -çn.) içermemektedir. Bölgedeki belli başlı kentler şunlardır: Amadia, Revandız, Erbil, Altınköprü, Süleymaniye, Kerkük ve Kifri. 1916 yılındaki Sykes-Picot Anlaşması Kürdistan'ın üçe bölünmesi sonucunu doğurmuştur. Ülkenin kuzey kesimi Rusya'nın, merkezi kesimi Fransa'nın ve güney kesimi de Britanya'nın nüfuz alanına girmiştir. Aşağı Zap nehri, Fransa ve Britanya nüfuz alanları arasındaki sınırı oluşturmaktadır.

2. Ülkenin nüfusu esas olarak Kürttür; ancak Arap, Yahudi ve Ermeni unsurlarının oluşturduğu bir alaşıma ek olarak ülkenin kuzeyinde, Zap nehrinin üst kesimindeki vadilerde 1. Dünya savaşı öncesinde İngiliz (Anglikan) kilisesi himayesinde olan Nasturi Hıristiyanlarının yerleşim birimleri bulunmaktadır. Kürdistan'ın Büyük Britanya için önemi (Dışişleri Bakanlığı'nın memorandumundan alıntı yaparsak) şu gerçeğin altında yatmaktadır: Bu ülkeye hakim olan güç Mezopotamya'ya ulaşan

stratejik noktaları ve bu toprakların sulanmasının büyük ölçüde dayandığı Dicle su kaynağını kontrol edecektir. Üstelik, askeri amaçlar için zengin bir kaynak olabilecek istikrarlı ve dost bir Kürdistan, Yukarı Mezopotamya'daki bir barış için hayati önemdedir. Mezopotamya sınırındaki alçak topraklar petrol alanlarına ve diğer kaynaklara sahiptir. Petrol, kömür ve tütün üreten Süleymaniye ve Halepçe, büyük gelişme potansiyeline sahip bölgeler olarak değerlendirilmektedir. Kıfri-Kerkük yolu üzerindeki Tuz Hurmatu'da ve bölgenin güneydoğusundaki Siyakur'da da petrol bulunmuştur. Bütün bu bölgeler Britanya'nın nüfuz alanındadır.

3. Kürt sorunu, Ermenistan sorunuyla sıkı sıkıya ilişkilidir. (...) Aynı nokta, yani Ermeni-Kürt sorununun karşılıklı ilişkisi, Yüzbaşı Wilson tarafından 27 Ocak 1918 tarihli bir telgrafta "eğer bağımsız bir Ermeni devleti eşit şansa sahip olacaksa (kurulacaksa -çn.), Türk nüfusundan bağımsız bir Kürt konfederasyonunun da oluşturulması gerektiği," şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca önemli olarak, Wilson, böylesi bir konfederasyonun oluşturulmasının ve kontrolünün, Musul'u elinde tutan yabancı hükümetin kontrolünde olması gerektiğini eklemektedir. (...)

4. Kürdistan'ın geleceği büyük ölçüde şu iki soruya bağlıdır: (1) Fransız hükümetini Musul üzerindeki iddialarından vazgeçmeye ikna edip edemeyeceğimiz; (2) eğer bunu yapabilirsek Musul'un, Bağdat'taki temsilcinin kuvvetle önerdiği gibi, Mezopotamya devletiyle mi birleştirileceği yoksa Doğu Komitesi önündeki konuşmasında Albay Lawrence tarafından önerildiği gibi, bir taraftan Suriye'den ve öte taraftan da Mezopotamya'dan bağımsız Musul'un bizzat veya daha batıdaki Resulayn'in başkent olacağı bir merkezi Arap-Kürt krallığının parçası mı olacağı.

Bölgede halihazırdaki siyasal ortam mükemmeldir. Ülkenin güney bölümünü askeri olarak işgal etmiş bulunmaktayız ve halihazırda İngiliz idari görevliler Kıfri, Kerkük, Süleymaniye,

Altınköprü ve Erbil'e atanmışlardır. Alınan son raporlar yeni rejimin Kürtler tarafından benimsendiğini ve bağımsız bir Kürt devleti veya İngiliz mandasındaki bir federasyon şeklindeki çözümlerin, ülke sakinlerini tatmin edeceğini göstermektedir. Gerçekten de Süleymaniye'deki siyasi temsilci (Binbaşı Noel) Van Gölü kıyılarına kadar uzanacak bağımsız bir Kürdistan emeline şu anda kolaylıkla ulaşabileceğini yakın zamanda rapor etmiş bulunmaktadır. (...)

Albay Wilson, 1 ve 2 Aralık'ta uçakla Kifri, Kerkük ve Süleymaniye'yi ziyaret etti. Süleymaniye'de Güney Kürdistan'ın önde gelen aşiret reislerinden oluşan bir heyeti kabul etti ve bölgeye İngiliz temsilcisi olarak atadığı yöre ileri gelenlerinden Şeyh Mahmut'la durumu tüm hatlarıyla tartıştı. Vardığı sonuç, Güney Kürdistan'da ulusal hareketin çok güçlü olduğu ve Güney Kürdistan'ın İngiliz yönetimine alınması konusunda tüm şefler anlaşmamaktaysa da, gelecekteki refahın koşulu olarak İngiliz mandasının gerekliliği konusunda temel bir ittifakın olduğudur. Uzun tartışmalardan sonra temsil edilen reisler adına bir belge aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir:

Bu savaştaki (1. Dünya Savaşı -çn.) niyetlerini doğu halklarını Türk baskısından kurtarmak ve bağımsızlıklarını gerçekleştirmekte yardım etmek olarak açıklamış bulunan majestelerinin Britanya hükümetinden, biz, Kürdistan halkının temsilcileri, bizi de Britanya mandası altına almayı kabul etmesini ve Irak'a bağlamayı kabul etmesini istiyoruz; bu vesileyle Mezopotamya idari yetkilisinden Kürdistan halkının uygarlık yolunda barış içinde ilerlemesini sağlayacak yardımlarıyla birlikte bir temsilci göndermesini rica ediyoruz.

Britanya hükümeti yardım ve korumasını genişletirse, majestelerinin emir ve önerilerini kabul etmeyi taahhüt ediyoruz.

Albay Wilson ise 'Büyük Zap'tan Diyala'ya kadarki aşiretlerden kendi özgür iradesi ile Şeyh Mahmut'un liderliğini onaylayanlara buna izin verileceğini kabul eden bir belge imzalamıştır; ayrıca Şeyh, adı geçen bölgeyi, emirlerine uymayı kabul etti-

ği Britanya hükümeti adına kontrol etmek için hükümetimizin moral desteğini alacaktır. Ancak şu belirtilmelidir ki Kıfri ve Kerkük havalisindeki aşiretler ve kent halkı Şeyh Mahmut'un önderliğini kabul etmemekte ve Şeyh Mahmut da bunların kendi önderliğine katılması için baskı yapılmaması gerektiğini kabul etmektedir. Şeyh Mahmut, alt kademedeki görevlilerin Arap olmayıp Kürt olması şartıyla, Kürt askerlerin komutanları da dahil olmak üzere tüm idari bölümlere İngiliz görevlilerin atanmasını istemiştir. Albay Wilson bu istekleri karşılamaya çalışmaktadır.

5. Kürtlerin Irak devletiyle tam olarak nasıl bir ilişki içinde olmak istedikleri açık olmadığı için, Mezopotamya temsilcisinden bu konuda daha fazla açıklama istedik. Kürt ülkesinin coğrafi sınırları, Kuzey ve Güney Kürdistan arasındaki ilişkiler konularında da kendisine danışıldı.

Yanıtında, Irak devletine katılma yolunda bir Kürt mutabakatının örtük olarak varsayılabilceğini ileri sürmektedir. Güney Kürdistan'ın sınırlarını kuzeyde Büyük Zap nehri, güneyde Diyala nehri, doğuda Türk-İran sınırı, batıda ise Erbil, Altınköprü, Kerkük ve Kıfri konfederasyon bölgelerini dışarda bırakan, Büyük Zap'tan Diyala'ya kadar uzanan ve kesin sınırlarının sonra belirlenmesi gereken düzensiz bir hat olarak tanımlamaktadır.

Albay Wilson Orta ve Kuzey Kürdistan'ın Güney Kürdistan konfederasyonuna dahil edilmesini tasvip etmemektedir.

6. En azından Güney Kürdistan göz önünde bulundurulduğunda, şu açıktır ki, halk kendi kaderini belirleme hakkını kullanmış ve (bazı istisnalarla birlikte) Britanya himayesinde ayrı bir konfederasyon kurma biçimini seçmiş bulunmaktadır. Bu durum ve Mezopotamya temsilcisi tarafından resmi kabul, Albay Lawrence'in merkezi bir Arap-Kürt krallığı önerisini (Güney Kürdistan göz önüne alındığında) geçersiz kılmaktadır. Ancak Fransa ile olan sıkıntı halen mevcuttur ve Kürdistan'daki

son gelişmeler Sykes-Picot Antlaşması'nın en azından Musul ve havalisi ve yukarı Dicle vadisi ile ilgili kısımlarının yeniden gözden geçirilmesinin sağlanması gerektiğini göstermektedir. Süleymaniye'deki Kürtler tarafından ifade edilen birlik isteği, Kürtlerin vatanlarının üç keyfi bölgeye bölünmesinin savunulmasını her zamankinden daha güç kılmaktadır. (...)

J. E. S.

Hindistan Bürosu, Siyasi Kısım, 14 Aralık 1918

■■■

Askeri İstihbarat Şefi Dışışleri Müsteşar Vekiline selamlarını sunmakta ve kendisini Paris'teki İngiliz misyonundan 17 Ocak tarihinde alınan mektup hakkında bilgilendirmeyi istemektedir.

M. Picot (Fransız yetkilisi -çn.), 12 Ocak tarihli telgrafında "Musul'u da içerecek bağımsız bir Kürt Emirliği'nin kurulması ve bu bağımsız devletin Britanya mandasına verilmesi," şeklindeki öneri hakkında Sör Mark Sykes'in kendisini bilgilendirmiş olduğunu belirtmektedir.

M. Picot bu planı, Fransız çıkarlarına ters düştüğü, Keldani ve Nasturiler gibi geleneksel olarak Fransa tarafından himaye edilmiş halkları zarara uğratacağı gerekçesiyle göz önüne almayı reddetmiştir.

Dışışleri Bakanlığı Müsteşarlığı

■ ■ ■

Bağdat Siyasi Kısmı, aşağıdaki telgrafı İstanbul Yüksek Komiserliği'ne göndermiştir.

No. 3439 26 Mart

İstanbul'daki Kürdistan bağımsızlık hareketinde sivrilen kişiler şunlardır: Şeyh Abdülkadir, Seyid Taha'nın kardeşi, Doktor Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif.

Bedirhan İstanbul'da etkili bir şekilde temsil edilmektedir ve yukarıda anılan kişilerle yakın ilişki içindedir. Mardin ve Diyarbakir'le serbest şekilde telgraf bağlantıları olduğu rapor edilmektedir. Diyarbakir'in ileri gelen Kürtleri, hareketi ilerletmek için güçlü bir komite kurmuşlardır ve benzeri bir komite Mardin'de de kurulacaktır. Hareket, önde gelen şahsiyetin Bedirhan oğlu Süreyya Bey'in bulunduğu Mısır'dan da desteklenmektedir.

Bağdat siyasi kısmının aynı adrese (İstanbul Yüksek Komiserliği -çn.) 3243 No'lu 21 Mart tarihli telgrafı:

"Bölgemizdeki kimi Kürt şeflerine, Cizre'nin kuzeydoğusundaki Şırnak Kürtlerinin reisi Abdurrahman Ağa tarafından sert bir İngiliz aleyhtarı mesaj gönderilmiştir.

Mesaj bu hareketin İstanbul tarafından teşvik edildiğini göstermekte, ancak isim belirtilmemektedir. (İstanbul'daki -çn.) Hareketin örgütleyicileri izlenebilir mi?"

Bağdat, ACİL

Son üç haftadır, Musul vilayetinin doğu bölgesindeki Kürt aşiret bölgelerinde İngiliz ve Hıristiyan karşıtı hareketlere ve kışkırtmalara ilişkin raporlar almaktayız. Bu raporlar usulüne uygun olarak İstanbul Yüksek Komiserliği'ne ulaştırılmış bulunmaktadır. Yerel merkez Cizre'dir. 30 Mart'ta Musul siyasi kısmı, Zaho'nun 30 mil kuzeyindeki Goyan bölgesinde Hıristiyan katliamının başladığını rapor etti. Raporun akabinde abartılı bulunmasına rağmen rahatsızlığın varlığı inkar edilemez. 4 Nisan'da Yüzbaşı Pearson düzeni sağlamak üzere bir jandarma karakolu kurmuş olduğu Biju'dan Mergi'ye giderken, Karoar adlı Goyan köyünde tuzığa düşürülerek öldürüldü. Her ne kadar haritalar pek güvenilir değilse de Maunsell'in haritası Mergi'yi Zaho'nun 30 mil kuzeydoğusunda göstermektedir.

Musul siyasi kısmı Biju'yi bizim bölgemiz içerisinde tanımlamaktadır ve Biju'dan Mergi'ye giden tek yol kontrolümüz dışında olan Karoar üzerinden geçmektedir. (...) Buradaki birlikler herhangi bir askeri harekette bulunmaya muktedir değildir, ancak Mısır'daki kuvvetin Cizre'nin işgalini çabuklaştırması için baskı yapmışlardır.

Leachman, uçakların Goyan'daki müstahkem merkezleri bombalayacaklarını düşünmekte ve sınırların ihlali pahasına

bunun gerçekleştirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. (...) Sıkıntının yayılmasını durduracaksa, cezalandırıcı hareketin mutlak gerekliliği konusundaki Lechmann'ın fikrini paylaşıyorum. (...)

(Bu telgraf -n.) Wilson'a gönderilmiş, Tahran'a tekrar edilmiştir.

■ ■ ■

Mezopotamya Genelkurmayı'ndan İstanbul Yüksek Komiserliği'ne

9 Nisan 1919

Önderlerinin Şeyh Abdülkadir ve Doktor Abdullah Cevdet olduğu Kürt Ulusal Komitesi'nin temsilcileri, aşiretleri, İngiliz boyunduruğunu reddetmeye ve Türk hükümrânlığı altında bağımsızlıklarını ilan etmeye çağıran bir mektupla birlikte, 25 Mart civarında Süleymaniye'ye gitmek üzere Musul üzerinden geçtiler. (...) Abdülkadir ve Doktor Cevdet'in acilen İstanbul'dan uzaklaştırılmalarını öneririm.

Cizre'den gelen bir haber kaymakamın kentten ayrılmış bulunduğunu ve kentten ayrılmak üzere olan birkaç birliğin kaldığını bildirmektedir. Cizre ve çevresindeki Hıristiyan katliamlarının kışkırtıcısı olarak ün salan müftü, Kürt aşiretleri arasında dolaşmakta ve bunları, kurulmak üzere bulunan Kürt hükümeti Cizre'yi işgal etmeye çağırmaktadır. Geniş bir silahlı nüfusa sahip olmasına bağlı olarak Türklere ve Kürtlere karşı ayaklanmış bulunan Cizre'nin batısındaki Hıristiyan kasabası Azeh'ten bir mektup aldım. Kendilerini artık aşiretlere karşı savunamadıklarını bildirmektedirler. Çevre aşiretler üzerinde önemli etkisi bulunan Cizre'nin kuzeydoğusundaki Şırnak'ın ağası Abdurrahman, Zaho bölgesindeki meselenin arkasında görünmektedir. Cizre ileri gelenleri kendisini desteklemektedir.

Bağdat Siyasi Kısmı, 9 Nisan 1919

(Kahire, İstanbul, Simla (Hindistan -çn.) ve Tahran'a tekrar edilmiştir.)

Diyarbakır'ın doğusundaki aşiretler arasında İngiliz karşıtı bir kışkırtmanın yürütülmekte olduğu gittikçe sarıh hale gelmektedir. Çelişkili çeşitli haberlerden aşağıdaki olgular ortaya çıkmaktadır:

1. Önderleri a) Seyid Abdülkadir ve Seyid Taha'nın kardeşi, b) Doktor Abdullah Cevdet, Süleyman Nazif ve Bedirhan'ın oğulları olan hareketin beyni İstanbul'dadır.
2. Kışkırtıcılar telgraf kullanımına ve Mardin ile Diyarbakır'deki görevlilerin desteğine sahiptirler.
3. Bildiriler yoluyla etkinlik göstermektedirler.
4. Ajanları oldukça etkindirler; Halep, Nusaybin, Cizre, Şımak, Musul, Büyük Zap ve diğer yerlerde çalışmalar yürüttükleri bilinmektedir.
5. Hareket önemli başarı göstermektedir. Hareket sonucunda Halep, Midyat, Azeh, Goyan, Zaho'nun kuzey kısmında ve doğuya yayılan yerlerde karışıklıklar yaratan, bir Pankürt ve anti Hıristiyan hareket biçimine bürünmektedir.

6. Hareket şimdiden bir İngiliz subayının ölümüne ve Asuri mültecilerin dönüşünün süresiz bir şekilde ertelenmesine sebep olmuş görünmektedir.
7. (Hareketin –çn.) Bedirhan'ın oğlu Süreyya'nın başında olduğu bir Mısır şubesi vardır.
8. Eğer genel merkezle alakadar olunursa tüm hareket bir anda çökertilebilir; ancak alakadar olunmadan daha fazla ilerlerse hareket ilerde genel merkezsiz de yürüyecek bir düzeye erişebilir. (...)

Bağdat, 15 Nisan 1919

9 Nisan tarih ve 4121 sayılı telgrafına devam olarak (...) Kürdistan'daki İngiliz karşıtı hareket üzerine ek bilgi. İstanbul'daki Kürt Komitesi'nin üyeleri şunlardır:

Emin Bedirhan; nüfuzlu Kürt ailesinin mensubu. Uzun süredir İstanbul'da oturur.

Süleyman Nazif; eski Musul Valisi. 'El Hadithah'ın (Hadisat -çn.) genel yayın yönetmeni. Kürt sorunuyla sadece Türk hükümetinin çıkarına olarak ilgileniyor olabilir.

Abdullah Cevdet.

İttihat'ın (İttihat ve Terakki -çn.) Diyarbakir'deki liderleri şunlardır: Mustafa Bey, iki kardeş Zülfü ve Adil Beyler, Müftü'nün Şerif isimli oğlu, eski vali Muhammed'in yakın arkadaşı Doktor Cevdet. İttihat'ın Mardin'deki liderleri ise Kadir Bey, Hacı Abdurrahman el Kawaz ve bazı eski Türk görevlilerdir. Diyarbakir ve Mardin'deki bütün bu kişiler ya Milis ya da Ermeni karşıtı Milis üyesidirler. Aşiretler arası geçimsizlikler Kürt yanlısı komitelerin çalışmasını engellemektedir, ancak İngiliz aleyhtarı bazı zayıf konfederasyonlar kurulmuş bulunmaktadır. Haverki reisi Ali Batti, Şırnak reisi Abdurrahman, Selayihe Reisi Ramazan buluşup bir İngiliz karşıtı konfederasyon kurmuşlardır. Buna ek olarak, 12.000 silahlı atlı mevcudu olduğu söylenen Karakeçi aşireti, Bucak ve Hashin tepesi aşiretlerini içeren Sive-

rek Cemiyeti kurulmuştur. Karakeçi aşiretinin halihazırdaki reisi Kasap Şeho, Ermeni katliamı sırasında Milis'e kaydolan bir görevli olabilir. Ancak Siverek Cemiyeti hakkındaki bilgi eksik ve müphemdir.

Amiral Calthorpe'dan, İstanbul.

13 Nisan 1919

4121 sayılı telgrafınız ve önceki yazışmalarımıza ilişkin olarak.

(...) Bize karşı gelişen Kürt rahatsızlığının kaynağının burada (İstanbul'da -çn.) aranması gerektiğine katılıyorum. Bu rahatsızlıkta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaygın etkinliğinin bir aşamasını ve bunların Pan-islam, Mısır ulusallığı, Hindistan ulusallığı ve Bolşevik bağlantılarını görüyorum. Bu, sorumluların izlenmesini ve bunlardan kurtulunmasını zorlaştırmaktadır.

Her ne olursa olsun, burdaki Kürt unsurlarının hangilerinin kesinlikle Türk yanlısı ve İngiliz karşıtı oldukları konusunda emin değilim. Kesin olarak bilmememe rağmen Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif gibi kişilerin Türk çıkarları için çalıştıklarına kolaylıkla inanabilirim. Öte yandan -her ne kadar Senato Başkanıysa da (Şura-yı Devlet -çn.) - Abdülkadir, bana yaptıkları başvurularında Kürtlerin bağımsızlığını ve zalimane Türk hakimiyetinden kurtulmayı talep eden Kürt Komitesi'nin başkanlığını yapmaktaydı. Yakınlardaki bir görüşmede, kendisine İngiliz mandasındaki Hicaz Kralının kine benzer bir pozisyonun verilmesini istediğini ima etti.

Bildiğiniz gibi savaş öncesinde Seyid Taha'yla büyük husumet içerisindeydi.

Ne Cevdet'in ne de Süleyman Nazif'in Kürt Komitesi'nin başvurularında bulunmamış olmaları önemlidir.

Bana yapılan başvurulara katılmış olan Bedirhanlar'a gelince, onlardan da şüpheliyim. 1914 yılı arşivleri elimde yok; ancak inancım odur ki Bedirhanlar, Jön Türkler tarafından sertçe bastırılan ve katılan Kürtleri en derin acılar içinde bırakan 1914'teki beyhude Bitlis Ayaklanması'nın içindeydiler.

Süreyya Bedirhan'ı iyi tanıyan askeri ataşem, Süreyya'nın her zaman hararetle İngiliz yanlısı olduğunu ve savaş esnasında bizim için çalışmış olduğunu söylemektedir.

Bunların bende bıraktığı intiba, burada, ilki Türk yanlısı, ikincisi ise esas olarak ulusalcı ve (Majestelerinin hükümetinin Kürt ulusal davasını göz önünde bulundurmaya en ufak bir eğilim göstermesi durumunda) İngiliz yanlısı olmaya hazır, iki farklı Kürt akımının var olduğu şeklindedir. Ancak buna rağmen siz Abdullah'ın (Abdülkadir olsa gerek -çn.) ve Bedirhanlar'ın kesinlikle Türk tarafında oldukları yolunda müspet kanıta sahipseniz bana da bildirin.

Mesele mevcut durumda önemlidir; çünkü, eğer Abdullah (Abdülkadir olsa gerek -çn.) bizim tarafımızdaysa veya bizim tarafımıza kazanılabilirse yerel durumu buradan kontrol edebilmenin en yetkin yolu kendisini kullanmak olacaktır. Oğlunun Kürdistan'a gönderilme önerisini bu yüzden benimsedim. Öneri şu an için askıdadır.

(...)

Savaş Bürosu, Whitehall.

Kürt Hareketi

Mezopotamya bölgesindeki Kürtler arasında İngiliz karşıtı hareket kendisini Mart 1919'da açığa çıkardı. Sert bir İngiliz karşıtı mesaj, bu ayın ortalarında, Cizre (Cezireh İbn. Ömer)'nin kuzeydoğusundaki Şırnak aşiretinin reisi ve bölgedeki en etkili yerel figür olan Abdurrahman Ağa tarafından çeşitli aşiret reislerine gönderildi. Bununla birlikte mesaj, Abdurrahman Ağa'nın bu tutumunun İstanbul'dan kışkırtıldığını göstermiştir.

30 Mart'ta Zaho'nun 30 mil kuzeyindeki Goyan bölgesinde bir Hıristiyan katliamının başlamış olduğuna dair istihbarat alındı. Daha sonrasında bunun abartılmış olduğu anlaşıldı, ancak kesinlikle bazı karışıklıklar vuku bulmuştur. 4 Nisan günü Zaho'dan Kaptan Pearson, Biju'dan Mergi'ye giderken bir Goyan köyü olan Karoar'da pusuya düşürülerek öldürülmüştür. Mezopotamya ordu komutanı, Goyanların batıyla olan iletişimini kesmek amacıyla Zaho'nun işgal edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kendisi bunu yapamadığından, bunun Halep tarafından gerçekleştirilmesini önermiş, ancak Mısır ordu komutanı da bunun kendisi için mümkün olmadığını söylemiştir. (...)

Bağdat'tan, 25 Mayıs 1919.

22 Mayıs'ta Süleymaniye'de ciddi rahatsızlıkların patlak vermiş olduğu bildirildi. İdarenin kontrolünü ele geçiren Şeyh Mahmut hazineyi yağmalamış ve bizim başıbozuk Kürtlerden oluşturduğumuz birlikleri bozguna uğrattıktan sonra tüm İngiliz subay ve görevlileri tutuklanmıştır. İngiliz subay ve görevlilerden yaralananlar olduğu bildirilmiş ancak bu haber henüz doğrulanmamıştır. Şeyh Mahmut yerel olarak güç kaybettiğinden ve etkin unsurlar arasında da nüfuz kaybetmekte olduğundan, bu patlak verme beklenmemekteydi. Havadan yapılan keşifler Süleymaniye'nin isyancı Kürtlerin elinde olduğunu göstermektedir. Halepçe, Koy ve Ranya'da 24 Mayıs'a kadar mesele yoktur.

Tebriz Konsolosunun 23 Mayıs tarihli telgrafı, buradaki Kürtler arasında artan ehemmiyetteki Türk kışkırtmasını bildirmekte ve şu anda Bağdat'ta misafirimiz olan Seyid Taha'nın yakın arkadaşı olan ve kendisinden bu yakınlarda samimi mektuplar almış olduğum Simko'ya yapılan saldırıları rapor etmektedir. Aynı tarihte Senna'dan gelen telgraf, Şeyh Mahmut'un esas olarak 1500 adamın gelmiş olduğu İran Kürdistanı'ndan gelen desteğe dayandığını göstermektedir. Şeyh Mahmut'un eyleminin, İran Kürdistanı da dahil olmak üzere, doğrudan Kür-

distan'ın bağımsızlığı yolundaki bir hareketin sonucu olduğu görünmektedir.

Karargah komutanı ve ben, aşağıdaki gerekçelerle, mevcut sıkıntının kaynağı olarak Süleymaniye'nin işgali ihtimalini göz önünde bulundurmaktayız:

1. Şeyh Mahmut'u bir defada ezmediğimiz takdirde, bu bölgenin şu anda tarafsız duran güçlü aşiretlerinin tümüyle anarşik olan bu harekete çekilecekleri kesindir.

2. Acilen ezilmediği takdirde, hareketin İran ve Musul'da da yankı bulacağı ve bu bölgelerdeki askeri durumu ciddileştirebileceği kesin olarak görülebilir. Mezopotamya'da da etkisi olacaktır.

3. Ezilmemesi durumunda, hareket muhtemelen Kuzeybatı İran'da ve Kuzey Kürdistan'da da benzeri anarşik hareketleri teşvik edecek ve İttifak devletlerinin buralardaki önemli çıkarlarını zedeleyecektir.

4. Hareketi bastırmanın tek yolu Süleymaniye'yi işgal etmektir. Bu adım (işgal -çn.), yönetimimizin Mahmut haricinde herkes tarafından destek kazanmakta olduğu yerlerde benimsenebilir.

5. Alınan çeşitli istihbarat, hareketin geniş destek almaktan uzak olduğunu ve askeri bir harekatla ezilebileceğini göstermektedir.

6. Süleymaniye bölgesinin özel bir önemi haiz olduğu anlaşılabilir; bu, Süleymaniye'nin etkin bir kontrol altında tutulmasını -Kürdistan'ın diğer parçalarının kontrolünden- daha önemli kılmaktadır.

FO 371/4191

**Belge No: 91082
17 Haziran 1919**

Askeri İstihbarat Şefi, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'na selamlarını sunmakta ve İstanbul'daki Genel Karargah'tan alınan Kürdistan Terakki (Teali -çn.) Cemiyeti'nin yönetmeliğinin bir kopyasını kendilerinin bilgisine sunmayı istemektedir.

Askeri İstihbarat Şefi Savaş Bürosu, Londra.

Askeri gemi telgrafından 2 Mart tarihinde alınan Kürdistan Terakki (Teali -çn.) Cemiyeti Yönetmeliği, ek bilgi olarak ilişikte sunulur.

Kürt partisinin (cemiyet -çn.), şu an için Britanya mandasında bağımsız bir Kürdistan için çalıştığı rapor edilmektedir. Partinin propagandası 'Serbesti' gazetesi tarafından yürütülmekte ve partinin İstanbul'daki üye sayısı, bu şehirdeki Kürt nüfusun yarısı olan on bin civarında tahmin edilmektedir. Partinin genel merkezi İstanbul'dadır ve Diyarbakır, Dersim, Siirt, Harput ve Malatya'da yerel bürolar açmış bulunmaktadır.

Senato Başkanı (Şura-yı Devlet) Seyid Abdülkadir aynı zamanda Kürt partisinin de başkanıdır.

Diğer belli başlı üyeler şunlardır:

Bedirhanzade Mustafa Zihni; eski Hicaz Valisi.

Bedirhan Emin Ali Bey; Mustafa Zihni'nin oğlu ve Edirne Adliye Müdürü.

Seyid Mehmet Efendi; Seyid Abdülkadir'in oğlu.
Seyid Abdullah Efendi; Seyid Abdülkadir'in oğlu.
Bedirhanzade Mehmet Ali Bey.
Seyid Şefik Efendi; şu anda Bitlis'tedir.
Hamza Bey; Müntefik eski mutassarıfı.
Binbaşı Emin Bey
Binbaşı Süleyman Nuri Bey, Malatya.
Hambeyzade; bir soylu.
Doktor Mehmet Şükrü Bey; Pera'da oturur.
Hacı Ali Rıza Efendi
Ali İhsan Bey; Koçgiri ileri gelenlerinden.
Ali Haydar Bey; Beyzade Mustafa Paşa'nın oğlu.
Ahmet Arif Efendi; Kahya Ahmet'in torunu.
Muhammed Nuri Efendi; teoloji profesörü.
General Hamdi Paşa; tenkikat (tahkikat ? -çn.) komisyonu
üyesi.
General Mustafa Paşa; askeri mahkeme üyesi.
Mevlanzade Rifat Bey; 'Serbesti' gazetesi sahibi.

J. Duncan

Tuğgeneral, Karadeniz Ordusu

Kürdistan Terakki (Teali -çn.) Cemiyeti Yönetmeliği

Madde 1. Kürtlerin genel çıkarlarını korumak ve ulusal davayı ilerletmek amacıyla Kürdistan Terakki (Teali -çn.) Cemiyeti adında bir cemiyet kurulmuş bulunmaktadır. Genel Merkez İstanbul'dadır. Kürdistan'da ve gerekli olduğunda diğer yerlerde şubeler kurulacaktır. Cemiyet, benzeri amaçlara sahip diğer cemiyet ve örgütlerle ortak çalışacaktır.

Madde 2. Cemiyet, amacı uğrunda tüm dillerde süreli ve günlük gazeteler yayımlanmayı; okuma odaları, okullar ve matbaalar açmayı; seminerler ve akşam dersleri düzenlemeyi; uygun yerlere eğitim programları göndermeyi ve diğer yararlı kurumları desteklemeyi amaçlamaktadır.

Madde 3. -Kötü ün sahipleri hariç- cemiyete yararlı olacağı düşünülen Kürtler ve Kürt olmayanlar üye olabilirler.

Madde 4. Cemiyet üyeleri üç kışıma ayrılacaktır;

a. Liderler; b.Daimi üyeler; c. Fahri üyeler.

a. Liderler giriş aidatı olarak en az 4 lira ödeyecek, her ay için de 1 lira ödemeyi taahhüt edeceklerdir.

b. Daimi üyeler giriş aidatı, olarak en az 2 lira ödeyecek, her ay için de 50 kuruş ödemeyi taahhüt edeceklerdir.

c. Fahri üyeler giriş aidatı olarak en az 5 kuruş ödeyecek, her ay için de 2 kuruş ödemeyi taahhüt edeceklerdir.

Genel Kurul

Madde 5. Genel kurul bir başkan, iki başkan yardımcısı ve 13 üyeden oluşacaktır. Sekreter, sayman, haznedar ve katip, genel kurul tarafından atanacaktır.

Başkan, liderler arasından seçilecektir. Kurulun kalan üyeleri, bir yıllık bir dönem için olmak üzere, daimi veya fahri üyeler arasından seçilebilir.

Yeni kurul seçimi, duyurusu yapılacağı üzere, her yıl sonunda ve kurultay sırasında yapılacaktır. Önceki kurul yeniden seçilebilir.

Gerektiğinde, üyeleri kurultay sırasında şeyhlerden, ulema- dan, yüksek görevlilerden ve yoldaşlar arasından seçilecek olan cemiyet divanı bu kurulun üzerindedir.

Madde 6. Başkanlık boşaldığında, başkan yardımcısı vekillik edecektir; başkan yardımcısının yokluğunda da, en yüksek oyu

alan kurul üyesi başkanlık edecektir. Kurul üyelerinin yokluğunda ise bir başka üye oy çokluğuyla seçilir.

Eşit oy durumunda başkanın oyu tayin edicidir.

Madde 7. Haznedar kefil gösterecektir.

Madde 8. Tüm işlerin, yönetmeliklerde ifade edildiği üzere, yürütülmesinden genel kurul sorumludur; genel kurul ayrıca kendi görev süresi boyunca yapılan her işten sorumludur.

Madde 9. Genel kurul, haftada en az bir kez toplanır.

Madde 10. Genel kurul kararları çoğunlukla alınır. Bir oy, fark çoğunluğu oluşturur.

Madde 11. Günlük program başkan ve sekreter tarafından hazırlanıp genel kurula sunulacaktır. Verilen kararlar özel bir deftere kaydedilecek ve kurul üyeleri tarafından imzalanacaktır, muhalifler muhalefet şerhlerini koyarak imzalarını atacaktırlar.

16 üyeden en az 9'unun mevcut olmadığı kurul toplantısı geçersizdir.

Madde 12. Her yıl sonunda genel kurul bir kurultay çağrısında bulunacaktır. Çağrının ilanı 15 gün öncesinden yapılacaktır.

Kurultay

Madde 13. Kurultay bütün üyeleri kapsar.

Madde 14. Davetli üyelerin kararlaştırılan günde mevcut olanları, her konuda karar vermeye yetkili olan kurultayı oluştururlar.

Madde 15. Kurultay yılda bir kez olmak üzere 31 Ağustos'ta toplantıya çağrılacaktır. Genel kurul üyeleri veya diğer asıl görevlilerin üçte birinin istemesi durumunda yılda bir kez olmak üzere olağanüstü kurultay toplantıya çağrılabilir.

Madde 16. Oturumun başlangıcında kıdemli liderlerden biri kurultaya başkanlık etmek üzere davet edilir; bir diğeri tutanakların tutulması için çağrılır. Bu ikisi genel kurul seçimlerinde kendilerine yardım edecek 5 üyeyi seçerler.

Madde 17. Kurultay, mali durum ve önceki yıl faaliyet raporunu dinledikten sonra tartışıp onaylayacaktır. Kurultay daha sonra yeni genel kurulun ve cemiyet divanının seçimine geçecektir.

Madde 18. Oyların tasnifi ve sonucu aynı toplantıda duyurulacaktır.

Cemiyet Divanı

Madde 19. Divan yılda bir kez genel merkezde toplanacaktır. Önceki yılın mali durumunu ve etkinliklerini değerlendirecek ve onaylayacaktır. Divan her kısmın bir sonraki yıla ait bütçesini hesaplar ve gerekli gördüğü taktirde cemiyet yönetmeliğinde değişiklikler yapar. Toplantı ve müzakerelerle ilgili detaylar iç tüzükle belirtiler. Her kısımdan en az bir üye genel kurul toplantılarına katılmak üzere görevlendirilir.

Kasa, Gelir ve Harcamalar, İletişim

Madde 20. Giriş aidatları ve aylık aidatlardan elde edilen gelirin yüzde 20'si kasada tutulacak, kalanı bankaya yatırılacaktır.

Madde 21. Başkan tüm gelir ve harcama kalemlerinin detaylı olarak özel defterlere kaydının yapılmasını ve haznedarın işlerini etkin bir şekilde yapmasını kontrol edecektir.

Madde 22. Cemiyet tüm üyelik ve aylık aidatların makbuzlarını onaylayacaktır. Makbuzların seri numaraları kaydedilecektir. Her makbuz cemiyetin resmi mührünü ve başkanın imzasını taşıyacaktır.

Madde 23. Gelir ve gider hesapları düzenli olarak tutulacaktır.

Madde 24. Yazılı yetkisi kasaya konulmadan hiçbir harcama yapılmayacaktır.

Madde 25. Para kasaya yalnızca başkan, veznedar ve diğer bir üyenin mevcudiyetinde konulacak ve alınacaktır. Anahtar her zaman veznedarda olacaktır. Kasa, başkan ve mevcut diğer üye tarafından mühürlenecektir.

Madde 26. Cemiyetin yazışmalarını imzalama yetkisi başkana veya başkan yardımcısına aittir; imzalara her zaman için resmi bir mühür eklenecektir.

Madde 27. Katip, yazışmaların yürütülmesi işinden ve cemiyetin kütüphanesinden sorumludur.

Disiplin

Madde 28. Cemiyetin yönetmelik ve amaçlarına aykırı davranan üyeler genel kurul kararıyla ve bir daha kabul edilmeyecek şekilde cemiyetten ihraç edilirler.

Madde 29. Cemiyete karşı yükümlülüklerini uygun bir mazereti olmadan birbirini takip eden üç ay içinde yerine getirmeyen, veya kendilerine düşen vazifeyi üç uyarıya rağmen yapmayan üyeler istifa etmiş sayılır.

Madde 30. Cemiyet binalarında kumar oynamak ve alkollü içki içmek yasaktır. Bu kuralı ihlal eden üyeler ilk defasında uyarılacak, tekrar durumunda ise ihraç edileceklerdir.

Madde 31. Hiçbir üye cemiyetin parası, gereçleri ve mülkü üzerinde hak iddia edemez.

Madde 32. Herhangi bir merkezi şubenin üçte bir üyesinin talebi durumunda, genel kurulun hesapları her zaman için kontrole açıktır.

Madde 33. Şubelerin genel merkezle koordinasyonunun sağlanması iç tüzükle belirtilir.

İstihbarat tarafından imzalanmıştır.

İstanbul, 24 Mayıs 1919

2 kopya Savaş Bürosu'na gönderilmiştir.

Askeri İstihbarat Şefi, Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Vekili'ne selamlarını sunmakta ve Yüzbaşı C. L. Woolley'in Viranşehir'deki görevine ilişkin raporunu iletmek istemektedir.

Viranşehir ziyareti günlüğü, 11-18 Mayıs 1919.

11 Mayıs: Mutasarrıfın sağladığı 4 zaptiyenin refakatinde Urfa'dan hareket edip saat 14.45'te Karacaviran'a vardık.

12 Mayıs: 11.30'da Siverek'e vardık. Bir eskort ayarlayacağını söyleyen mutasarrıfla görüşüm. At sağlayamayınca, katırları önerdi. Beni gördüğüne pek memnun olmuş gözüküyordu, ancak nazikti. Kırvar aşireti reisi Mahmut Efendi'den bizim için at sağlayan Zaza Kürtlerinin reisi Cudi Paşa tarafından mükemmel bir şekilde ağırlandım. Hepsi Kürt olan birçok resmi görevliyle ve yerel kişilerle görüşüm.

13 Mayıs: Siverek'ten ayrıldık ve 16.30'da Kırvarlardan Eyüp Hoca'nın evine vardık. Beni çok iyi ağırladı ve bol bol siyaset konuştuk.

14 Mayıs: Saat 18.30'da Viranşehir'e vardık. Mahmut Bey'in evinde İbrahim Paşa'nın kardeşleri tarafından karşılandım. Oldukça dostaneydiler ve istediğim tüm bilgiyi vereceklerine söz verdiler. Daha çok Kürt ulusalcılığı üzerine ve nefret ettikleri Türkler hakkında konuştuk.

15 Mayıs: Sohbet ve öğlen yemeğinden sonra çadırdan çıktık. 1.5 saat güneye gittik; bundan önce bütün yerel görevliler saygılarını bildirmek üzere geldiler ve bunların birkaçı bizimle geldi. Öğleden sonraki görüşme çoğunlukla Barış Konferansı ve Milletler Cemiyeti üzerindediydi.

16 Mayıs: Sağanak yağmur; dolayısıyla ayrılış ertelendi. (...) Akşam yemeğinden sonra Mahmut beni yalnız olarak bir odaya aldı ve gizli olarak konuştuk.

17 Mayıs: Ayrılırken Mahmut Bey 1-2 mil refakat etti; bundan sonrasını 8 aşiret üyesi, kaymakam tarafından sağlanan 1 Türk görevlisi ve 5 zaptiyenin eşliğinde devam ettik.

18 Mayıs: Saat 16.30'da Urfa'ya vardık.

İmza

Yüzbaşı C. L. Woolley

MİLLİ KÜRTLERİ'NİN TUTUMU

Mahmut Bey İbn İbrahim Paşa -tanımış olduğum tüm diğerleri gibi- kuvvetli bir ulusalcı. Tutumu İngilizlere karşı iyiniyetli, Türklere karşı ise açık muhalif. Geleceğin kendi ellerinde ve kendi çıkarlarına olmadığını anlamaktadır; halkı da bu ateşkes döneminde barışı korumak konusunda duyarlıdır.

A. Türk Hükümeti

Mahmut, kişisel olarak Türkleri desteklediği yolundaki suçlamalardan dolayı kızgındı. Sülalesinden Timur Paşa, Eyyüp Paşa ve Piah Paşa'yı, dedesi Muhamed Ağa'yı, babası İbrahim Paşa'yı ve en büyük kardeşi Abdülhamit Bey'i öldüren, bizzat kendisini iki defa hapse atan ve tümüyle soyan bir halkın nasıl dostu olabilirim, diye sordu. İbrahim Paşa öldürüldüğünde Viranşehir talan edilmiş, evi tümüyle yağmalanmış, sürüleri çalınmış ve satılmış, hatta İbrahim Paşa'nun hazinesini ararken Türkler ölü reisin mezarını ve tabutunu bile tahrip etmişlerdir. Bunun da ötesinde Jön Türkler savaş esnasında Kürtleri açık olarak katliamla tehdit etmiş ve onları "ikinci Ermeniler" veya "içerdeki ikinci düşman" diye adlandırmışlardır. Mahmut Bey, Türklerin savaşı kazanması durumunda, Kürt ileri gelenlerini de aynen Ermeniler gibi katledeceklerine kaniymiş.

Türklere her zaman muhalefet etmiş olduğuna karşı çıktım. Beni şöyle yanıtladı: "*Abdülhamit, Hamidiye Alaylarını örgütlemişti. (...) Kürtler kendilerini seven ve özellikle İbrahim Paşa'yı onurlan-*

dıran Abdülhamit'e karşı sevgi doluydular. Balkan Savaşı sırasında hükümet Hamidiye Alaylarını göreve çağırdı ve onlar da kimi şeyleri yapmak zorundaydılar. Halli Bey İbn İbrahim Paşa komutasındaki 5 alay cepheye gönderildi ve ağır şekilde yenildiler." Kürtlere göre ağır silahlar ve makinalı tüfeklerle savunulan müstahkem bir tepeye süvari hücum emrini veren Türkler, Kürtleri kasıtlı olarak korumasız bırakmışlardı. Bu savaşın (1. Dünya Savaşı -çn.) ilk yıllarında ise hükümet kendisinden Hamidiye Alaylarını oluşturmasını istemişti. Bin adam toplamış ve hükümete silah, mühimmat ve levazım sağlar sağlanmaz cepheye gitmeye hazır olduklarını bildirmiş, ancak hiçbir şey gelmeyince adamlarını dağıtmış ve hükümetin anlaşmada kendi üzerine düşeni yapmaması durumunda, kendisinin de bir şey yapmayacağını bildirmişti.

Savaş esnasında Türklerle at ve mühimmat tedarik ettiğinin bildirildiğini söyledim.

Şöyle yanıtladı: "Doğru, yardım ettim, ancak buna zorunluydum. Benden zorla en az 50.000 altın değerinde at, arpa, buğday, yağ vs. aldılar. Direnemezdim. Her şeyin ötesinde beni hapsedtiler. Bu açık bir soygundu, ama onlar hediye olarak tanımlamayı uygun gördüler. Siz de aynı şekilde düşünürseniz ben karışmam; ancak size gerçeği söylüyorum. Bana hiçbir şey verilmedi ve bana kalmış olsaydı onlara kurşun vermezdim."

Türklerle, aşiretleri bize karşı ayaklandıracağı sözü vermesi üzerine serbest bırakıldığını bildirildiğini söyledim.

Buna kardeşleri gibi o da güldü. Şöyle yanıtladı: *"Kısmen Türkler çekindiği için, kısmen de rüşvet yoluyla bırakıldım (bana karşı kesin bir suçlama asla getirmedi). Böyle bir anlaşma yaptığımı söyleyen ya zararlı bir yalancı ya da ahmaktır. Türkleri niçin desteklemeyeceğimi söyledim. Kendimin ve aşiretlerimin selameti için, İngilizlerle mesele arayacak kadar deli değilim."* Bak diye ekledi: *"Öncelikle ve öncelikle aşiretlerimi düşünmek zorundayım; bizim istediğimiz, barış, ticaret ve gelişme olanağıdır. Eğer İngilizlerle savaşacak olsaydım,*

bunun için yeterli adamım var ve belki de Urfa'daki şu küçük garnizonunuzu ortadan kaldırabilirdik. Eğer ben İngiliz karşıtı isem bunu şimdiye kadar niçin yapmadım? Pekâlâ adamım var, ancak makinalı tüfeğim, topum, uçağım hiçbir şeyim yok. Beni ezebilirdiniz ve ben aşiretlerimi felakete sürüklemiş olurdum. İngilizlerle iyi ilişkiler içinde olmak bizim için bir gelenektir -babam İngilizlerle her zaman iyi ilişki içinde olmuştu-, ve ben bu ülkenin gelişmesi için onların yardımını bekliyorum; ancak herhangi bir sözde dostluk için değil, halkımın çıkarları için hareket ediyorum." Serbest kalışından hemen sonra adamlarını düşmanca hareket için bir araya topladığını belirttim.

"Doğru!" diye yanıtladı, "Ancak bu Anezeh'e karşı bir şeydi."

Hareketlerinin sürekli olarak kendilerinin yanlış anlaşılmasına yol açmasını bir talihsizlik olduğunu söyledim.

"Sizin hareketlerinizin de!" diye sitemle cevapladı, "Bu ateşkes döneminde bizim size saldırmak istememizden fazla sizin bize saldırmak istemenizi anlayamıyorum. Ancak hepimizi oldukça kızdıran raporlar halen sürüp gidiyor. Örneğin, Musul bölgesindeki Şammar aşiretini Kürtlere saldırtmak üzere silahlandırmış olduğunuz bize bildirildi."

Bunun bir yalan olduğunu söyledim.

"Mümkündür!" [dedi], "Şimdi şu Anezeh meselesini ele alalım. Kuzey açıkça mesele yaratmaya geldiler; Haşini ve Mighem açıkça Britanya'nın kendilerine makinalı tüfekler sağlamış olmasıyla ve İngiliz birliklerinin kendilerini destekleyeceğiyle övünüyordu. Buna genel olarak inanıldı ve Haşini kendisinin sizin tarafınızdan desteklendiğini bana hem yazdı hem de söyledi (Mektubu istedim-ancak bu esnada biz Viranşehir'deydik ve mektup çadırda değildi- daha sonra göndereceğini söyledi). Adamlarımın hepsini değil ancak en çok zarar gören aşiretlerimi topladım ve onlara eğer Haşini yalan söylediye Arapları kolayca alt edebileceğimizi söyledim. Eğer söylediği doğruysa, o zaman biz İngilizlere karşıyız, ki bu da Milli Kürtlerinin sonudur. Biz saldırmayız, ancak bize saldırılırsa ve hatta bunlar Araplara yardım eden İngilizler

dahi olsa, bir onur meselesi olarak direniriz. Dört günlük süre için casuslarımızı gönderdik ve sizin Araplarla birlik olmadığınızı böylece anladık, ancak sıkıntıya düşmek istemediğimiz için savunmayı sürdürmeye karar verdim. Anezeh de casuslar gönderdi ve bizim kendilerinden daha güçlü olduğumuzu anlayınca çekildiler..."

Böylesi bariz yalan hikayeleri dinlememesi gerektiğini söyledim.

Mahmut "*bunun yalan olduğu pek bariz değildi*" [diye cevapladı] "*sizinle temasımız yok, neye inanmamız gerektiğini, sizin neye inanmanız gerektiğinden daha fazla bilmiyoruz. Elbette sıkıntı yaratmak isteyen kişiler var: Haşim gibi çıkar peşinde olanlar, Türkler gibi siyasal sebepleri olanlar. Türkler tarafından Kudüs'te Yahudi bir kralı başa getirdiğimiz yayıldı ve Osmanlı gazetesi Yahudi kabinesinin bütün bir listesini yayımladı.*" (Buna Siverek'te mutasarrıf tarafından bile inanıldığına tanık oldum.) (...)

Mahmut, kimi küçük anlaşmazlıkları da dile getirdi ve her iki tarafın da açıkça yekdiğerinin ne yaptığını yeterince bilmediğini söyledi. Milli Kürtlerinin Reisi olarak onların davranışlarının tüm sorumluluğunu kabul ettiğini ve herhangi bir yerel meselede veya bir mesele olduğuna dair bir şayia olması durumunda İngiliz Genel Kumandanlığının kendisine yazarak açıklama istemesini beklediğini ve cevaben gerçeği ileteceğini belirtti (Bunu yapacağını sanıyorum). Aynı şekilde kendi halkını heyecanlandırabilecek İngiliz hareketlerinde de, kendisinin yazıp açıklama isteyeceğini belirtti. Buna uygun olarak Genel Karargah'a iletmek üzere bir mektup verdi (ilişiktir); Halep'e gelerek Genel Karargâhı bizzat görmek istediğini söyledi. Urfa'ya davet edildiğini ancak gitmediğini belirtti. Anezeh meselesinin kendisinin (halen de) Viranşehir'de kalmasını zorunlu kıldığını söyledi. Bunun ötesinde davet mutasarrıftan gelmiş, oysa kendisi Türk hükümetinin davetlisi olarak değil, fakat bizimle doğrudan ve iyi ilişkiler kurmak için gelmek istiyor.

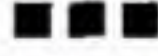
Mahmut, aşiretinden tümüyle kendisinin sorumlu olması durumunda, bizim kimi yerel sorunlarda da kendisine yakına-
cağımızı anladı ve dolayısıyla kendisini çekerek, kendisine bağlı
kabilelerin listesini -şeyhlerinin ve aşiret merkezlerinin ismiyle
birlikte- vermeyi önerdi (Mahmut'a bağlı yaklaşık 800 kabile bu-
lunmaktadır; kendisine esas olarak işgal edilen topraklara kom-
şu olanlarınkini istediğimizi söyledim). Döndüğümde liste he-
nüz hazır değildi, dolayısıyla hazırlar hazırlamaz listeyi gönde-
receğine söz verdi. Dış müdahale ne kadar az olursa barış ihti-
malinin o kadar yüksek olduğu noktasında oldukça ısrarlıydı;
meseleler onun kanalıyla halledilmeli. *‘Türk hükümeti kaymakam-
ları, jandarma komutanlarını gönderiyor; ancak bunlar kendi başlarına
hareket ederlerse ne işe yarar ki?’* [diye ekledi]. *‘Aşiretler hakkında
hiçbir şey bilmezler, oysa ben bilirim, benim işim bu. Aynı şey sizin
için de geçerli. Eğer bir sorun çıkarsa, eğer bir düzine adam birkaç ko-
yun kaçırsa (doğal ki ben tek tek her aşiret üyesinin davranışını garan-
ti edemem, hepimiz insanoğluyuz) benim binlerce insanımın içinde bu
bir düzine adamı nasıl yakalayacaksınız? Her tarafa asker gönderebi-
lirsiniz ve sadece yanlış adamları vurabilirsiniz. Ben onları bulabilirim
veya ben cezalandırırım ya da cezalandırılmaları için size teslim ede-
rim. Bu hem benim hem de aşiretimin yararına olur. İngilizlerle mesele
istemiyorum ve meseleden sakınmanın yolu onlarla samimi ve doğru
ilişki içinde olmaktır. Genel Karargah 'ın anlamasını istediğim bu; tüm
sorumluluğu üzerime alacağım ve ona göre davranacağım.’*

Mahmut Bey'in dostça davranışında ve barış isteğinde sa-
mimi olduğuna kaniyim. Urfa'ya dönüşümde Viranşehir'e 40-50
mil uzaklıktaki iki Duğdalieh kampında konakladım (Duğda-
liehler Milli değiller, fakat ulusal hislerden dolayı İbrahim Pa-
şa'nın ailesine yakınlar) ve komşularıyla ilişkilerini araştırdım.
Her iki kampta da herhangi bir mesele çıkması ihtimalinin ol-
madığı çünkü Mahmut Bey'in, barışın korunması için emir ver-
diği ve barışın devamı için kendilerine saldırılsa bile, bu saldırı-

ya karşılık vermeyip kendisine bildirmelerini istediği söylendi. Bu, Mahmut Bey'in samimiyeti için iyi ve bağımsız bir kanıt. Halihazırda durum hakkında bilgi içeren belli miktardaki bir propagandanın oldukça uygun olacağını düşünüyorum. Bazı son haberlerin Türkçe çevirisini Viranşehir'e göndermiş durumdayım ve bunun düzenli olarak yapılmasını öneriyorum...

Mahmut Bey'in Halep'e yapacağı bir ziyaret ve orada münasip bir şekilde ağırlanması, aşiretler üzerinde olumlu etki yapar sanırım. Ayrıca Şerif hükümeti ile Britanya arasındaki ilişkiler hakkında bilgi verilmesi de iyi sonuçlar doğurur kanısındayım.

MAHMUT BEY'İN MEKTUBU

Ekselansları Britanya Generali, Halep.

Saygılarımı sunduktan sonra, Yüzbaşı VVoolley'in buraya geldiğini ve kendisinden çok memnun kaldığımı belirtmek isterim.

Yüzbaşı, Britanya hükümetinin Milli ve komşu aşiretlerin Urfa bölgesindeki İngiliz birliklerine saldırıda bulunmak üzere toplantılar yaptıkları yolunda haberler aldığını ve kendisinin bu konuyu soruşturmak üzere gönderildiğini belirtti. Bu haberler doğru değildir. Böyle bir şeyi asla düşünmedik, çünkü böyle şeylerin ateşkes döneminde yapılması imkansızdır.

Babam zamanında Britanya hükümetiyle özel dostluğumuz vardı; ve şimdi biz sizden iyi niyet bekliyoruz. Bu tür iftiralara kulak asmamanızı istiyoruz ve bundan sonra herhangi birileri bizim hakkımızda bir şeyler söylerse bize bildirmenizi istirham ediyoruz. Size gerçeği bildireceğiz. Britanya hükümetine karşı hiçbir kötü niyet beslememekteyiz. Ancak eğer Anezeh, Bin Hazeyl veya İbn Muheyd gibi aşiretler sınırlarımızdan içeri girerlerse bunu yapmalarını engelleyeceğiz. Buna izin vermeyiz,

çünkü bunlar her zaman disiplinsizdirler ve yalnızca karışıklık çıkarırlar.

Tüm kardeşlerim ve aşiretlerimin şeyhleri saygılarını iletirler.

Milli Aşiretleri Reisi
Mahmut Bey ibn İbrahim Paşa

B. Kürt Ulusal Hareketi

Seyahatim esnasında bu konuyu Milli, Zaza, Kırvar, Kikan, Baraşi ve El Aun aşiret reisleriyle, din ve hükümet görevlileriyle, Türk ordu ve jandarma subaylarıyla, köylülerle tartıştım. Kürt topraklarının çok küçük bir kısmında bulunduğum doğru, ancak muhtemelen daha geniş alanlar hakkında da bir fikir verebilecek güçlü bir ulusal bilinç ve kanaat birliği gördüm. Ağa ve şeyhlerinin elinde olduklarını söyleyen köylüler bile, zorlanırlarsa, Kürtlerin bir ulus olarak tanınması ve kendi hükümetleri olması gerektiği şeklindeki düşüncelere sahip olacaklardır.(...)

a. Genel Düşünce: Kürdistan, Kars ve Tiflis'ten Adana'ya, Trabzon ve Malatya'dan Revanduz'a kadar uzanır. Dolayısıyla bir kısmı Rusya'da bir kısmı İran'da olan 6 sözde Ermeni vilayetini içerir. Bu alan içinde -iyimser bir tahminle- 13 milyonluk bir Kürt nüfusunun var olduğunu iddia etmektedirler. 'Ermeni Vilayetleri' bir yanlış adlandırmadır. Bu 6 vilayette nüfusun yüzde 90-95'i Kürttür; Türkler, çoğu hükümet görevlisi olmak üzere, ancak yüzde 1'i oluştururlar; kalanlar ise -özellikle Mardin yakınındaki- birkaç Yakubi dışında Ermenidir. Büyük güçler bu rakamları kabul etmek zorunda değildirler, ancak kendileri uygun bir araştırma yaparlarsa bu rakamların yaklaşık olarak

doğru olduklarını görecektirler. Türk topraklarının büyük kısmında halk Türkçe konuştuğu için gelip geçenler tarafından Türk olarak kabul edilmektedirler. Gerçekte ise bunlar ulusal bilince sahip, Türk yönetiminden hoşlanmayan ve bağımsız bir Kürdistan talep eden Kürtlerdir. Bu Kürtler hiçbir şekilde göçebe değildir, büyük çoğunluğu yerleşik kent-kasaba sakinleridir ve medeniyet görmemiş insanlar değildir (yüzde 90 rakamı bir abartma olabilir, ancak Kürtlerin önemli bir çoğunluğu oluşturdıklarına inanıyorum. Medeniyet görüp görmedikleri meselesine gelince: Siverek'te sıradan bir Kürt benimle Gladstone'un uluslararası politikasını tartıştı, Kürtlerin ortak Aryan kökeninden bahsetti ve ulusunun Ön Asya'daki geçmişi hakkında Xenophon'dan alıntı yaptı). Birleşik bir Kürdistan ve bir Avrupa devletinin himayesi altında nisbi temsile dayalı bir Kürt hükümeti için Türkiye'den bağımsızlık istemektedirler.

b. Türkiye ile ilişkiler: İttihat ve Terakki hükümetine karşı nefret yaygın ve oldukça kuvvetli. Enver, Talat, Cemal ve Halil'in İtilaf devletleri tarafından idam edilmeleri yolunda genel bir istek var. Abdülhamit tarafından Kürtlere gösterilen dostane tutumun kadrini bilmektedirler, ancak Türkiye'nin hükümranlığı altında kalmak istememektedirler. Peygamberin emaneti (hilafet -çn.) İstanbul'da oldukça, bağımsız bir Kürdistan'm bile Müslüman niteliğinden ötürü yeniden Türkiye'nin hakimiyeti altına gireceği düşüncesiyle, birkaç kişi belli bir Türk nüfusunu -dini gerekçeler temelinde- tercih etmektedirler. Türklerin peygamberin emanetini ellerinde tutacak kadar iyi Müslüman olmadıklarını, dolayısıyla bu emanetin Mekke'ye taşınması gerektiğini ve böylece siyasal zorlukların da ortadan kalkacağını belirtirler. Hiçbir Kürt, Türk halkını tümünden kınamak istemedi; nefret ettikleri hükümet ve bunun da ötesinde kendilerinin üzerinde bir Türk hükümeti fikri idi. İttihat Terakki ajitatörlerinin Türk yanlısı propagandası mevcuttur, ancak çok az etkisi vardır.

c. Ermenilerle ilişkiler: Ermenilerin Kürdistan'da yönetici unsur olarak tanınmasına ve bunun da çoğunluk isteğine karşı olarak kendilerine dayatılmasına oldukça kızgındırlar. Eğer herhangi bir kazada Ermeniler sayısal üstünlüğe sahip olduklarını ispatlarsa, bu kazanın yönetimi ağırlıkla Ermeni olmalıdır ve her yerde kendi temsil paylarına sahip olmalıdırlar, ancak yönetimi tekelleştirmemelidirler. Mahmut Bey, eğer bugün bir Kürdistan hükümeti kursanız, büyük bir ihtimalle hükümet işleri için çoğunlukla Ermenileri çağırmak zorunda kalacaksınız, çünkü Kürtlerden daha iyi eğitime sahiptirler, dedi. Fakat nezih okullar olursa Kürtler birkaç yıl içinde dengeyi sağlayacak kadar kendilerini geliştirirler. Türkler tarafından kışkırtılan bazı aşiretler Ermeni katliamından sorumludurlar; diğerleri Ermenileri katliamdan korudular. (Mahmut Bey Milli aşiretinin katliamdan sorumlu olmadığını söyledi. Ermeni kaynaklardan Milli aşiretinin bir Ermeni sürgün konvoyunu yağmaladığını ancak katletmediğini öğrendim. Öte yandan bildiğim kadarıyla Milli, El Aun, Baraşi ve Kikan aşiretleri kadın-erkek ve her yaşta Ermeniye barındırmış ve gitmek istedikleri zaman da gitmelerine izin vermişlerdir. Ermenilerle ilgili olarak Milli aşireti iyi bir geçmişe sahiptir...) Rus-Kafkas ordusundaki Ermenilerin şimdiden misilleme yapmış olduklarını belirtirler. Ulusalçı haftalık dergi 'Kürdistan', son sayısında Bitlis ve Van'da (Ermeniler tarafından -çn.) katledilen Kürtlerin sayısını yaklaşık yüz bin olarak belirtti. Ancak meselenin burada durması gerektiğini düşünüyorlar. Kürdistan Dergisi'nin aynı sayısındaki bir demeç, Amerikalıların Barış Konferansında, biri Ermenilerin diğeri de Kürtlerin katlini araştırarak iki yasal soruşturmanın yürütülmesini en tatminkar çözüm olarak gördüklerini belirtmektedir. Kürtler yan yana ve barış içinde yaşamak zorundayız' diyorlar, ancak kendilerinin üzerine bir Ermeni hükümetinin kurulmasının yalnızca şiddeti doğuracağını da belirtirler. Ermeni birlikle-

rinin Adana'daki varlığından ve davranışlarından ise acı içinde bahsediyorlar.

(Etnik temeller göz önüne alındığında) Çoğunluğun isteğine uygun bir hükümet fikrini hevesle benimsemişlerdir ve çoğunluğun kendileri olacağından hiç şüpheleri yoktur. İsteklerinin bilinmesinin ve etkin kılınmasının tartışılmaz hakları olduğunun bilincine varacak kadar bazı devlet adamlarının argümanlarını izlemiş bulunmaktadırlar.

d. Arap Hükümeti ve 'İtilaf'la İlişkileri: Burada belirgin bir farklılık var. Özellikle El Aun ve Kikan gibi Arap bölgesine yakın olan küçük aşiretler doğal olarak Arap yönetimini tercih etmek eğilimindedirler ve hatta Türklere karşı korunmaları için İngiliz müdahalesini davet etmektedirler. Baraşi liderleri ise bir Kürt ulusal hükümetini istemelerine rağmen, aşiretler arasında yeterli ittifak olmadığı için bunun uygulanabilir olduğunu düşünmemektedirler. Bunun olmaması durumunda, eskiden beri bildikleri Türk hükümetinin hükümranlığı altında olmayı, hakkında hiçbir şey bilmedikleri Arap hükümetine tercih etmektedirler. Daha kuzeyde böylesi bir çekince hiç yoktur. Halkın Arapların hükümdarlığı altında olmak yolunda hiçbir isteği yoktur, kendi hükümetlerini istemektedirler alt sınıflar mümkün olan en az yabancı müdahalesiyle yaşamak istemektedirler, kent insanları yabancı kontrolü değil ama ticari yardım ve ilişki istemektedirler, üst sınıflar ülkeyi kendilerinin idare edemeyeceklerinin bilincindedirler ve maddi koruma istemektedirler. Daha çok Fransızlara karşı önyargılıdırlar (sebepleri: Ermeni birlikleri, Fransızların Beyrut'taki kötü muameleleri vs.) ve belki de bir kibarlık sonucu olarak Britanya mandası fikrini daha hoş karşılamaktadırlar. Kuvvet yoluyla arkadan desteklenmedikçe hiçbir hükümetin ayakta kalamayacağını ve Suriye, Kürdistan, İran ve Hicaz gibi yeni devletler arasındaki ilişkilerin, ancak bu hükümetleri tarafsız bir şekilde destekleyecek bir güç tarafından dostane kılınabileceğini belirttiler. Ulusal temeller üzerinde yeni

devletler kurulması düşüncesini hoş karşılamaktadırlar ancak Halil Bey şunu ekledi: "Wilson'un teorik olarak mükemmel fikirlere sahip olduğunu düşünüyorum ancak fikirleri pratik dayanaktan yoksundur". Bir Kürt kumandan barış konusunda en karamsar olanıydı ve şunu söyledi: "Tümden Bolşevizm'le sonuçlanacak yeni uluslararası savaşlar olacak": Konferansın (Barış Konferansı -çn.) düşüncelerini gerçekleştirecek tek pratik yolun, gerektiğinde ulusal orduları bir dünya ordusu gibi zayıf hükümetleri desteklemek üzere kullanabilecek bir milletler birliğinin kurulması olduğu hakkında fikir birliği içindeydiler; mandacı devletin suistimali durumunda milletler birliğinin aynı zamanda bir başvuru mahkemesi gibi olmasını istediler. Reisler mandacı gücün otoritesine böylesi bir kısıtlamanın zorunlu olduğunu düşünmektedirler.

e. **Hükümet Biçimi:** Kişisel idare genel kanıdır. Gezdiğim sınırlı yerlerde ataerkil sistem her düzeyde öylesine derin işlemiş ki başka hiçbir şeye izin vermez. Sonuç olarak sınırlı yetkisi olan bir mandacı gücün altında, Suriye'deki Şerifi Krallığı benzeri bir Kürdistan Prenslüğünü düşünmektedirler; yönetici sınıf biraz Ermeni'yle birlikte ağırlıkla Kürtlerden oluşacaktır. Aşiret sistemi, yönetimin temeli olacaktır. Prenslük için iki aday vardır: Abdülriza Bedirhan Bey ve Mahmut Bey İbn İbrahim Paşa.

Hangisinin lider olarak kabul edildiğini araştırdım. Milliler doğal olarak kendi reislerini gösterdiler; diğer aşiretlerin üyeleri bölünmüştü. Nihai olarak Mahmut Bey'in kendisine sordum. Aday olduğunu kabul etti ve şunları söyledi: "Eskiden Abdülriza'nın ailesi benimkinden büyüktü ve ben bir şekilde kendisini benden büyük olarak saymalıyım. Öte yandan Bedirhanlar'ın son kuşakları pek bir şey yapmadılar. Aile tüm olarak Kürt değildir". (Bu doğrudur, fakat Mahmut Bey'in ailesi de hiçbir şekilde tam olarak Kürt değildir. Araplar da vardır). "Ve Kürt nüfusun büyük çoğunluğu tarafından sıcak bakılmamaktadır.

Ailem onunkinden sonra ikinci büyük ailedir ve hatta son zamanlarda onu geçmiş bulunmaktadır. Abdülhamit zamanında babam imparatorluk tarafından tüm Kürtlerin ve Kürt kabul edilen tüm aşiretlerin lideri olarak tanınmaktaydı. Her ne kadar benim aşiretim Milli ise de, Dersim 'e kadar uzanan diğer aşiretler üzerinde de otoritem vardır". (Kendisine Kızılbaşların da doğrudan otoritesi altında olup olmadığını sordum. "Doğrudan değil, ancak reisleri evimin müritleridirler, düzenli olarak buraya gelirler" dedi. "Kızılbaşlar 20 sene önce sıkıntı yarattıklarında Sultan babama başvurmuştu ve babam da tartışmasız kabul edilen emirlerini (Kızılbaşlara -çn.) bildirmişti". Şahsi düşmanlarım elbette vardır, ancak hiçbir aşiret bana karşı değildir; ve hatta sanırım Botan (Abdülriza'nın aşireti)'ın bile beni zevkle kabul edebileceğini söyleyebilirim. Her neyse benim mi yoksa Abdülriza'nın mı bu işe yetkin olduğu mesele değil; bu İtilafın elinde olan bir şeydir ve halkın hangimizi istediğini İtilaf bulmalıdır. Sonuca razı olacağım."

Önemli not: İbrahim Paşa'nın üstünlüğü konusunda Mahmut Bey haklıdır. Neredeyse masalsi bir kahraman gibidir. Aynı zamanda bir çok Kürt'ün eğilimi de -güçlü tarihsel geçmişinden dolayı- yönetimin Bedirhanlar'a verilmesi yolundadır.

Önemli not: Ulusal hareketin ne aşamada olduğunu söylemek imkansız. Yalnız ulusal bilincin güçlü ve yaygın olduğu açıktır. Kürdistan'ın [dergi -çn.] son sayılarının faydalı bir okuma teşkil edeceğini sanıyorum

Kürdistan'ın Toplam Nüfusu

Bölge	Aşiretler	Nüfus
Kafkaslar Kars, Kağızman, Ardahan, Reyhan, Sankamış	Mellan, Şarkian, Mehan, Celalian, Badilah, Cemaleddin, Şuncan. (Bu aşiretler 150 kabileden oluşmaktadır.)	3.000.000
İran	Şikkak, Mameş, Kardar, Aruşan, Ardoyan, Mellan, Minkan, Celali, Cemaleddini, Kor Hüseyini. (Bu aşiretler 170 kabileden oluşmaktadır.)	3.000.000
Türkiye Van	Akari, Hartuş, Mehından, Bakuşan, Kavas, Şemseki. Merzebki, Milli, Takuri.	
Bitlis Diyarbakir Harput Sivas Erzurum Süleymaniye Kerkük	Memkj, Mukri, Yezidi. Halaji, Sıtkı, Celali, Cemaleddini, Milkan, Adıyaman. Haydaran, Zilan Sebkan. Meman, Kaşkan, Zarkan, Cibran. Belkan, Şadiyan, Çarakan, Bodkan, Kum-soran, Seydan, Hasanan, Hotban, Mutikan, Şükran, Dilbaz, Dimilan, Şervan, Garzan, Botan, Kikan Kalajan, Babakurdan, Dersimiyan, Reşiyen, Mellan Kebir, Baraşi, İzola, Reşkotan, Hiymenan, Caf. (Bu aşiretler 670 kabileden oluşmaktadır.)	7.000.000
Toplam		13.000.000

Amiral Calthorpe'dan, İstanbul.

1430 sayılı telgrafım, Bağdat temsilcisinin 5353 sayı ve 12 Mayıs tarihli telgrafi ve sizin 77676 sayı ve 29 Mayıs tarihli telgraflarınıza ilişkin olarak.

Binbaşı Noel Mezopotamya'nın dağlık kuzey sınırı boyunca Kürt reislerine yardım edilmesinden her açıdan büyük avantaj sağlanacağını düşünmektedir.

Şu anda İstanbul'da bulunanlar şunlardır: (1) Toprakları doğuda olan Abdülkadir, (2) Kürdistan'ın en tanınmış ve saygın ailesi Bedirhanlar (bunların her ikisi de feodal sistemi temsil etmektedirler.), (3) Yerleşik nüfusun daha az güçlü temsilcileri. Ancak bunlar Türk bürokrasisinde önemli mevkileri ellerinde tutmaktadırlar. Bu üçünün Kürdistan'a binbaşı Noel'le birlikte değil ama ayrı olarak dönme önerilerine razı oldum. Böylece pek samimi olmayacaklar, ancak aşiretleri düzenin gerekliliğine ikna etmek için tüm ülkeyi dolaşmak amacıyla Noel'le orada buluşacaklar.

Temsilcilerden ikisi kendilerinin yokluğunda ailelerinin emniyetinin benim tarafımdan garanti edilmesini, çünkü Diyarbekir'de Kürt Kulübü'nün Türk hükümetinin emriyle kapatılmış olduğunu söylediler; Noel'e buraya kadar olan yolculuğunda eşlik eden bazı Kürtlerin rahatsız edildiğini belirttiler ve Kürt ulusal hareketine ve Kürtlerin Barış Konferansı'na başvurdukları

rının Türkler tarafından duyulmuş olmasına bağı olarak sizi uyarmak istediler. Kürt, Ermeni ve Türkler hakkında, bunların hükümet mi kuracakları, yoksa manda altına mı alınacakları yolunda Barış Konferansı'nın nasıl bir karar alabileceği yolunda hiçbir bilgimiz olmadığı açıkça belirtildi. Ancak İngilizler Mezopotamya'dadır ve Majestelerinin hükümetinin önündeki sorun sınırların ve karargahların güvenliğinin teminatıdır. Temsilcilerin Kürdistan'a kendi ulusal amaçlarını yaymak için değil, ancak yalnızca hukuk ve düzeni ve Hıristiyanları korumak amacıyla gitmeleri durumunda ailelerinin Türk hükümetinden korkmaları için hiçbir sebep yoktur, ancak kendilerine kötü davranılırsa yapabileceğimiz her şeyi yapmaya hazırız.

İkinci olarak, Kürt aşiretlerinin ve Ermenilerin bağımsızlığı söylentilerine ve İzmir'in Yunan işgaline ilişkin olarak elinde epey propaganda malzemesi bulunan Mustafa Kemal'in etkinliklerine karşı büyük duyarlık göstermektedirler. Mustafa Kemal'e karşı girişebilecekleri herhangi bir harekete karşı yüksek komiserliğin (İstanbul'daki işgalci İngiliz kuvvetlerinin temsilciliği -çn.) göz yummaya hazır olup olmadığını öğrenmek istemektedirler. Böyle bir harekete rıza göstermemiz, hiçbir şekilde arzulamadığımız bir savaşı, örtülü olarak, kabul etmek olur; dolayısıyla Mustafa Kemal'e karşı hiçbir harekette bulunmamaları gerektiği kendilerine bildirildi; ancak Mustafa Kemal'in karışıklık yaratmak amacıyla aşiretlere temsilci göndermesi durumunda, bunların İngiliz yetkilileri tarafından tutuklanacakları ve (Kürdistan -çn.) dışına çıkarılacakları bildirildi.

Kürtler ve Türkler arasındaki çatlağın halihazırdaki derinliğinden oldukça etkilenmiş bulunmaktayım; unutulmamalıdır ki Kürtler pek köktenci Müshüman değillerdir ve hatta büyük bir kısmı Müslüman bile değildir.

Gündemdeki öncelikli sorun Mezopotamya için tatminkar ve emniyetli bir sınır meselesidir, ancak bu doğal olarak bizi Kürtlerin bağımsızlığı ve özerkliği meselesine götürmektedir.

Kürt reislerinin Britanya'nın hükümrânlığını istemeleri yolundaki ifadeleri samimi bir görüntü arz ediyor ve Noel bu istemin şimdiye kadar gezdiği yörelerde hiçbir şekilde desteksiz olmadığı yolunda beni temin etmektedir.

Sorunun çok geniş öneme sahip olduğunu takdir etmekteyim ancak sorunla yüzleşilmelidir. Fırsatları en avantajlı duruma dönüştürmek yakıcı sorundur. Mezopotamya'nın İngiliz mandasına girmeyeceği hiçbir çözümü düşünemiyorum. Mezopotamya'da barış için Kürtlerle iyi ilişkiler gereklidir. Bu nedenle tavrımın tarafınızın onayını alacağına güveniyorum.

Barış Konferansı'nın muallakta olan kararları için kesin ve nihai hiçbir şey söylemeyeceğimiz elbette ki, kesinlik belirtildi.
(...)

1437 sayıyla Dışişleri Bakanlığı'na gönderildi. Bağdat Siyasi Bürosu'na tekrar edildi.

Amiral Calthorpe'dan, İstanbul.

Bağdat, buradaki Kürtlerin Türklere tümüyle düşmanca bir tutum içinde olmadıklarını düşünmektedir; aralarındaki çatlak şu an için kapatılmayacak kadar geniştir. Türk Hükümeti bir Kürdü Bitlis veya Van'a vali olarak atamayı kabul etmekte isteksiz olacaktır. Bizim önerdiğimiz bir adayı atamaları için zorladığımızı düşünürsek, bu kez de İttifak devletlerinin Kürt taleplerini kabul ettiğini uman Kürtler, bu umutlarını muhafaza ettikleri sürece, Türk şovenistleri, askeri kanatla anlaşma zemini bulmakta zorlanacaklardır. Hıristiyanlar için bir felaket olabilecek anlaşma zemininin bozulması her zaman için olasıdır. Binbaşı Noel'in görevinin nasıl gittiğini görene kadar beklemek en iyisi olacaktır kanısındayım.

Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiş, 7433 No'lu Bağdat telgrafına ilişkin olarak Bağdat Siyasi Kısmı'na tekrar edilmiştir.

■ ■ ■

İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul.

Lordum,

Kapsamlı bir gezi, Türk kayıtlarının incelenmesi ve çeşitli Hıristiyan topluluklarının liderleriyle yapılan görüşmeleri sonucunda, Binbaşı Noel'in Diyarbekir vilayetinin savaş öncesi ve şu anki nüfusu hakkında aşağıdaki tahminleri verdiğini bildirmekten şeref duyarım.

	Savaş Öncesi	Şimdi
Kürtler	750.000	600.000
Asuriler	70.000	20.000
Ermeniler	120.000	20.000
Kildaniler	11.000	3.000
Türkler	3.000	2.500
Diğer (Yezidi, Çerkez ve Rum)	10.000	8.000

Binbaşı Noel Ermeni nüfusunun %75'inin vilayetin kuzey yarısında bulunduğunu, ancak savaş öncesinde bile bütün bölgelerde Kürtlerin büyük çoğunluğu oluşturduklarını ifade etmektedir.

Lordlarının sadık hizmetkarları
olmaktan şeref duyarım, efendim.
Yüksek Komiser

GİZLİ

Mezopotamya'dan Savaş Bürosuna,

Sivil Komiserliğin Hindistan'a (bürosuna -çn.) gönderdiği 6666 sayı ve 13 Haziran tarihli Kürdistan hakkındaki telgrafını görmüş olduğunuzu ve askeri sorumluluğun genişletilmesi ve böylesi bir politikanın yol açacağı güç arttırımı meselesini değerlendirmiş bulunduğunuzu umarım. Siz isteyinceye kadar görüşlerimi bildirmekten kaçınacağım.

Gizli Dış Telgraflar

Gizli Bölüm

Bağdat Siyasi Kısmı'ndan, 13 Haziran 1919

1. 5 Haziran ve (Hindistan hükümeti tarafından ancak 10 Haziranda bana iletilmiş bulunan ve şimdiye kadar yanıtlayamadığım) 21 Mayıs tarihli telgraflarınıza cevaben.
2. 2901 sayıyla Savaş Bürosu tarafından çıkarılıp Kraliyet Harita Enstitüsü (Royal Geographical Society) tarafından yayınlanan Doğu Türkistan Etnolojik Haritası hangi bölgelerin yoğun olarak Kürt bölgeleri olduğunu göstermektedir ve oldukça güvenlidir. Harita, meselenin güçlüklerini etkin bir şekilde ortaya koymaktadır.
3. (...) Ekonomik ve stratejik nedenlerden ötürü Irak devletine, ormanlık ve gelişmeye müsait bir dağlık kesime sahip olma

avantajını sağlamak için, Süleymaniye, Ranya ve Koy Sancak'ın Mezopotamya yönetimi sınırları içinde kalması ehvendir.

Erbil, Musul vilayetinin bir parçasıdır. Kenti 6 Haziran'da uçakla ziyaret ettiğimde kentin ileri gelenlerinin büyük çoğunluğu tek çözümün Kürdistan'a dahil edilmek olmasından dolayı düş kırıklığı içindeydiler. Bunun da ötesinde Erbil, Musul'a olan tren yolu bağlantılarının önemlilerinden birinin üzerinde yer almaktadır ve Ağra (Akra -çn.) gibi Kürdistan'ın dışında tutulmalıdır.

Dahuk ve Zaho da Mezopotamya sınırları içerisinde olmalıdır, ancak Amadiya değil.

4. Dolayısıyla güney sınırı, güneybatıda Kandil Dağ'dan - 1/1.000.000'lük bir haritadaki- 11/43 noktasına yani 37. enlemle 44. boylamın kesişme noktasına kadar uzanabilir.

5. Çoğunluğu Kürt olan bölgenin güney sınırının Cizre'nin biraz kuzeyinden, Nusaybin'in kuzeyinden, Mardin'in güneyinden, Resulayn'ın kuzeyinden 37. enlem boyunca Birecik'e ve Harput (Elazığ) ve Bitlis vilayetleri sınırlarını izleyerek - dolayısıyla Erzincan ve Erzurum'u dışarda bırakarak- Van'a kadar uzanması gerektiğini düşünme eğilimindeyim.

6. Diyarbekir vilayetini de içeren bu bölgede bazı geniş alanlar ağırlıklı Ermeni olarak gösterilmiştir. Halbuki, Binbaşı Noel'den ve diğer bazı kaynaklardan anladığıma göre bu alanlarda Ermeniler oldukça küçük bir azınlıktadır. Ermenilerin buralarda egemen veya bağımsız bir konuma getirilmelerini pratik olmayan bir teşebbüs olarak görüyorum. (...)

7. Kürdistan iki guruba bölünmüştür; uygun bir yönetim altında İngiliz taraftarı olacak Kürtçü kesim ve fanatik biçimde Hıristiyan ve ecnebi karşıtı eğilimli Türk yanlısı kesim. Herhangi biri, bir miktar dış yardımla ülkenin etkin kontrolünü ele geçirebilir ve biz bu ikisi arasında bir seçim yapmalıyız. Fakat eğer Ermeni Kürdistanı'ndaki Türk otoritesi yeniden tesis edilirse, Kürt ve Ermeni devletleri fikri sona erer.

8. Kalabalık ve yiğit olmalarına ve ulusal mefkurenin güçlü olmasına rağmen, Kürtler o kadar dağınıktırlar ve dağ sırala-

rıyla coğrafi olarak o kadar bölünmüşlerdir ki, -merkezi Bitlis veya Van olabilecek- güçlü bir yabancı hükümetin haricinde birleşebilmeleri bana imkansız görünmektedir. Halihazırdaki Yunan ve İtalyan tutumlarına bağlı olarak, İslami bilinç, Hıristiyan güçlerin (ortak -çn.) vasiliğine açıkçası pek taraftar değildir, ancak diğer bütün devletlere kıyasla İngiliz mandasını kabul etmeleri daha kabildir.

9. Şu andaki öneriler kısaca şöyle özetlenebilir: Trabzon ve Erzurum vilayetleri ağırlıkla Ermenilerin kontrolündeki bir Ermeni devletini oluşturmalıdır. Kalan dört vilayet muhtemelen İngiliz mandasında olacak bir Kürt devletini oluşturmalıdır. Musul, Bağdat ve Basra vilayetleri aynı şekilde İngiliz mandasında olacak bir Arap devletini oluşturmalıdır. Bu plana tek alternatif olarak ise bu altı ilde, bir biçimde Avrupa'nın kontrolünde olacak bir şekilde Türk otoritesinin yeniden tesisini görmekteyim.

10. Kürdistan'la olan alakamızın genişletilmesinin geleceğinden hiç endişem olmadığını zorlukla söyleyebilirim; Amerika ve hatta Türkiye'yi de meselenin içinde görmeyi tercih ederim. Ancak bir karara varılmadan önce, sorun, hiç şüphesiz Majestelerinin hükümeti tarafından bütün yönleriyle değerlendirilecektir.

11. Binbaşı Noel'le buluşmadan önce Temmuz'un 20'sine doğru Halep'e gitmemi öneririm; böylece istendiği takdirde daha spesifik önerilerde bulunacak bir durumda olacağım.

12. Mevcut önerilerin bir Türk İmparatorluğu'nun yeniden tesisini öngören öneriye alternatif olarak -önceki telgraf yazışmalarında belirtilen- İngiliz temsilcilerin rehberliğinde ve İngiliz himayesindeki bir Kürt devletinin tanınmasını içeren önerilerin oldukça genişletilmiş bir biçimi olduğunun kuvvetle farkındayım; (ancak -çn.) bu önerileri bütün çekinçleriyle birlikte Majestelerinin hükümetinin değerlendirmesine sunuyorum.

Binbaşı E. Noel'in Özel Görev Günlüğü

7 Nisan'da Nusaybin'e gitmek üzere Musul'dan ayrıldım.

8 Nisan: Şerifin ordusundan ayrılan ve 5 aydır hiç para almamış olmaktan ötürü oldukça kızgın 3 Müslüman ve 4 Hıristiyan birliği ile karşılaştım. Arap subayların köylerden zorla aldıkları ile ceplerini doldurabildiklerinden ancak bunları kendileri ile paylaşmadıklarından yakındılar.

Birçoğu Rusya'daki savaşta esir düşmüş olan önemli sayıda terhis edilmiş Türk birliği ile karşılaştım. Bolşevikler'den görmüş oldukları muamelelerden bahsettiler.

(...)

11 Nisan: Geceyi Miran'lı Mustafa Paşa'nın oğlu Naif Bey'le geçirdim. Göçebe olan Miranlar Diyarbekir'e bağlı Cizre kazasındandırlar; ancak Musul siyasi bürosu bunların Musul vilayetine taşınmaları gerektiğini düşünmektedir. En büyük reis olan Naif Bey beni makul bir insan olarak etkiledi. Faishabur'daki 900 Hıristiyan'ın katlinde oynamış olduğu role mukabil kendisine verilecek muhtemel cezalandırmadan dolayı oldukça endişelidir; kendisinin sadece Türk hükümetinden almış olduğu emirleri yerine getirdiğini belirtmektedir. Aşiretini tümüyle elinde tutuyor görünmektedir; ve sanıyorum kendisine sunacağımız şartların çok ağır olmaması durumunda yola gelecek ve

mesele çıkartmayacaktır. Musul'a gitmesi için baskı yaptım ve kendisine emniyetli bir yolculuk vaadinde bulundum.

Miranlar savaş nedeniyle son üç yıldır ovalarda kalmışlar, ancak bu yıl Van yakınlarındaki yazlık yerlerine girmek istemektedirler. Dicle'yi Mayıs sonunda Cizre'den geçeceklerdir, dolayısıyla Cizre'yi işgalimizin bu tarihten önce gerçekleşmesi gerektiği önemlidir. Göçleri esnasında her zaman çatıştıkları Şırnak Kürtleri ile aralan iyi değildir.

12 Nisan: Miranlılar'dan ayrıldıktan sonra Nusaybin kazası sınırlarına girdim. Bu bölgedeki Kürt aşiretleri gelişmiş yağmacılıklarıyla bilinen çok kaba bir topluluktur. Türkler ve Kürt Ulusal Partisi bunlar arasındaki propagandalarında başarılı olmuşlar ve İngilizlerin, Hıristiyan katliamlarına karşılık alacakları korkunç cezalandırma önlemleriyle bunları adamakıllı korkutmuşlardır. Propagandalarının başarısı yalnızca bu korku faktörüne dayanmaktadır, dolayısıyla geçici olarak addedilebilir. Süleymaniye'dekilerden farklı olarak bu aşiretlerde milli hisler ya hiç yoktur ya da çok azdır ve bunlar biraz güç gösterdiği ve bir genel af ilan edildiği takdirde her türden yönetimi kabul etmeye hazırdırlar. Durum bu şekliyle sürdüğü sürece, mevcut gerilimin, kendisini silahlı mücadelede ifade edeceği bir noktaya ulaşma ihtimali vardır. Geceyi geçirmek zorunda olduğum bir aşiretin reisi, varışımızda, bize açıkça İngiliz hareketine karşı sonuna kadar direnmeye hazır olduğunu belirtti; ancak kendisine İngiliz ve Ermenilerin tam olarak aynı şeyler olmadığı anlatılınca kararı epeyce yumuşadı. Bununla birlikte, Cizre'deki müftü tarafından öylesine doldurulmuştu ki, tutumu ayırd edici bir şekilde sertti; neticede oldukça gergin bir gece geçirdik.

13 Nisan: Yol üzerinde ailesini taşımak üzere Cizre'ye giden bir Türk subayıyla ve güvenlikte olmak için Musul'a taşınan bir tüccarla karşılaştım. Türk birliklerinin ayrılışına ve sonuçta yerel idarenin durumu kontrol edememesine bağlı olarak artan bir huzursuzluk göze çarpmaktadır.

Özellikle yolun kuzeyindeki tepelerde yaşayan Ali Bete'nin kontrolündeki konfederasyon olmak üzere, Kürt aşiretleri cesaretlenmektedirler; yollar genellikle güvenli değildir. Emniyetsizlik Nusaybin'den 18 mil ötedeki Dugır'daki hariç olmak üzere Türk jandarma karakollarının çekilmesi üzerine daha da artmıştır.

Bir Türk subayının ve birkaç adamın emrinde olmak üzere Dugır'da yolda kalmış yarım düzine Alman kamyonu bulunmaktadır. Subay, yolda olduğu söylenen mazot gelir gelmez kamyonların bazılarını Diyarbakir'e götürmeyi ümit etmektedir. Burada bulunanların hiçbirisi 5 aydır maaş ve tayin almamışlardır; ancak bunların disiplinleri her zamanki gibi iyi görünmektedir. (...)

14 Nisan: Öğleye doğru Nusaybin'e vardım ve beni oldukça dostane ve samimi bir şekilde karşılayan kaymakamı ve diğer görevlileri çağırdım.

15 Nisan: Yerel görevliler ve ileri gelenler tarafından ziyaretler ve bol ikram. (...) Mardin'de yaklaşık olarak 400 ve Resulayn'da da yaklaşık 200 terhis edilmiş Türk askeri bulunmaktadır; bunların 18 Nisan'da trenle sevk edilmeleri beklenmektedir. Bununla, bölgeden Türk askerinin çekilmesi tamamlanacaktır.

Bir veya iki hafta öncesine kadar kentteki genel eğilim bir İngiliz işgalinin ve idaresinin benimsenmesi yönündeydi. Ancak sonralarında, Musul'dan, Hıristiyanların katliamına karşılık Müslümanlara bir misilleme siyasetinin uygulanacağına dair söylentiler gelmektedir. Netice mevcut eğilimin tümüyle bize karşı olması olmuştur; (söylentinin -çn.) mesulleri aşiretleri "Ermeni yanlısı ve intikam heveslisi İngiliz şeytani" ile korkutmakta önemli başarı sağlamışlardır. Bununla birlikte bu suni bir kışkırtmadır; mevcut kışkırtmanın çökertilmesi ve bölge halkının idaremizi uysalca ve isteyerek kabul etmeleri sadece ve sadece, Türklerin kışkırtması veya doğrudan emirleri sonucu Kürtler tarafından gerçekleştirilen cinayet ve katliamlara ilişkin bir ge-

nel affın (ve yalnızca taşınmaz malları sahiplerine vereceğimizin) ilanını gerektirmektedir.

Bir misilleme politikasının uygulanması yolundaki herhangi bir teşebbüs sadece dini ve ırki nefreti körükleyecek, Müslümanları blok olarak karşımıza dikecek ve bizi ciddi askeri sorumluluklara sürükleyecektir. Daha da ötesinde bu, şu anda bizim yardım menzilimiz dışında ve aşiretlerin insafında olan birçok Hristiyanın hayatını da tehlikeye atacaktır.

Kürt bağımsızlık hareketinin hiçbir doğal dayanağı yoktur. Misilleme aldatmacası ve Ermeni yanlısı politika korkusu olmaksızın, Kürt milliyetçisi propaganda asla mevcut başarıyı gösteremezdi. Bu bölgedeki Kürt aşiretleri Araplar ile olan uzun münasebetleri neticesinde bozulmuşlar ve benliklerini yitirmişlerdir; Süleymaniye ve Revvanduz'daki aşiretleri ayırd eden ulusal ideal ve karakterlere sahip değillerdir. Arap gelenek ve giysilerini ve bir ölçüde de Arap dilini benimsemişlerdir. Farsça ve bazen bizzat Kürtçeyi kullanan Musul'un doğusundaki Kürtlerden farklı olarak bunlar yazışmalarında Arapçayı kullanmaktadırlar. Bu bölgedeki aşiretler Araplarla eş tutulmalarını bile önemsememektedirler; oysa aşağıdaki Kürt deyişlerinde görüldüğü gibi Kürdistan'ın diğer yerlerinde Arap olan her şeye karşı bir antipati mevcuttur:

"Ne bejin bo Ereb merhaba ew dirîna ser dangî abba."

(Arabı fazla şımartma yoksa üstüne işer.)

veya, *"Arap weku meşh heidi kiş dikin her tene paş."*

(Arap sinek gibidir; sen kovdukça o daha fazla üstüne gelir.)

16 Nisan: Nusaybin ileri gelenleri, Türk hükümranlığı altında bağımsız bir Kürdistan taraflısı hareketin başta gelen şahıslarından biri olan İstanbul'daki Şeyh Abdülkadir'den, Kürtlerin Hristiyanları öldürerek ulusal amaca zarar vermemelerinin önemini belirten bir telgraf aldılar. Bir diğer telgraf da, Türk hükümetinin kendisini Diyarbekir valisi olarak atamış olduğu-

nu ve görevini devralmak üzere kısa zamanda ayrılmayı umduğunu belirten Bedirhan Bey'in oğlu Emin Ali'den alındı.

17 Nisan: Alman Demiryolu Binası'nı ziyaret ettim. Bir İngiliz piyade taburu için mükemmel bir karargah mevcuttur. (...) Almanların ayrılmasından sonra binalar bir süre için Türk birlikleri tarafından kullanılmış ve bir miktar harap olmuştur; ancak şu anda jandarmalar ve Kürt Reis Hamo Ağa Mehe'nin birkaç adamı tarafından korunmaktadır. (...)

19 Nisan: 12 Jandarmanın koruması eşliğinde Mardin'e doğru yola çıktık. Mardin'in batısına doğru olan yollar hemen hemen doğusuna doğru olan yollar kadar emniyetsizdir.

Kuzey Cizre'nin etekleri boyunca yaşayan hemen tüm Kürt aşiretleri son elli yıldır Şammar'a haraç ödemektedirler. Bu haraç göçebe Arapların tehdidine karşı Kürt aşiretlerin emniyet içinde sürülerine otlatabilmelerine ve topraklarını ekebilmelerine izin vermek için yapılan bir şantajdan başka bir şey değildir. Haracın miktarı mahalline göre farklılık göstermektedir; ancak ortalama olarak bir koyun için bir kuruş ve bir çift öküz için iki meciyedir. (...)

Gece Dakhori Kürtleri'nin yaşadığı Amuda Köyü'nde konakladım. Reisleri Fehad Ağa ve Şükrü Ağa çok yakında kamp kurmuşlardı, dolayısıyla onları görmeye gittim; Şammar Reisi Ali Abdürrezzak haracını toplamaktaydı. Ali Abdürrezzak, aksi, sert ve yaşlı bir adamdır; İngiliz karşıtı ve Şerif yanlısıdır. Bir süre bana bağırdıktan sonra kalktı ve tüm İngilizlerin de aynen Ermeniler gibi yok edilmek istediklerini söyleyerek çadırın dışına çıktı.

Aşiretler arasında bir süredir karşı bir propagandanın yürütülmüş olduğuna şüphe yoktur. Benzeri yalanların geniş bir bölge boyunca yayıldığı görülebilmektedir; örneğin Albay Leachmann'ın bir Ermeni olduğu; yüklü vergiler toplayacağımız; Süleymaniye ve Revanduz'da kurulan aşiret konfederasyonlarının ülkeye rahatça yerleşebilmemizi ilerletmek yolundaki ba-

sit bir kandırmaca olduğu; ve bir kere bölgeye yerleştikten sonra aşiret reislerine verdiğimiz yetkileri geri alacağımız gibi. Bununla birlikte bu propagandanın Türk görevlilerin işi olmadığı anlaşılmaktadır; propaganda İttihat Terakki'nin adamlarınca değil fakat Avrupalı bir yönetimden ve Hıristiyanların haklarının soruşturulmasından korkan Müslümanlardan yayılmaktadır. Açıktır ki, yerel kamuoyunu Türk yönetiminin devamı yönünde kışkırtarak Barış Konferansı'nın kararını etkilemeyi ummaktadır.

20 Nisan: Mardin'e ulaştım ve hemen İstanbul'dan yeni gelmiş olan mutasarrıf Zeki Bey'i çağırdım. İngiliz yanlısı ve İttihat Terakki karşıtıdır.

21 Nisan: Amerikan misyonunun yöneticileri Ermeni devrimcilerine yardım ettikleri gerekçesiyle savaş esnasında sınır dışı edilmişlerdir. Sadece iki kadın işçi bırakılmış ve onlar da burada kesintisiz olarak kalmışlardır.

22 Nisan: Yakubi, Roman Katolik ve Keldani Hıristiyan cemaatlerinin temsilcilerini çağırdım. Ermenilerin burada dini temsilciliği yoktur.

23 Nisan: Acil sorunları en yakıcı olanı Müslüman evlerindeki Hıristiyan çocukların hak sahibi koruyucularına dönmeleri meselesidir. Bir çok durumda, ya korkudan ya da hakikaten bağlılıklarından dönmeyi reddetmekte ve Müslüman olduklarını iddia etmektedirler. Ne olursa olsun, ebeveyn veya hak sahibinin çocuklarını istemeye kesinlikle hakları vardır; öyle görünmektedir ki Müslüman aileleri çocukları geri vermeye zorlamaktan başka çare yoktur. Bu, kentlerde belki mümkün olabilir, fakat köylerde durum başkadır. (...)

Belirtilen menfi propaganda sebebiyle İngiliz işgaline karşı silahlı direniş fikri aşiret liderlerine yabancı değildir. Bu propagandanın gözlenebilir bir sonucu, aşiret üyelerinin silah almakta istekli oluşlarıdır. Şu ana kadar bir aşireti parçalamaktan koru-

yan temel şey, aşiretlerarası husumet ve çekememezlikler olmuştur. Şimdiyse, aşiretler arası farklılıkları ortadan kaldırmak ve aşiretlerin birliğini sağlamak için Müslüman önderler tarafından çaba sarf edilmektedir. Genel olarak, mevcut durumda, bir İngiliz işgalinin ciddi bir aşiret muhalefeti tehlikesiyle karşılaşmayacağını düşünme eğilimindeyim; ancak öte yandan da mevcut durum, her an için, 3000 silah toplayabilecek bir aşiret birliğine karşı askeri önlemleri almamızı gerektirebilecek bir duruma da dönüşebilir.

Binbaşı E. Noel,
Özel Görevle.

İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul

23 Temmuz 1919

Lordum,

10 Temmuz'da Kürt Komitesi üyeleriyle Türk hükümeti arasında gerçekleşen görüşmelere ilişkin olarak gayri-resmi yollardan elime geçen bir raporun tercümesini Lordlarının bilgisine sunmaktan şeref duyarım.

Lordlarının sadık hizmetkarları
olmaktan şeref duyarım, efendim.

Yüksek Komiser

Eski Şeyhülislam ve şimdiki kabine üyesi Haydari Zade'nin daveti üzerine, Seyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Mevlanzade Rıfat, Yarbay Emin Bey ve Binbaşı Avni, 10 Temmuz Perşembe günü saat 4'te Haydari Zade tarafından -kısa bir süre sonra eski Savaş Bakanı Abuk Paşa ve Denizcilik Bakanı Avni Paşa'nın da kendilerine katıldığı- Sadarete kabul edildiler. Toplantıda aşağıdaki görüşme gerçekleşmiştir:

Haydari Zade: Kürt Yüksek Komitesi'nin şubelerine ilişkin olarak valilerden alınan telgraflardan, Kürdistan'da bağımsızlık

yanlısı ve hükümeti tanımayı reddeden çok sayıda örgüt kurduğunuz anlaşılmaktadır. Sizi davet etmek ve taleplerinizin tam olarak ne olduğunu anlamak üzere hükümet tarafından görevlendirilmiş bulunmaktayız. Dolayısıyla, isteklerinizi yazılı olarak kabineye iletir misiniz?

Yarbay Emin Bey: Şubelerimize yasal olmayan hiçbir emir vermedik. Valilerden aldığınız telgraflardaki iddialar tümüyle gerçek dışıdır. Eğer lütfedip telgrafların bir kopyasını bize gösterirseniz, o zaman size gerekli yanıtları veririz.

Haydari Zade: Bana inanmalısınız. Kürtlerin Osmanlı devletinden ayrılmayı istemediklerini ben de biliyorum; ancak aldatılmış olmaları mümkündür. Süleymaniye'yi işgal eden İngiltere büyük bir Kürdistan kurmaya çalışmakta ve doğu illerini de bu Kürdistan'a ilhak etmek istemektedir. Biz böyle görüyoruz.

Mevlânzade Rıfat: Eğer böyleyse, demek ki İngiltere Kürdistan'ın ve dolayısıyla Osmanlı devletinin varlığını Sadrazam Ferit Paşa'dan daha iyi korumaktadır. Çünkü, büyük bir Ermenistan'dansa büyük bir Kürdistan, Osmanlı çıkarları açısından daha yeğdir; böylece hiç olmazsa tümüyle Müslüman olan bir ülke kalır.

Haydari Zade: Tam olarak ne demek istediğinizi anlamadım.

Mevlânzade Rıfat: Bildiğiniz üzere Sadrazam, yayımlanmış bulunan Paris Konferansı'ndaki konuşmalarında, Hükümet'in Ermenilere geniş bir özerklik vereceğini kabul etmiş olduğunu belirtti; bu doğal olarak Kürt ulusunu oldukça müteessir etti.

Avni Paşa: Bu geniş özerklik bizim topraklarımıza ilişkin değildir. Kafkaslardaki Ermeni Cumhuriyeti'yle alakalıdır.

Mevlânzade: Sadrazamın bize ait olmayan topraklara ilişkin olarak nasıl taahhütte bulunabileceğini anlayamıyorum.

Abuk Paşa: (Sinirlenerek) Biz karış karış tüm sınırlarımızı korumaları için kumandanlarımıza emir vermiş ve gerekli tüm önlemleri almış bulunmaktayız. Hiç endişelenmeyin.

Binbaşı Avni Bey: O halde Kürdistan'da gerekli önlemleri almamız için bize de emir verin.

Abuk Paşa: Kürt askerleri de buna katmaktayız.

Emin Bedirhan: O halde neden yakınıyor ve bize saldırıyorsunuz?

Haydari Zade: Yakınmıyoruz. Kürtlerin sadakatlerinden eminiz. Ancak sizin cemiyetinizin taleplerini bilmek istiyoruz.

Seyid Abdülkadir: Sadrazamın ifadeleri gayet açıktır; Ermeniler lehine Kürdistanı feda etmek istemektedir.

Haydari Zade: Ferit Paşa'nın konuşmalarını prensipte biz de kötü bulduk. Ve hatta düzeltilmeleri için karar aldık.

Mevlanzade: Eğer böyleyse bunu niçin bu ana kadar kamuoyuna duyurmadınız?

Haydarizade: Sadrazamın dönmesini bekliyoruz.

Avni Paşa: Gelin dosdoğru konuşalım; bugün kaderimiz oldukça meçhuldür. Ortak bir amaç için çalışmak gerekiyor. Şu an için sizin yardımınızı ve itaatinizi bekliyoruz. Ne zamanki sizi düşünemeyeceğimiz bir noktaya gelirsek o zaman size söyleyirim; gidin ve başınızın çaresine bakın.

Mevlanzade: Ancak o durumda bizim kendi başımızın çaresine bakmamız için çok geç olmayacak mı? Şu anda herkesin kaderi Paris Konferansında tayin edilmek üzere. Her hükümet ve her ulus orada verilen kararlara hürmet etmek zorunda. Dolayısıyla, cemiyetimiz Kürt ulusunun selameti için Kürdistan'da barış ve sükuneti korumaya çalışmaktadır.

Emin Ali Bedirhan: Osmanlı hükümeti şu andan itibaren Kürdistan'ın varlığını temin edebilir mi (tanıyabilir mi? -çn.)? Özerk bir hükümeti kabul edebilir mi?

Avni Paşa: Bana kalsa, ben kabul ederim. Hükümet artık bu biçimini koruyamayacaktır. İmam Yahya'nın son ayaklanması sırasında Yemen'e gönderilen birlikler ile birlikteydim. Daha o tarihte İmam Yahya ile bir uzlaşmaya varılmasının ve ademi

merkezleşme imtiyazlarının verilmesinin gerekliliğini belirtmiştim. Ancak meslektaşlarım o zaman beni dinlemediler ve hatta beni yanılmakla suçladılar; ancak nihayetinde meseleyi benim söylemiş olduğum şekilde halletmek zorunda kaldılar. Oldukça da iyi yaptılar, çünkü bu önlemlere bağlı olarak, İmam Yahya savaş esnasında bize karşı gelmedi.

Bedirhani Emin Bey: Eğer Kürdistan'a ayrıcalıklar tanımayı istiyorsanız, Kürdistan'a şimdiden bir Kürt Vali ve Kürt görevliler göndermek daha iyi olmaz mı?

Avni Paşa: Neden olmasın? Uygun gördüğünüz kişileri bize söyleyin.

Seyid Abdülkadir: Israrım üzerine, kabinenin daha önce Diyarbekir ve Mamuret-ül Aziz (Elazığ) için iki Kürt Vali seçmiş olduğunu biliyorsunuz. Ancak ertesi gün Ferit Paşa bu kararı tanımadı. Kendisi her zaman Kürtlere karşıdır. .

Avni Paşa: Efendim sizi temin ederim ki kararı tanımayan Ferit Paşa değildi.

Seyid Abdülkadir: O halde kimdi?

Avni Paşa: Bunu şimdi söyleyemem.

Bu konudaki görüşme bir süre daha devam etti. Kürdistan'a bir Kürt Vali'nin ve belli sayıda Kürt görevlinin atanacağı yolunda söz verildi ve toplantı 6.30'da sona erdi.

Hindistan Bürosu, Londra.

Efendim,

Hindistan İşleri ile sorumlu bakan tarafından Bay Wakely'nin 26 Haziran tarih ve 3299 sayılı Kürdistan'ın siyasi statüsünün geleceğine ilişkin telgrafına ve buna ilişkin yazışmalara dikkat çekmem istendi.

Majestelerinin hükümetinin konuya ilişkin halihazırdaki emirleri, Dışişleri Bakanı'nun 9 Mayıs tarihli telgrafında belirtildiği üzere, Bağdat'taki Sivil Komiseri, İngiliz siyasi danışmanları ile birlikte Kürt reislerin yönetimindeki özerk Kürt devletlerine komşu bir Musul Arap Vilayeti oluşturmaya yetkili kılmalıdır. Bu direktifler elbette ki geçici direktiflerdir; barış sonucunda Türkiye ile yapılacak genel anlaşmayı beklediğimiz bu süre zarfında tüm nihai kararlar muallaktır. Bakan Montagu'nun meseleyi mevcut konjonktürde gündeme getirmek zorunda kalması gönülsüzce olmuştur. Kendisi Kürt sorununun nihai çözümünün kimisi halen belirsiz olan (örneğin kurulması önerilen Ermeni devletinin sınırları gibi) çeşitli faktörlere dayandığını bilmektedir. Ancak Bağdat'taki Sivil Komiser'den alınan son raporlardan Kürt meselesine ilişkin belirgin bir siyasetin bulunmayışının yerel durum üzerinde oldukça istenmeyen etkilerde bulunduğu kesindir; ve Majestelerinin hükümetinin zamanı geldiğinde Barış Konferansı'na somut öneriler sunabile-

cek bir konumda bulunabilmesi amacıyla (görüşüyle -çn.) tüm meseleyi acil bir değerlendirmeye alması, Bay Montagu'ya oldukça cazip görünmektedir.

Bağdat Sivil Komiseri'nin Kürdistan'a ilişkin önerileri 13 Haziran tarih ve 6666 sayılı telgrafında özetlenmişti. Albay Wilson'un telgrafında belirtilen "Britanya, ağırlıkla Kürt olan bölgelerin sorumluluğunu üzerine almalıdır" önerisi belli eleştirilere açıktır. İngiliz askeri ve siyasi sorumluluklarının böylesi uzak bölgelere yayılmasını endişesiz karşılamak zordur. Öte yandan Bay Montagu başka bir Batı ülkesinin Kürdistan'ın himayesini kabul edeceğine veya (bir fayda getirmeyecek olan) Kürdistan'ın meselelerine nezaret etme işini üzerine alacağına pek inanmamaktadır. Diğer alternatif olan Türk egemenliğinin yeniden kurulması ise Amiral Caltorphe'un 13 Temmuz tarih ve 1456 sayılı telgrafından anlaşıldığı üzere uygulanabilir değildir. Kürtleri herhangi bir Avrupa nezareti olmaksızın kendi başlarına bırakmak, muhtemelen yöredeki Hıristiyan unsurların çıkarlarını feda etmeden mümkün olmayacaktır. Bunun da ötesinde, kontrolsüz bir Kürdistan yalnızca komşu yeni Irak devletine değil daha kuzeydeki manda altındaki Ermeni Krallığı'na da kötü bir komşu olacaktır. Ulusalçı hareketin kaçınılmaz olarak yayılacağı İran Kürdistan'ı üzerindeki etkisi de hesaba katılmalıdır. İran'ın kendi Kürt bölgeleri üzerinde kurduğu otorite (öteki Kürt bölgelerine kıyasla -çn.) en zayıf olanıdır.

Her durumda, Bay Montagu Albay Wilson tarafından önerilen düzenlemeye benzer bir şeyin sorunun tek makul çözümü olabileceğini düşünmek eğilimindedir. Ancak, Majestelerinin hükümetinin kapsamlı değerlendirmesine bir başlangıç olarak, Majestelerinin İstanbul'daki Yüksek Komiseri'nden tüm meseleye ilişkin kapsamlı bir değerlendirmesini sunması istenmelidir.

Majestelerinin sadık hizmetkârları
olmaktan şeref duyarım efendim.

Bağdat Siyasi Kısmı'ndan,

Güney Kürdistan halkının tutumuna ilişkin 22 Ağustos tarihli telgrafınız.

1. Mevcut durum telgrafınızda belirttiğiniz gibi değildir. Gerçek şudur ki askeri yetkililer tarafından bir ay içinde düzen sağlanmış ve normal sivil idare Şeyh Mahmut'un isyanının üçüncü ayında yeniden kurulmuştur. Şeyh Mahmut'un binlerce insan arasından 500 kadar adam toplamaya muvaffak olması da sanıyorum mevcut rejimin yöre sakinlerinin çoğunluğu tarafından benimsendiğinin kanıtıdır. (...)

Güney Kürdistan'ı zorla değil rızayla yönetiyoruz; ancak bugünlerde hiç bir yönetim arkasında kuvvet olmadan iş göremez.

2. Başkan Wilson'un "14 Madde"sinde içerilen ve 8 Kasım'daki İngiliz Fransız deklarasyonunda da kabul edilen Orta-Doğu'da yönetim temeli olan "yönetebilme kuvveti" yerine ulus, din ve ırkın ikame edileceği fikri, geçmiş yüzlerce yıl kullanılmış düşmanlıkları yeniden uyandırdı.

Savaş sonrasında oluşan korkunç sefillik durumunun da ortaya çıkmasıyla, bu her ırk ve grup tarafından hemen benimsendi ve ırksal özelliklerine göre çeşitli şekillerde yorumlandı.

Tepki şimdiden gözlenebilmektedir. Filistin ve Suriye'deki partiler arasındaki sert çekişmeler Arap tarafındaki ilk işaretlerdir.

Süleymaniye'de istikamet şimdiden tersine dönmüştür. Milliyetçi anarşiyi kısa bir süre için tattıktan sonra, yeniden deneme yolunda artık istekli değildir. Sivil idareyi, etkin bir İngiliz nezaretindeki Kürt görevlilerle ve Kürt isteklerince örgütlenme işi oldukça iyi gitmektedir. Halkın sürekli ısrarı ise daha fazla İngiliz nezaretidir; ki görevli azlığı bizi bunu yapmaktan alıkoymaktadır. Dolayısıyla ülke ve gelirleri etkilenmektedir. Bu yılın bile tahmin edilen gelirleri tahmini harcamaları aşmaktadır; gelecek yıl daha iyi olacaktır.

Sadece bu olgu Süleymaniye bölgesini diğer sınır bölgelerinden ve Kürdistan'ın kalan kesiminden farklılaştırmaktadır. Bu bölge Türkler tarafından her zaman için Mezopotamya'nın bir parçası olarak görüldü; Sykes-Picot anlaşmasında da böyle görüldü ve coğrafik ve stratejik olarak Kürdistan'a değil Mezopotamya'ya aittir.

Rahatsızlık her yerde mevcuttur; ancak bir veya iki yıl daha böyle gidersek ve durumu mevcut çizgilerde tutarsak ileride rahatlayacağımıza eminim. (...)

Halihazırda çekilmiş bulunduğumuz Revanduz'a ilişkin nihai karar ne olursa olsun, Süleymaniye'yi kendi başının çaresine bakmaya bırakamayız. İsyancı unsurlar çabucak kontrolü ele geçirir ve biz de Kerkük, Kifri ve Erbil'de şu anda Süleymaniye'de bulundurduğumuzdan daha fazla kuvvet bulundurmamız zorunda kalırız. Son olaylar, Majestelerinin hükümeti tarafından 9 Mayıs'ta onaylanan özerk Kürt devletlerinin oluşturulması siyasetinin uygulanması gerektiğine ilişkin görüşlerimi hiç bir şekilde değiştirmemiştir; ancak kontrolün derecesi bölgenin ihtiyaçlarına ve stratejik nedenlere bağlı olmalıdır. Kontrol, coğrafik ve stratejik konumundan ötürü, Süleymaniye'de nisbeten daha sıkı olmalıdır.

3. İran'la olan sınır iyi belirlenmiştir. İran'la olan yeni düzenlemelere göre, eğer biz aynı şeyi yaparsak, İran hükümeti de sınırın kendi tarafında düzeni sağlayacaktır; ancak bu olsun ol-

masın, İran sınır aşiretlerinin Süleymaniye için ciddi bir tehdit oluşturmaları muhtemel değildir. Oysa Süleymaniye sakinleri kendi yöneticilerinin insafına bırakılırlarsa sürekli olarak Kıfri ve Kerkük'ü tehdit edecekler ve daha fazla birlik gerektirecek şekilde sınır problemleri yaratacaklardır.

Sınır meselesi, ancak Kürdistan kendi başına bırakılırsa ortaya çıkacaktır. Kara ve demiryolları bölge sakinlerinin dikkatlerini ülkenin gelişmesine çevirmelerini sağlayacaktır. Bunun böyle olduğunu Fırat'ta inanılmaz bir ölçekte dört yıl içerisinde gördük; bu, medeniyetin daha üst bir aşamasında olan Kürtler arasında da gerçekleşecektir.

4. Demiryolunun durumuna ilişkin olarak Bağdat'ın 7024 sayı ve 28 Mayıs tarih ve 7049 sayı ve 1 Haziran tarihli telgraflarına bakınız.

Hat hemen bütün demiryolu uzmanlarınca, karlı olabilmesi muhtemel tek hat olarak tanımlanmıştır; son iki yıl içerisinde ileriki soruşturmalar da tamamıyla bu fikri doğrulamaktadır. Ekonomik avantajlarının askeri avantajlarından daha büyük olduğuna inanıyorum. (...)

5. Erbil'e olan demiryolunun tamamlanması... İran'la olan ticaretin tüm biçimini değiştirecek ve İngiliz mallarının ithalatına 23.000.000 (lira?) ekleyecektir. Revanduz'a ilişkin nihai siyasi kararımız kara ve demiryolumuza ve ticaret siyasetimize dayanmalıdır.

Şu an için Revanduz'da Kürtleri kendi başlarına bırakmanın denemelerini yapıyoruz. İlk sonuçlar ne bizim için ne de Kürtler için cesaret verici değildir.

Buradaki ve Orta Kürdistan'daki tüm karışıklıkların tümüyle İttihat Terakki propagandası ve muhtemel Ermenistan'a ilişkin abartılı söylentilerden kaynaklandığına inanıyorum.

GİZLİ

Orta-Doğu Meseleleri Üzerine Şubeler-Arası Konferans

Kürdistan'da Durum

Bu yılın ocak ayı içerisinde kendisini Mısır'daki Kürt Bağımsızlık Komitesi' olarak adlandıran bir örgüt bir Kürt devletinin kurulması yolunda İngiliz yardımı için başvuruda bulundu. Kısa bir süre sonra, Paris'teki İngiliz askeri heyeti M. Picok'nun (Fransız Temsilcisi -çn.), Sör Mark Sykes'in Musul'u da içerecek bağımsız bir Kürt emirliğinin oluşturulması yolundaki önerisini reddettiğini belirten bir telgraf gönderdiğini bildirdi. M. Picok bu planı Fransız çıkarlarına ters düşen ve geleneksel olarak Fransızlar tarafından himaye edilen Keldaniler, Nasturiler vb. diğer halkları feda eden bir plan olarak değerlendirmiştir.

Mart başlarında Mezopotamya Genelkurmayı'ndan Kamil Bedirhan'ın, Mardin çevresindeki özerk bir devletin başkanı seçilmiş bulunduğu yolunda bir haber aldı.

Daha sonraki bir haber ise, İttihat ve Terakki'nin Türk-Kürt Bağımsızlık Komitesi adını kullanarak Kürtlerin desteğini kazanmakta olduğunu belirtiyordu. Yabancı işgaline karşı açık beyanlarda bulunulan Urfa, Mardin ve Diyarbakır bölgelerindeki Türk ve Kürtler içerisinde karışıklıklar yaratmaktadır.

Mezopotamya Genelkurmayı'nun onayıyla Bağdat Sivil Komiseri, bu bölgelerin boşaltılması için Barış Konferansı'na yapılan önerilere ilişkin olarak, Majestelerinin hükümetini bilgilendirmek amacıyla, bölgedeki Kürt ve Türkler arasındaki siyasi durum ve ekonomik koşullar hakkında bilgi toplamak için 12 Mart'ta Binbaşı E. W. C. Noel'in sivil görevle Nusaybin'e gönderilmesini önerdi. Bölge, Mısır'daki İngiliz kuvvetlerinin kontrolüne verildiğinden, Noel, Mısır Genelkurmayı'nun emirlerinde olacaktı.

28 Mart'ta Sivil Komiser Türk egemenliği altında Kürt bağımsızlığını benimseyen hareketin İstanbul'daki önde gelenlerinin Abdülkadir, Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif olduğunu bildirdi. Bu kişilerin Emin Bedirhan ve Mısır'daki Süreyya Bedirhan'la yakın ilişkide oldukları ifade edildi.

1 Nisan'da Binbaşı Noel Nusaybin'e gitmek üzere Bağdat'tan ayrıldı.

Aynı gün General Allenby'in Bağdat demiryolunun Nusaybin'e kadar olan kısmını işgal etmesi gerektiğine karar verildi.

5 Nisan'da General Allenby Nusaybin bölgesindeki bazı Kürt reislerinin, bağımsızlık istemediklerini, İngiliz nüfuzu altına girmeyi istediklerini belirten mesajlar gönderdiklerini bildirdi. Mardin ve Diyarbekir Kürtlerine karşıymışlar. General Allenby bunlara Mezopotomya'daki yetkililere başvurmalarını önermiş çünkü bunlar bu esnada Generalin kontrol ve işgalinde bulunan bölgeler içinde değildiler.

Nisan'da bir İngiliz siyasi görevlisi olan Yüzbaşı Pearson'un Zaho'da öldürüldüğü haberi alındı; aynı gün İstanbul Yüksek Komiseri, Türk Senatosu (Şura-yı Devlet -çn.) başkanının (Seyyid Abdülkadir -çn.) oğlunun düzeni yeniden sağlamak amacıyla, Türk hükümeti tarafından, önce Nusaybin'e ve daha sonra da Zaho'ya gitmek üzere bölgeye gönderilmiş bulunduğunu belirtti.

Nisan'da, bölgenin ateşkes sınırının dışında kalması ve hem General Marshall'ın hem de General Allenby'nin kontrolü dışında bulunması sebebiyle Mezopotamya Genelkurmayı Zaho'da caydırıcı askeri harekatta bulunması için, İstanbul Yüksek Komiseri tarafından Türk hükümetine baskı yapılmasını önerdi.

İstanbul Yüksek Komiseri Türk askeri hareketinden çok fazla bir şey beklememekte ve Kürt rahatsızlıklarını İttihat ve Terakki etkinliğinin bir aşaması olarak görmekteydi. Kürtlerin kendisine başvurularda bulunmamaları sebebiyle, Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif'in Türk çıkarları için çalıştıklarını kolayca kabul edebilmektedir. Öte yandan Abdülkadir ve Bedirhanların kuvvetle İngiliz yanlısı olduklarını ve bunların İttihat Terakki ile çalışmalarının muhtemel olmadığını düşünme eğilimindedir.

Bedirhan ailesinin İngiliz yanlısı eğilimleri, ailenin Mısır'daki üyelerinin Türklerden gördükleri muamelelerden sertçe yakındıkları, tazminat istedikleri ve Kürdistan'ın asıl yönetici ailesinin kendi aileleri olduğunu iddia ettikleri 16 Nisan tarihli ortak mektuplarında da anlaşılmaktadır.

13 Nisan'da Mezopotamya Genelkurmayı, Zaho'nun Mezopotamya keşif birlikleri tarafından işgalinin mümkün olduğunu anlaşıldığını bildirdi; 23 Nisan'da da Mezopotamya Genelkurmayı Türk askeri hareketi isteğini geri çekti fakat işgal edilen bölgelerde huzuru koruması için Türk hükümetine baskı yapılması gerekliliğini belirtti.

Aynı gün İstanbul Yüksek Komiseri Bay Ryan ile Abdülkadir arasındaki bir görüşmeyi bildirdi; görüşmede Abdülkadir, oğlunun Kürdistan'a gönderilmesi projesini geçersiz kılacak bir bahane olarak, Türk hükümetinin Anadolu'ya bir heyet gönderdiğinden yakındı. Eğer İngiltere bölgede düzeni sağlamak istiyorsa, oraya gitmeyi kendisinin üzerine alabileceğini veya bir İngiliz görevlinin eşliğinde bir temsilci gönderebileceğini ve tatminkar bir sonucu da garanti ettiğini belirtti. Kürtlerin Ermeni hakimiyetine bırakılması durumunda karışıklık beklemekte-

dir. Yüksek Komiser, Abdülkadir ve Abdullah Cevdet'i Türk karşıtı mütalaaları protestolarında samimi bulmaktadır.

Bağdat Yüksek Komiseri aynı gün, Abdülkadir'in yeğeni Şeyh Taha'nın Bağdat'ı ziyaret etmeye çekinmesinden dolayı, kendisinin Şeyh Taha'ya, gelmesine izin verdiğini ve söyleyeceklerini de dinleyeceğini bildirmiş olduğunu belirtti. Yüksek Komiser, Mardin ileri gelenlerinin Abdülkadir ve Bedirhanlar'dan Kürdistan'da Kürt propagandasının yaygınlaştırılması yolunda telgraflar aldıklarını da bildirdi. (...)

3 Mayıs'ta, Bay Balfour, kendisini Kürtlere sakin durmalarını ve Barış Konferansı kararını sallantıda bırakan ajitasyonlardan vazgeçmelerini önermekle sınırlaması için, İstanbul Yüksek Komiseri'ne emir verilmesini önerdi. 7 Mayıs'ta da başka bir öneride bulunarak, (Kürtlere karşı -çn.) bir misilleme politikası uygulanmayacağı ve Kürt dileklerinin Barış Konferansı tarafından göz ardı edilmediği yolunda kişisel garantiler vermesi için Binbaşı Noel'e emir verilmesini istedi. Yüksek Komiser 5 Mayıs'ta alınan bir telgrafında da Kürdistan'da durumun endişe verici olduğunu belirtiyor ve Majestelerinin hükümetine üç seçenek sunuyordu:

1. İşgal edilen yerler dışında ne olup bittiğiyle ilgilenmemek.
2. Türk hükümetini kullanmak ve Türk hükümeti Majestelerinin hükümetinin önerileri doğrultusunda ne yapabilirse ona dayanmak.
3. Nüfuzlu Kürt unsurlarını kullanmak.

Tüm meselenin esas olarak: Kürt unsurlarının teşvik edilmesinin Majestelerinin hükümetinin gelecek Kürdistan yönetimine ilişkin düşünceleriyle ne kadar uyuyacağına; ve Majestelerinin hükümetinin Kürtlerin Ermeni hakimiyetine bırakılmasına taraf olmayacağı umudunun teşvik edilmesinin ne kadar mümkün olduğuna dayandığını belirtmiştir.

İstanbul Yüksek Komiseri, düzeni sağlama misyonuyla Sadrazam'ın, Abdülkadir'in Kürdistan'a gitmesine izin vermek istediğini telgrafla bildirdi. (...)

Aynı gün Bağdat Sivil Komiseri, Abdülkadir'in uzun süredir Kürdistan'dan uzak kalmış olması ve yeğeni Şeyh Taha'yla kötü ilişkide olmaları sebepleriyle, 42. boylamın batısındaki Kürt bölgeleriyle sınırlamadığı takdirde, Abdülkadir'in gezisinin hiçbir yararı olmayacağı görüşünü ifade etti. (...) İstanbul Yüksek Komiseri'nin sunduğu seçeneklerin üçüncüsünün uygulanması gerektiğini; ve ağırlıkla Kürt olan bölgelerde Ermeni hakimiyetinden imtina edileceği ve bir af çıkarılacağı yolunda garanti verilmesini önerdi. Bu politikanın yürütülebilmesi için Kürt meselesiyle mümkün olduğunca tek bir merkezden alakadar olunması gerektiğini belirtti; buna bağlı olarak Fırat'ın doğusundaki tüm bölgelerden Majestelerinin hükümeti adına - Mısır kuvvetleri komutanlığını ve İstanbul Yüksek Komiserliği'ni tam olarak bilgilendirecek şekilde kendisinin yetkili kılınmasını önerdi. Bir af çıkarılması; Kürtlerin geniş özerk guruplar oluşturması; Kürtlerin Ermeni veya Nasturi hâkimiyeti altına sokulmamaları ve Majestelerinin hükümetinin Irak'a sağladığı maddi desteğin aynısını sağlaması şartlarıyla İngiliz mandasındaki bir Kürdistan'ın kurulması için mümkün olan her şekilde yardıma hazır olduğunu belirten Şeyh Taha'yla görüşmüştür.

22 Mayıs'ta Hindistan Bürosu, Sivil Komiser'in önerilerini desteklediğini bir mektupla Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir; 29 Mayıs'ta da Dışişleri Bakanlığı kimi çekincelerle birlikte Bağdat'ın önerilerine mutabık olduğunu bildirmiştir.

(...)

2 Haziran'da İstanbul'daki Yüksek Komiser'den Abdülkadir ve Sadrazam ile yaptığı görüşmeleri bildiren bir telgraf alındı. Sadrazam bir Ermeni devletinin kurulacağı şeklinde bir kararın açıklanması durumunda neler olabileceği yolundaki endişelerini ifade etti. Abdülkadir'in kabinesinde yer almasından rahat-

sızlık duymakta ve Türk hükümetinin Abdülkadir'in bağımsız bir Kürdistan yolundaki propagandasını pek desteklemeyeceğini düşünmektedir. Abdülkadir ise Türk hükümetine karşı duyduğu büyük hoşnutsuzluğu ifade etmiş ve kendisinin ve dostlarının Kürdistan'ın İngiliz mandasında doğması yolundaki isteğini vurgulamıştır. Bu iki görüşmenin yapılmasından kısa bir süre sonra İzmir'in işgali Abdülkadir'in kabineden ayrılmasıyla sonuçlanmıştır.

(...)

17 Haziran'da, Diyarbekir'deki Binbaşı Noel'den Jön Kürt Partisi'nin burada oldukça aktif olduğu ve Türk idaresini kovarak Kürt bağımsızlığını ilan etmek amacıyla, bir süredir ani bir saldırıda bulunmayı tasarladıklarını bildiren bir telgraf alındı. Majestelerinin hükümetine karşı tutumları kesinlikle dostane-dir; ancak Noel bu dostluğun ne kadar çıkar hesapları neticesindeki bir dostluk olduğunu henüz belirtmemektedir.

(...)

27 Haziran'da Şerif Paşa Fransız Dışişleri Bakanı'na yazdığı bir mektupta Kürtlere yönelik Fransız politikasını eleştirmekte ve kendisinin Fransa'daki pozisyonunun ne olduğunu anlamakta zorlandığını belirtmektedir ve ateşkesten sonra şevkle beklendiği İstanbul'a dönmesine izin vermeyi reddeden Fransız hükümetinin, politik yaşamını merhametsizce tehlikeye attığından yakınmaktadır.

25 Haziran'da, Binbaşı Noel Bağdat Yüksek Komiseri tarafından, kendisi adına Kürt meselesini görüşmesi için İstanbul'a gönderildi.

3 Temmuz'da Bağdat Sivil Komiseri, İstanbul Yüksek Komiseri'ne, orta Kürdistan'da durumun düzeltilmesi için bazı Türk garnizonlarının kaldırılması ve Van, Bitlis vb. yerlere Abdülkadir'in gurubuna bağlı kişilerin yönetici olarak atanmalarını da içeren somut önerilerde bulundu.

Kürdistan'daki durum Yüksek Komiser ve Binbaşı Noel tarafından tartışıldı ve tartışmanın sonuçları Yüksek Komiser tarafından 10 Temmuz'da rapor edildi. Vardıkları sonuçlar şunlardır; Kürtler kesinlikle Türklerin karşısındadır ve Hıristiyan halklarla dostane olmak eğilimindedirler; Kürtler, Kürdistan'da çoğunluk olarak tanındıkları takdirde Hıristiyanların haklarını korumayı garanti etmektedirler; Türkler İzmir'in işgalini ve Kürtlerin Müslüman olmalarını kullanarak, Kürtleri tekrar kazanmaya çalışmaktadırlar Ermeni hakimiyetinin tasarlanmadığı yolunda bir garanti verilmezse bu taktik başarılı olabilir; Kürtler, kabul edildiği takdirde, Majestelerinin hükümetinin Mezopotamya için güvenli bir sınır belirlenmesini kolaylaştıracak ve Mezopotamya Kürtlerinin isteklerini de tatmin edecek olan bir İngiliz mandası için isteklidirler. Yüksek Komiser düzeni sağlamak gerektiği yolunda aşiretleri ikna etmek üzere Kürdistan'a gidecek üç Kürt temsilcinin Binbaşı Noel'den ayrı olarak Kürdistan'a gitmeleri ve orada buluşmaları konusunda mutabık kaldığını bildirmiştir.

(...) Kürt heyeti 24 Temmuz'da İstanbul'dan ayrıldı; bunun için verilen resmi onay Bay Balfour tarafından açıklandı ve 30 Temmuz'da Yüksek Komiser'e iletildi.

29 Temmuz'da Şerif Paşa müstakbel Kürdistan devletinin başkanı olarak kendisinin seçilmiş olduğunu ilan etti; kendisinin ve İngilizlerin temsilcilerinden oluşacak karma bir komisyonun bir inceleme yapmak üzere Kürt bölgelerine gönderilmesini önerdi.'

Dışişleri Bakanlığı, yaşının ve uzun süredir Paris'te ikamet etmesinin Şerif Paşa'nın Kürdistan devlet başkanı olmasını münasip kılmadığını düşünmekte ve Şerif Paşa'nın önerilerinin bir özetinin, incelemek üzere vakit kaybetmeden İstanbul ve Bağdat'a gönderilmesini istemektedir.

5 Ağustos'ta Binbaşı Noel'in Kürt sorunu hakkındaki uzun bir raporu Dışişleri Bakanlığı'na ulaştı. Kürt ve Ermeni taleplerini buluşturabilmek için bir uzlaşma önerdi. Buna göre: 6 doğu

vilayeti tek bir mandacı gücün altında toplanacak ve bu vilayetlerin kuzeyinin tümüyle Ermeni, güneyinin tümüyle Kürt ve merkezinin de karma olacağı üç alt bölgeye ayrılacaktır. Her alt bölge, ya bu altı vilayetin dışında bir yerde, ya da merkez alt-bölgede yer alacak, bağımsız bir merkeze tabi olacak şekilde, kendi yerel idaresine ve kendi hükümetine sahip olacaktır. Tek seçeneğin Bağdat Sivil Komiseri'nin 13 Temmuz tarihli telgrafında yaptığı önerilerin uygulanması olduğunu düşünmektedir.

Kürt Komitesi üyeleri ile Türk hükümeti arasında, Türk egemenliği altındaki bir Kürdistan'ın özerkliğinin tartışıldığı bir görüşme yapıldığı yolunda İstanbul Yüksek Komiseri'nden 5 Ağustos'ta bir rapor alındı.

Aynı gün Mısır Kuvvetleri Siyasi Büro Şefi, Kürdistan'ın yönetici ailelerini kendilerinin temsil ettiğini iddia eden Arif Paşa el Mardini ile Süreyya Bedirhan'ın kendisini ziyaret ettiklerini bildirdi. Amaçları Kürtlerin nihai bağımsızlığıdır; ancak sınırlı bir İngiliz mandasını kabul etmeye hazırdırlar. Hemen sonrasında, Arif Paşa Binbaşı Noel'le görüşmek üzere Bağdat Sivil Komiseri'nin ricası üzerine Halep'e gönderilmiştir; Süreyya Bedirhan'ın da kendisine eşlik etmesi için çaba sarfedilmektedir.

Savaş Bürosu 11 Ağustos'ta, Dışişleri Bakanlığı'na, Majestelerinin Kürdistan siyasetine ilişkin tüm meselenin I. D. C. E. (Bakanlıklararası Doğu İşleri Konferansı) tarafından tartışılmasını önermiştir. 5 Haziran tarihli Hindistan Bürosu telgrafında, Bağdat Sivil Komiseri'ne verilen yetkiye dayanılarak Mısır kuvvetleri ordu komutanından görüşleri istendi.

Bağdat Sivil Komiseri ve Binbaşı Noel tarafından yapılan önerilere ilişkin İstanbul Yüksek Komiserliği'nin görüşleri de (en kısa zamanda iletilmek üzere) Dışişleri Bakanlığı'nca istendi.

Mezopotamya Genelkurmay Başkanı'nun görüşleri 16 Ağustos'ta alındı. Sorunun çözümünün temel adımı olarak, Erzurum ve Trabzon vilayetlerinden oluşan bir Ermeni bölgesinin ve diğer dört vilayetten oluşacak bir Kürt bölgesinin oluşturulmasını

düşünmektedir. Bu çözüm, şu an için Mezopotamya'daki İngiliz garnizonundan herhangi bir askeri güç azaltılmasını engelleyecektir.

İstanbul Yüksek Komiseri'nin görüşleri ise 19 Ağustos'ta ulaştı. Binbaşı Noel'in görüşlerini desteklemekte ve Ermenistan ile Kürdistan arasındaki sınırları şimdiden belirlemeye kalkışmanın erken ve tehlikeli olacağına katılmaktadır. Önerilen alt-bölge sisteminin uygulanmasının süreç içerisinde tarafların sürekli sınırlar konusundaki problemlerini çözmelerini sağlayacağını düşünmektedir. Bu çözüm, askeri bir işgalle desteklenecek tek bir gücün mandasını öngörmektedir. Albay Wilson'un önerisinin her zaman ağırlıkla Ermeni şehirleri olmuş olan Van ve Muş'un Kürtlere verilmesine yol alacakken, herhangi bir Ermeni nüfusu olmayan Trabzon'un ise Ermenilere bırakılmasına yol açacağını belirtmiştir.

20 Ağustos'ta I. D. C. E., durumun hızla değişmesi ve Kürt meselesinin kontrolünün Bağdat Sivil Komiseri'ne bırakılması önerisi hakkında Marshall Allenby'nin görüşlerinin alınamamış olması sebebiyle Kürt siyasetinin şu an için formüle edilmesinin yararlı olmayacağına karar verdi.

(...)

26 Ağustos'ta Marshall Allenby'in cevabı Dışişleri Bakanlığı'na ulaştı. Askeri olarak kontrolünde bulunan Kürt bölgelerine ilişkin siyasetin Bağdat Sivil Komiseri'ne bırakılması gerektiği görüşüne katılmamaktadır. Majestelerinin Kürdistan'a ilişkin siyasetinin kendisine bildirilmesini ve (bu siyasetin -çn.) kendi kontrolünde bulunan bölgelerdeki (doğrudan kendisine karşı sorumlu olan) siyasi görevlilerce uygulanması gerektiğini düşünmektedir.

Savaş Bakanlığı I. D. C. E.'nin sorunu şimdi tartışması gerektiğini önerdi.

(...)

Bu arada Mısır keşif kuvvetleri Siyasi Büro Şef Yardımcısı'nın Kürt bölgelerindeki bir gezi için 4 Eylül'de Halep'e gitmek

üzere ayrıldığını duyan Bağdat Sivil Komiseri, bu görevlinin pozisyonunun ne olduğunun belirlenmesinin iyi olacağını belirtti. Binbaşı Noel'den edindiği son izlenimler, Mısır keşif kuvvetlerinin kendisinin savunduğundan farklı olarak İslam çıkarları yönünde bir doğrultu izlemiş bulunduğunu göstermektedir; durumu biraz endişeyle karşılamaktadır.

Kısaca özetlersek mevcut durum şudur: Binbaşı Noel İstanbul'daki bazı Kürt ileri gelenleri ve Arif Paşa el Mardini (ve muhtemelen Süreyya Bedirhan) ile birlikte bölgede dolaşmaktadır. Paris'teki Kürt delegasyonu da Noel'e katılmak üzere yola çıkmış olabilir. Mısır'daki keşif Kuvvetleri Siyasi Büro Şef Yardımcısı Albay Bell de bir kaç gün içerisinde bir geziye çıkacak ve Binbaşı Noel'le görüşmelerde bulunacaktır.

Karar verilmesi gereken ilk şey Mısır Keşif Kuvvetleri Komutanlığı bölgesi içindeki Kürt bölgelerinde Majestelerinin hükümetinin politikasının uygulanmasından Bağdat Sivil Komiserliği'nin mi yoksa Mısır Keşif Kuvvetleri Komutanlığı'nın mı sorumlu olacaktır.

İkinci nokta Kürdistan ve Ermenistan'a ilişkin olarak Majestelerinin hükümeti tarafından hangi politikanın uygulanacağıdır. Önerilen iki somut plandan, Erzurum ve Trabzon vilayetlerinin Ermeni, diğer dört vilayetin ise Kürt bölgesi olacak şekilde bölünmesine ilişkin Bağdat Sivil Komiseri'nin planı Kürdistan ve Ermenistan'ın tümü için tek bir mandacı gücün olmasını önermektedir; ve eğer bu güç İngiltere olmayacaksa Majestelerinin hükümeti tarafından bundan sonra atılacak her adım, ancak düzenin korunması ve gelecekteki mandacı güç için hazırlanması doğrultusunda olabilir.

Mesele, Fransızların Ermenileri korumak üzere 12.000 asker gönderecekleri ve bunları Trabzon'da değil fakat İskenderun'da konumlandıracakları şeklindeki niyetlerinin rapor edilmesiyle daha da karmaşıklaşmıştır.

**Hindistan Bürosu'ndan Dışişleri Bakanlık
Müsteşarı'na,**

Mezopotamya: İngiliz-Kürdistan İlişkileri

A. Ateşkes Öncesi Olaylar:

1. Kürdistan'la ilişkimiz 1917 yılında kuruldu; bu tarihten ateşkese kadar olan süreçte izlenen politika sadece askeri kaygılardan esinlendi.

2. Bağdat'a varışımızdan kısa bir süre sonra, Hanikin'deki en nüfuzlu Kürt olan Mustafa Paşa Bajlan, yardım istemek üzere bize geldi, (söylediğine göre -çn.) Ruslar bölgeyi yağmalamakta ve yıkmaktaydılar; bizzat kendisi soyulmuş ve küçük düşürülmüştü; kendilerini temin edecek bir şey yapılmazsa, Türk zulmünden kurtulmak için oldukça istekli olan Kürtler, bu yeni ve daha vahşi baskıdan kurtulmak için, ağırlıklarını, eski efendilerinin (Türkler -çn.) tarafına koyacaklardı. Ancak Ruslar çekilene ve Türkler de Diyala'dan dışarı atılana değin hiçbir şey yapılmadı. Bu da 1917-18 kışındaki saldırıda başarıldı.

Hanikin ve daha sonra da Kifri ele geçirildi, aç insanlara yardım edildi, tarım canlandırıldı ve halkın desteği bize çevrildi. Korkunç acılar çekmişlerdi. Yiyecek o kadar kıtı ki yenebilir her kalitedeki buğday, arpa ve darı hepsi aynı fiyattan satıldı.

Haberleşme kanallarımızın aç haydutlarca tahrip edilmemesi için bir hükümet kurmak gerekiyordu. Aceleyle tohumluk ge-

tırıldı ve sivil bürolar açıldı. Kendimizi bir yönetim oluşturmaya adanmıştık.

1917 baharının sonunda, harmandan hemen önce, Türklerin Kerkük'ten atılmalarına karar verildi. Operasyonlar başarılı oldu ve Kerkük ele geçirildi. (...)

24 Ekim 1918'de Türklere karşı nihai operasyonlar başlatıldı. Ateşkes imzalandığı esnada 18. Bölük Musul'un hemen dışındaki bir noktaya kadar ilerlemişti; Lewin'e bağlı kol ise Altinköprü ve birkaç mil ötesine kadar ilerlemişti.

B. Ateşkesten Hemen Sonraki Olaylar

3. Takip eden birkaç gün içerisinde olayların gidişatı halen askeri kaygılara göre düzenleniyordu. Ele geçirilen yerler bırakılmayacaktı; bunu yapabilmek için kırsal kesimin Türklere temizlenmesi ve levazım merkezlerinin ele geçirilmesi gerekiyordu. Şeyh Mahmut'un uzun bir süredir bizi çağırdığı Süleymaniye, bir Türk bölüğü tarafından işgal edilmişti. Bu bölüğe geri çekilmesi emredildi; ve Kürt meselesini incelemek üzere Binbaşı Noel buraya gönderildi. Musul şehri yarı Kürttür ve çevresinde bu şehre bağlı dört Kürt kazası bulunmaktadır. Toprak sahipleri Musul'da yaşamaktadırlar; köylüler ürünlerini burada satmakta ve ihtiyaçlarını buradan temin etmektedirler. Lewin'e bağlı Altinköprü'deki askeri kol, kararlaştırılan bölgenin tam sınırındaydı; ancak Altinköprü'de kaynaklar kısıtlı ve iletişim bozuktur; ayrıca yağmur mevsimi başlamıştı. Yakıt ve hububat temin edebilmek için Altinköprü'nün ötesine Erbil'e gitmek gerekiyordu. Erbil'de bir siyasi büro açıldı ve Kerkük'e de bir müfreze yerleştirildi.

C. Sonraki Olaylar:

4. Aralık'tan sonraki temel mesele Barış Konferansı'ndaki kaçınılmaz gecikmeler sebebiyle de gittikçe sıkıştıran Kürt taleplerinin henüz belirlenemeyen durumuydu. Aralık 1918'de Sivil

Komiser'in de bizzat bulunduğu Süleymaniye'deki bir toplantıda, bölgenin toplanan şeyhleri resmen İngiliz mandası altına alınmaları talebinde bulundular ve Sivil Komiser'den, "Kürt halkının uygarlık yolunda barış içinde ilerlemesini sağlamak için", gerekli yardımlarla birlikte bir temsilci göndermesini rica ettiler. Bir Kürt ileri geleni olan Şeyh Mahmut bölgedeki İngiliz Konferansına başvuruda bulundu; Şerif Paşa ve onun adamı Galip Bey gibi temsilcilik iddia eden bazı kişiler Kürdistan'da bulunmak üzere yola çıktılar. Bu zamandan beridir Şeyh Mahmut kendilerinin kontrolündeki bağımsız bir Kürdistan'ın tanınması için sıştırmaktadır.

İşte Binbaşı Noel de birleşik bir Kürdistan fikrinin ne ölçüde destek alabileceğini anlamak üzere göreve gönderildi. Britanya himayesindeki geniş ölçüde özerk devletlerden kurulu bağımsız bir Kürdistan'ın tanınmasını amaçlayan paralel bir hareket de hemen hemen aynı zamanlarda başladı. Bu da, özellikle bir Krallığı kontrol edemeyeceğini bilen ancak bir bölgeye de hakim olabileceğini düşünen çoğu Kürt ileri gelenini cezbedi. Bunların arasında en önemlileri şunlardır; (nüfuzu -çn.) Erbil'den Van'a kadar uzanan Seyid Taha; aynı bölgedeki rakibi Abdülkadir; nüfuz bölgesi daha doğuda olan ve İran sınırlarına doğru yayılan Simko ve Bedirhan kardeşler.

5. Ne bizim, ne de Kürt halkının kendisinin tüm ihtiraslarını karşılamak üzere desteklemeye hazır olmadığını anladığında Şeyh Mahmut bize karşı geldi ve Süleymaniye'deki bir kısım İngiliz'i tutukladı. Bu eylem askeri hareket ve nihayetinde de tutsakların serbest bırakılmasıyla sonuçlandı. İngiltere yanlısı bir Kürdistan hareketi Türkleri yabancı karşıtı ve Pan-İslamik bir propaganda yapmaya sevk etti.

Temmuz'un sonuna doğru Seyid Taha'nın İttihat ve Terakki ile flört ettiği haberlerinin gelmesi, Revanduz'da açılmış bulunan siyasi büronun -Bagubah'taki Asurilerin yurtlarına dönecekleri yolun güvenliğini sağlamak amacıyla- Batar'a alınmasına yol açtı.

D. Majestelerinin Hükümeti Tarafından Verilen Emirler:

Aşağıdakiler Kürdistan'a ilişkin olarak Majestelerinin hükümetinin verdiği belli başlı emirlerdir:

1. 7 Mayıs: Dışişleri Bakanlığı, kendilerine karşı bir misilleme politikası uygulanmayacağı yolunda Kürtlere kişisel garantiler verilmesi yolunda yetki verdi.

2. 9 Mayıs: Musul'un (İngiliz siyasi danışmanlarının beraberiindeki Kürt reislerinin kontrolünde olacak özerk Kürt devletleriyle çevrili) Irak Arap Devleti'nin bir bölgesi olarak tanınması için Albay Wilson'a yetki verildi. Yetki, Barış Konferansı kararının verildiği tarihten sonrası için geçerli olmayacaktır.

3. 5 Haziran: Kürdistan işlerini idare etme yetkisi (mutabakatını almadan herhangi önemli bir adım atmayacağı İstanbul Yüksek Komiseri ile yakın münasebet içerisinde çalışacak olan) Bağdat Sivil Komiseri'ne verildi. Sivil Komiser, Mısır Kuvvetleri Komutanı'nı da sürekli bilgilendirecekti. Bu emirler, askeri olarak kendi kontrolünde olan Kürt bölgelerine kendine bağlı siyasi görevlileri göndermeyi öneren Mısır Kuvvetleri Komutanı tarafından yerine getirilmedi.

4. 1 Ağustos: Dışişleri Bakanı Amadiya vakasına dikkat çekti: "Kürt rahatsızlığının mevcut aşamasında siyasi görevlilerimizi Amadiya gibi uzak yerlere göndermenin mevcut riskleri karşılamaya yetip yetmeyeceği bir sorun olarak görünmektedir". Sivil Komiserin yanıtı postayla gönderildi; ancak henüz ulaşmamıştır.

5. 9 Ağustos: İran hükümeti ile imzalanan anlaşmanın birinci maddesine göre Britanya hükümeti, İran'ın bağımsızlığına ve bütünlüğüne mutlak saygı göstereceği şeklindeki geçmişte defalarca vermiş olduğu teminatları en kesin biçimiyle yeniden kabul ediyordu. Bu teminat, Majestelerinin hükümetinin -bir kere sinde Mezopotamya bürosunun eğilim gösterdiği- "Birleşik Kürdistan" önerisini (ki bu öneri zorunlu olarak İran toprakla-

rında bulunan Kürdistan parçasını da içermektedir.) imkansız kılmaktadır.

6. 22 Ağustos: Aşağıdaki telgraf Bağdat Sivil Komiseri'ne gönderildi: "Majestelerinin hükümeti Kızıl Robot'tan Kıfri ve Kerkük'e uzanacak demiryolu hattı sorununu dikkatle incelemektedir. Nihai faydası ne olursa olsun, bu hattın acil olarak kurulması, Güney Kürdistan'ın kontrolü ve pasifleştirilmesinde elzem olduğu için, tümüyle stratejik kaygılarla düşünülmüştür... Kürdistan'ın geleceği henüz karara bağlanmamıştır; ancak Majestelerinin hükümetinin bu bölgelere ilişkin daimi sorumluluğunun hiçbir surette gevşek bir siyasal nezaretten öteye geçmeyeceği kesindir. Doğrudan bir İngiliz yönetimi türü bir şey ise konu dışıdır. Majestelerinin hükümeti mevcut koşullarda etkin bir askeri işgal için ilk adımın ne olacağı konusunda oldukça kararsızdır. Kendileri Güney Kürdistan'da İngiliz nüfuzunun genişletilmesi siyasetini şu ana kadar benimsediler, çünkü bölge sakinlerinin de bunu benimsediklerine inanmışlardı. İngiliz siyasi görevlilerin beraberindeki Kürt reislerinin hakimiyetindeki özerk Kürt devletleri oluşturulması önerinizi bu temelde desteklediler. Oysa şimdi öyle anlaşılmaktadır ki bu inançları yanlış çıkmıştır; ve bölge sakinleri -İngiliz nüfuzunu benimsemek şöyle dursun- o kadar düşmanca davranmışlardır ki; bunları kontrol edebilmek için şimdi stratejik demiryollarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu koşullarda siyasi görevlerimizi geri çekip Kürtleri kendi başlarına bırakmamız daha iyi olmaz mı? Başıbozuk dağ aşiretleri arasında kuvvet yoluyla düzenin sağlanması alternatifi, Majestelerinin hükümetinin ciddi endişeyle karşıladığı askeri taahhütleri gerektirecektir. Majestelerinin hükümetinin isteyeceği en son şey Irak'ın kuzey-doğu sınırında yeni bir sınır problemi yaratmaktır. Lütfen tüm mesele üzerine olan görüşlerinizi bildiriniz."

Hindistan Bürosu, Siyasi Kısım.

27 Ağustos 1919

Britanya Yüksek Komiserliği, İstanbul.

Lordum,

Kendisini Kürt Ulusal Demokratik Partisi olarak isimlendirilen bir dernekten almış olduğum bir dilekçenin kopyasını lordlarına ilişikte sunmaktan şeref duyarım.

Bu derneğe ilişkin soruşturma yapmaktayım ve ileride zaman içerisinde bir rapor sunacağım.

Lordlarının sadık hizmetkârları
olmaktan şeref duyarım.

Yüksek Komiser

KOPYADIR

Kürt Demokratik Partisi
Babiali Caddesi, İstanbul.

Majestelerinin Yüksek Komiseri'ne

İstanbul, 31 Ağustos 1919

Majesteleri,

Ulusal Kürt Demokrat Partisi genel kurulu işbu tezkereyi ekselanslarının yüksek görüşlerine sunmayı saygıyla istirham eder.

Partimize bağılı tüm aydın Kürtler soylu İngiliz ulusunun, müttefiklerinin ve dostlarının başında olarak, kutsal demokrasi ülküsü ve ezilen ulusların haklarının çıkarlarının korunması için savaşması ve yiğit evlatlarının kanını vermesi gerçeğini şükranla takdir eder; ve İttifak Devletleri'nin Başkan Wilson'un kabul edilen ilkelerini -özgürlüğü ve gelişme hakkı verilmek suretiyle- Kürt ulusunun lehine de uygulayacaklarına katiyetle inanır. Çünkü Kürtler de ezilen halklardan birisidir ve dolayısıyla kurtuluşu ve gelişmeyi hak etmektedir. Yaklaşık dört yüzyıl önce, Kürt ulusu, önderlerinden birinin çabaları sonucu, şartları Türkler tarafından Türk ulusunun idaresinde asla uygulanmayan bir anlaşmayla, Osmanlı yönetimi altına girdi. Gerçekte Türkler, Kürtlerin durumunu düzeltmeyi başaramamışlardır. Ve işte, Türklerin bu kötü yönetimine ve anlaşmaya itibar etmemelerine bağılı olarak Kürtler zaman zaman ve çeşitli şekillerde ayaklandılar; ancak çeşitli sebeplerden ötürü halen Türklerle bağılı durumdadırlar ve şu ana kadar bağımsızlıklarını tekrar ele geçirmeyi başaramamışlardır.

1908'deki Büyük Osmanlı Devrimi'nden sonra aydın Kürtler ulusal amaçlarına ulaşmak için sabırla çalışmışlar ve bu amaç için hiçbir fedakarlıktan ve zorluktan kaçınmamışlardır.

Fakat şimdi genç Kürt aydınları Büyük Britanya ve müttefiklerinin himayesinde açılan özgürlük ve demokrasi çağını kıvançla alkışlamaktadırlar. Kürt aydınlarının savaş çıkmadan önce İngiltere'yle bir anlaşmaya ulaşamamış olmaları bir talihsizliktir. O sırada zalim bir hükümetin yönetiminde yaşıyorduk ve önderlerimiz İngiliz temsilcilerinden hiç teşvik görmediler, dolayısıyla ulusumuz için büyük mal ve can kaybına yol açan savaşa girmeye zorlandılar.

Bununla birlikte, yüce İngiliz ulusunun bizim ulusal varoluş hakkımızı ve kendi sınırlarımız içinde bağımsızlığımızı reddetmeye tenezzül etmeyeceği umutlarını muhafaza ediyoruz.

Önceki gün Amerikan soruşturma heyetine de aydın Kürtlerin yalnızca İngiliz destek ve himayesini arzuladıklarını beyan

etmiş olduğumuz gibi şerefli ve soylu hükümetinizden bağımsızlığımızı tanımayı, medeniyet yolunda ulusumuza rehberlik ve önderlik etmenizi ve son olarak da dış ve iç düşmanlarımızın kışkırtmalarına karşı bağımsızlığımızın sürekliliğini garanti etmeye hazır olmanızı istirham ettiğimizi burada da tekrar ediyoruz.

Biraz izan sahibi her Kürt gelecekteki bir Kürdistan'ın İngiltere'nin iyi niyetine ve desteğine malik olmadan yaşayamayacağına ve gelişemeyeceğine inanmıştır. Hepimiz ülkemizin kaderini İngiltere'nin rehberliğine bırakmaya ve karşılığında İngiltere'nin bu yardımını hak etmek ve geri ödemek için elimizden gelen her şeyi yapmaya hazırız. Eğer İngiltere hedef ve amaçlarımızda bize yardım etmeye razı olursa bizi sonsuz bir minnettarlığa gark etmekle kalmayacak fakat nesillerimizin şükran dolu sadık kalplerini de kazanacaktır.

Ekselansları,

Bundan sonra istirhamlarımızı alicenap görüşlerinize sık sık tekrar edebilir ve ricalarımızın yardımsever kabullerle karşılanacağı ümitlerini besleyebiliriz. Ancak şu an için iki kısımlı istirhamımızı ekselanslarının huzurlarına sunma cüretinde bulunuyoruz.

a. Ev ve yurtlarından Anadolu'nun çeşitli bölgelerine sürülmüş binlerce Kürt ailesi bulunmaktadır. Bu perişan mülteciler açlık, imha ve Türk asimilasyonunun kurbanları olmuşlardır. Osmanlı hükümeti mükerrer başvuru ve ricalarımızı kale almayarak duyarsız kalmaktadır. İnsanlık adına ve İngiliz "adilliği" şerefine, yüce kudretinizi bu biçare ve perişan Kürt ailelerinin yararına ve tekrar memleketlerine dönmeleri için kullanmanızı niyaz ediyoruz.

b. Türk hükümeti kendi aramızda dernekler ve siyasi partiler kurma gibi temel haklarımızı red etmekte, bizi zulüm ve baskıya maruz bırakmaktadır. Ekselanslarından bunu da görmelerini ve anlamsız ve faydasız baskılara bir son verebilmesini

istirham ediyoruz. Ekselanslarının sadık hizmetkarı olmaktan şeref duyarız efendim.

Kurul Üyeleri
İmzalar

Kürt Demokrat Partisi Genel Sekreteri
M. Selim Bekir

Mısır Kuvvetleri Karargahı'ndan, Kahire.

Eylül 1919

(...)

1. Ermenistan ve Kürdistan meselelerini tek bir mesele olarak addetmek makul görünmektedir. Savaş Bakanlığı'nun 2901 sayıyla yayınladığı etnografik harita ve meseleyle yerinde ilgilenen hemen hemen tüm görevlilerin raporları Ermeni ve Kürtlerin birçok yerde öylesine karışmış olduğunu göstermektedir ki, mevcut durumda iki ayrı ve farklı devlet oluşturmak adaletsizliğe, karışıklıklara ve kan dökülmesine yol açacaktır. Binbaşı Noel tarafından da önerildiği gibi, Kürdistan ve Ermenistan arasındaki coğrafik ilişkinin (sınırların -çn.) belirlenmesinin sonraki bir tarihe bırakılması ve tüm bölgenin geçici olarak tek bir mandacı gücün ve aynı idari sistemin kontrolüne bırakılması daha iyi olacaktır.

Örgütlenmeye ve idareye ilişkin detayların mandacı devlete bırakılması en iyisi olacaktır; ancak bazı genel ilkeler ortaya konabilir ve bendeniz Majestelerinin hükümetinin Kürt milliyetinin tanınması için baskı yapmasını ve Ermenilere, Kürt bölgelerinde sınırsız bir Ermeni hakimiyeti tanıyacak türden bir karardan sakınmasını öneririm. Nüfuzlu ve aydın Kürtlerin korktuğu da budur. Kürt unsurunu göz önünde bulundurmada kurulacak bir Ermenistan, bana göre, Türklere olan büyük hoşnut-

suzluklara rağmen Kürtleri, İttihat ve Terakki'nin kollarına atacaktır. En azından geçici olarak bile olsa Ermenilerle birleşmeye ikna edilebilirlerse, böyle bir birleşme Ermenistan'ın durumunu da güçlendirecektir. Ermenileri tatmin edecek "Bütün bir Ermenistan" Anadolu'daki başkalarını pek tatmin etmeyecek ve barışın korunabilmesi için muhtemelen yalnızca mandacı gücü değil fakat Anadolu ve Suriye'yle alakalı bütün güçleri ağır askeri harcamalara sevk edecektir.

2. Büyük Britanya'nın Ermenistan ve Kürdistan için mandacı güç olması durumunda idare işi için iki öneri ortaya konulmuştur:

I.

a. Bağdat Sivil Komiseri 13 Haziran 1919 tarih ve 6666 sayılı telgrafında şunları önermiştir: Zaho, Erbil, Akra, Koysancak ve Süleymaniye gibi ağırlıklı Kürt bölgelerinin ekonomik ve stratejik nedenlerden ötürü Mezopotamya idaresine dahil edilmesi.

b. Trabzon ve Ermenistan vilayetlerinin Amerikan mandasındaki bir Ermeni devletini oluşturması.

c. Muhtemelen İngiliz mandasında olacak olan Kürt devletinin diğer 4 vilayetten oluşması.

d. Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinin İngiliz mandasındaki bir Arap devletini oluşturmaları.

Önerilen tek karşı alternatif, Albay Wilson'un bu 6 Ermeni ve Kürt vilayetinde Avrupa'nın gözetiminde Türk idaresinin tesis edilmesi önerisiydi.

(...)

13 Haziran 1919 tarih ve 6666 sayılı telgrafının 2. paragrafında etnografik haritalarının doğruluğundan ötürü Savaş Bakanlığı'nı tebrik eden Albay Wilson'un devam eden paragraflarda bu haritada gösterilen etnik dağılımı tümüyle ihmal etmesi bana biraz mantıksız görünmektedir. Ve kendilerinin Arap bir Mezopotamya'nın zenginleştirilmesi için kimi zengin Kürt bölgelerini Irak'a dahil etme önerisi Milletler Cemiyeti Akdi'nde

yer alan "self-determinasyon" ilkesi ile pek bağdaşmamaktadır. Bunun da ötesinde daha sonra da belirtildiği gibi bu stratejik ve askeri açılardan da pek makul görünmektedir.

II.

Binbaşı Noel hem Ermenilerin, hem de Kürtlerin taleplerinin tanınmasını önermektedir; buna göre bu 6 vilayet tek bir mandacı gücün kontrolüne bırakılacak ve sınırları şu an için belirlenmeyecek de olsa Ermenistan ve Kürdistan'ı içerecektir.

Bu bölge idari amaçlarla üç alt bölgeye ayrılacaktır: Tümüyle bir güney alt-bölgesi; savaş öncesinde karışık nüfusa sahip olan bütün bölgeleri kapsayacak bir merkez alt-bölge; ve Kürtlerin olmadığı kuzey alt-bölgesi.

Bu alt bölgelerin her biri kendi yerel idare ve hükümetine sahip olacaklar ve hepsi, muhtemelen bu altı vilayetin dışında, yok eğer bu mümkün olmazsa, merkez alt-bölgede yer alacak bağımsız bir merkeze tabi olacaklardır.

İdarenin genel biçimi bütün alt bölgeler için ortak ve aynı tarzda olacak, ancak ulusal özelliklere uyum sağlayacak değişiklikler yapılacaktır. Jandarma ve idari görevliler nüfusları nisbetinde Kürtlerden ve Ermenilerden oluşacaktır.

İstanbul Yüksek Komiseri 19 Ağustos 1919 tarihli telgrafında bu orta çözümün herhangi bir zorluğa yol açmayacak tek pratik yol olarak görüldüğünü bildirdi. (...)

Yüksek komiserin ve Binbaşı Noel'in görüşlerine katılıyor ve önerilen çözümlerin her durumda uygulanması gerektiğini düşünüyorum. Bununla birlikte, güney Kürt bölgelerinin güney alt-bölgesine dahil edilmesi gerektiği ve Irak içerisinde Kürt toprağının olmaması gerektiği görüşündeyim; yoksa, Mezopotamya'da sürekli olarak büyük bir askeri gücün varlığını zorunlu kılacak bir tür "Kürdistan irredantizmi" gelişebilir. Homojen bir nüfusa sahip bir Mezopotamya manda işini daha basit ve daha yetkin kılacaktır. Her ne kadar bu Kürt bölgelerinin Me-

zopotamya'ya dahil edilmesi gelirleri arttıracaksa da, bu, gelecek her gün için bir zayıflık vesilesi olacaktır. Son olarak Kürdistan ve Ermenistan'ın Batı yöntemlerince yönetilmesi yolundaki herhangi bir teşebbüsün önemli bir hata olacağı kanısındayım. (...)

Albay C. French

Kürtler ve Ulusal Hareket

Kürdistan Terakki (Teali -çn.) Cemiyeti milliyetçiler (Anadolu'daki ulusal hareket -çn.) tarafından yaratılan yeni durumu görüşmek ve buna karşı tavırlarının ne olacağına karar vermek amacıyla, 8 Ekim Çarşamba günü olağanüstü bir toplantı düzenlemiştir.

Karar basına iletilmiş ancak sansür tarafından engellenmiştir. Alınan karar şöyledir:

İstanbul'daki üye sayısı 15.000'e varan Kürdistan Terakki (Teali -çn.) Cemiyeti güvenle ve sükûnetle Barış Konferansı'nın kendi kaderlerine ilişkin kararlarını beklemektedir.

Anadolu hareketi ile hiçbir ortak amaçları yoktur. "El Bayrak"ın veya Anadolu güçleri şefinin Kürtlere yönetildiği iddiaları esefle red etmektedir.

Tüm Kürtler adına duyururuz ki Malatya Olayı Kürt ulusal onuruna karşı bir harekettir.

İngiliz Binbaşı Noel Kürdistan'da coğrafik, etnografik ve diğer bilimsel araştırmalar yapmak üzere kendi hükümeti tarafından gönderilmiştir. İngiliz görevliye eşlik eden iki genç Kürt prensi seyahat masrafları komitemiz tarafından karşılanmak üzere ve binbaşuya sadece bilimsel araştırmalarını kolaylaştırmak amacıyla eşlik etmek ve Barış Konferansı kararını verinceye değin, sakin olmaları konusunda Kürtlere tavsiyede bulunmak amacıyla görevlendirilmişlerdir.

İki Kürt prensi oraya, Kürdistan'da huzursuzluk yaratmak için değil, fakat Kürdistan'a ilişkin son karar alınuncaya kadar, halka itidal tavsiye etmek üzere gitmişlerdir.

Toplantı sonunda aşağıdaki karar oy birliğiyle alınmıştır.

"İngilizler bizim tek dostumuzdur ve Kürtler İngilizlerden başka hiçbir himayeci istememeye karar vermişlerdir."

İstihbarat Örgütü Tarafından İmzalanmıştır

Karadeniz Ordusu, İstanbul.

Askeri İstihbarat Şefi Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'na selamlarını sunmakta ve ulusalcılarla Kürtler arasındaki ilişkiler konusundaki istihbarat notunun bir kopyasını iletmek istemektedir.

Ulusalcılarla Kürtler Arasındaki İlişkiler Üzerine İstihbarat Notu

1. Kürtlerin ulusalcı harekete karşı tutumları son zamanlarda ulusalcılar arasındaki önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. İngilizlerin bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasını destekledikleri fikri ciddi bir endişeye yol açmış ve bizim sözde Türkiye'yi parçalama politikamızın bir diğer kanıtı olarak görülmektedir. Sonuç olarak daha fazla İngiliz karşıtı propagandayı teşvik etmiştir.

2. Damat Ferit hükümeti ile milliyetçiler arasındaki siyasi mücadelenin doruğunda olduğu Eylül'ün ilk günlerinde, Savaş Bakanı Süleyman Şefik Paşa ulusalcı hareketi kuvvet yoluyla ezmek için çeşitli tertipler içine girdi. Bu tertiplerden birisi şöyledi: El-Aziz valisi Galip Bey kimi Kürt süvarilerini ayaklandırıp ulusalcı kongrenin yapıldığı Sivas'a yürütecek ve hareketin liderlerini tutuklayacaktı.

3. Süleyman Şefik'in Galib'e gönderdiği tüm talimatlar ulusalcılar tarafından ele geçirildi ve Galip ve -Kürtlerin eşlik ettiği ve civar mevkide olan- Binbaşı Noel'in tutuklanması için önlemler

alındı. Hem Galip Bey hem de Binbaşı Noel milliyetçilerden yakayı sıyırdılar ve emniyet içinde Urfa'ya vardılar.

4. Daha sonra ulusalcılar Süleyman Şefik'in Galip'e yolladığı talimatları hem son hükümete hem de İngilizlere karşı propaganda amacıyla bir Sivas gazetesinde yayımladılar. Binbaşı Noel'e eşlik eden Bedirhanzade Celadet ve Kamran Ali Beyler'in tutuklanmalarına ilişkin olarak da bu Sivas gazetesi "tüm Kürtleri İngiliz altınına satan Celadet ve yoldaşları gibi hainlere verilecek cezayı halkın yargısına" bırakmaktadır. Gazete aynı şekilde "güvenilir bir kaynaktan öğrenildiğine göre İngilizler polis müdürü Nurettin Bey'e propaganda amacıyla 15.000 altın vermişlerdir" demektedir.

5. Her ne kadar İstanbul'daki İngiliz Komutanlığı Galip Bey'in misyonu ile ilgisizdiyse de, ulusalcı liderler bunun bağımsız bir Kürdistan kurulması amacıyla, Binbaşı Noel tarafından yürütülen bir İngiliz tertibi olduğunu zanneder görünmektedirler. 3 Ekim'de 15. kolordu Resulayn'daki İngiliz ajanının, bir Kürt Cumhuriyeti yolundaki umutlarını arttırmak amacıyla- Kürt şeyhleri ile sürekli ilişki içinde olduğunu telgrafla bildirdi. Ajanın aynı şekilde bir Ermeni devleti kurulması tehlikesinden ve dolayısıyla Kürtlerin birleşip ittifak yapmaları gerektiği, bunun da İngiliz hükümetinin amacı olduğu yolunda açıklamalarda bulunduğu belirtildi. Kolorduya bilgi veren kişi Seyid Taha'nın kardeşlerinden biridir.

6. Eylül ayında ulusalcılarla Kürtler arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı kimi karışıklıklar meydana geldi. Diyarbakir'deki Kürt kulübünün ulusalcılara karşı silahlı birlikler ayaklandıracağı ve bunun için de İngilizler tarafından para desteği yapılmış olduğu 15. Kolordu tarafından ifade edildi.

Genel olarak bu huzursuzluklar ve söylentiler ulusalcılar arasındaki İngiliz karşıtı hislerin artmasına yol açmaktadır.

İstihbarat Örgütü tarafından imzalanmıştır.

Karadeniz Ordusu, İstanbul.

Dışişleri Bakanı'ndan Bağdat Sivil Komiseri'ne,

Kürdistan'a ilişkin siyasetimiz burada değerlendirilmekte ve Majestelerinin hükümetinin görüşü aşağıda belirttiğim doğrultuda gelişmektedir. 5 tane kesinleşmiş konu vardır:

1. Hem askeri hem de siyasi nedenlerden ötürü Mezopotamya sınırının mümkün olduğunca kısa olmasında yarar vardır.

2. Bu sınırın ötesinde bir askeri etkinlik siyasetini düşüneyiz.

3. Majestelerinin hükümeti hiçbir durumda Kürdistan için mandacılık üstlenmeyecektir.

4. Herhangi bir devlet Ermenistan'ın mandasını üstlenirse bunun sınırlarının Mezopotamya'ya kadar uzatılması muhtemel değildir.

5. Kürdistan'da Türk egemenliğinin yeniden kurulmasına izin verilemez.

Bunlardan Kürdistan'ın kendi başının çaresine bırakılması gerektiği çıkmaktadır; ve sorun bunun Mezopotamya sınırındaki barış ve güvenliği koruyarak nasıl gerçekleştirileceğidir. Binbaşı Noel üç önemli koşulun yerine getirilmesini önermiştir:

1. Türk İdaresi Kürdistan'dan dışarıya çıkarılmalıdır.

2. Kürdistan bölünmemelidir.

3. Sınır mümkün olduğunca Kürtler ve Araplar arasındaki etnolojik sınıra uygun olarak belirlenmelidir.

Noel'in görüşü, eğer Kürtler kendi başlarına bırakılırlarsa kuvvetle İngiliz-yanlısı olacakları ve Türkleri dışarda tutmak için desteğimize ve yardımımıza ihtiyaç duymayacakları şeklindedir. Ülkenin en zengin parçası olan Güney Kürdistan'ın Mezopotamya'ya bağlanarak ülkenin bölünmesinin, Türk nüfusunun yeniden canlanması ve sınırlarımızda emniyetsizlikle sonuçlanacak İngiliz-karşıtı ulusalcı kışkırtma için fırsat sağlayacağını düşünmektedir. Buna uygun olarak sınırı, Kerkük ve Altınköprü bizim tarafımızda, Erbil'in ve oradan Dicle etekleri ve Musul'un kuzeyi boyunca da Cizre'yi Kürtlerin tarafına bırakacak şekilde tasarlamaktadır. Kürdistan'a ilişkin olarak, sizinle de tartışıldığı gibi, bir özerk devletler federasyonunun oluşturulmasının halen uygulanabilir olduğu düşünülmektedir.

(...)

Bedirhan ailesi üyelerinin Kuzey Kürdistan'da benimsenebileceği düşünülmüştür.

Bağdat Sivil Komiseri'nden Dışişleri Bakanlığı'na,

22 Kasım Tarihli telgrafınıza ilişkin olarak,

1. Sıraladığınız 5 noktadan 1'i ve 3'üyle tümüyle mutabıkım. İkinci nokta bizim gücümüz dahilinde bir şey değildir. Kişisel olarak 5. noktaya katılmıyorum. Ancak Majestelerinin hükümeti bunu uygulamaya hazırsa ve bu siyasetimizin temel bir noktasıysa söylenecek bir şey kalmıyor. Bununla birlikte bu nokta Kürdistan'da Türk otoritesinin var olmadığını farz etmektedir; oysa gerçekte bu otorite mevcuttur ve Avrupa devletlerinin İzmir, Adana ve diğer yerlerdeki etkinliklerine bağlı olarak bu otorite gün be gün güçlenmektedir.

2. (...) Türk otoritesinin Kürdistan'da mevcut olup olmaması Mezopotamya sınırına barışın ve güvenliğin devamlılığı meselesini hayati olarak etkilemez.

3. Binbaşı Noel'in üç önerisine ise, ilgili bölge hakkında deneyim sahibi olup yönetimimde bulunan bütün siyasi görevliler gibi ben de tümüyle karşıyım.

(...)

5. Noel'in ikinci önerisine hiçbir önem atfetmiyorum. Kürdistan hiç bir zaman birleşmemiştir; ve Süleymaniye ve Erbil halkları aslında birbirleriyle veya Kürdistan'ın diğer kesimleriyle hiç bir ortak özelliğe sahip değildir. Eğer Kürdistan'ın tümü tek bir manda altında birleştirilirse Süleymaniye ve Erbil gibi nispeten verimli bölgeleri böylesi birleşik bir krallıktan ayır-

maya karşı çıkmak için çeşitli sebepler ortaya çıkabilir; ancak böylesi bir gelişme muhtemel görünmemektedir.

6. Erbil halkı dil ve ırk açısından ağırlıkla Türktürler ve Mezopotamya'dan ayrılmak için ne sözlü ne de ameli olarak hiçbir eğilim göstermemişlerdir.

(...)

8. Süleymaniye de oldukça benzerdir. Şeyh Mahmut'un ayaklanması münferit bir istisna olmak üzere, Türkler 70 yıldır bölgeyi etkin olarak kontrollerinde tutmaktadırlar.

9. Şeyh Mahmut isyanı, bağımsız bir yönetici olarak tanınma peşindeki bir şahsın ayaklanmıştı. 200.000 kişilik nüfustan -o da maliyemizden çaldığı parayı dağıtmak suretiyle- sadece 500 lakayt destekçi toplayabildi. Yakalanmasıyla rahatsızlık sona erdi.

10. Noel'in "Kürtlerin kendi başlarına bırakıldıkları takdirde kuvvetle İngiliz yanlısı olacakları" şeklindeki görüşüne ben ve diğer görevliler katılmamaktayız.

11. Noel'in üçüncü önerisine ilişkin olarak ise, etnolojik sınırların zorunlu olarak iyi sınırlar olduğunu düşünmüyorum. Ekonomik ve coğrafik kaygılar pratikte etnik kaygıların önüne geçmektedir.

(...)

12. Mezopotamya'nın kuzey sınırına ilişkin olarak burada özerk devletlerin oluşturulmasının halen en iyi politika olduğunu düşünüyorum.

(...)

15. Kürtleri politik bir bütün olarak addetmek bana göre olanaksızdır.

Kürtler o kadar dağınık ve coğrafik olarak dağlar tarafından öylesine izole edilmişler ki kuvvetli bir yabancı yönetimin haricinde birleşebilmeleri bana imkan dahilinde görünmemektedir.

İngiliz Heyeti, Paris.

Lordum,

Kürdistan'daki şimdiki durum ve gelecekteki politika üzerine Hindistan bürosundan Bay Garbett tarafından hazırlanan raporu lordlarına sunmaktan şeref duyarım.

Sondan bir önceki paragrafın acil bir değerlendirmeye değer olduğunu ve eğer takdir edilirse Fransız hükümetiyle önümüzdeki görüşmelerde kullanılabileceğini düşünmekteyim.

Lordlarının sadık hizmetkarları
olmaktan şeref duyarım.

KÜRDİSTAN

1. Kürt Siyasi Hareketi

Ocak ayının ikinci haftasında hem İttihat Terakki Komitesi'nin, hem de İstanbul'daki Jön Kürt Partisi'nin temsilcileri İsviçre'de Şerif Paşa ile görüştüler; Genç Kürtler, Seyid Taha, Sımko ve Kürdistan'daki diğer aşiret liderleri adına konuşmak ve temaslarda bulunmak için yetkili olduklarını iddia ettiler. Doğru olması halinde, temsiliyetlerine şimdiye kadar atfedilmeyen bir

önemi mümkün kılacak bu iddianın doğrulanması Şerif Paşa'dan rica edildi.

2. Kürtlerin Amaçları

Kürt Partisi'nin iki talebi vardır: İlki Kürt ulusunun tanınması, ikincisi ise doğmakta olan bu ulusun himayesidir. Ulusalçılıkları sadece Güney ve Orta Kürdistan için değil fakat Diyarbakir ve Urfa için de tutarlı bir siyaset izlenmesini kapsamaktadır. Kürtler her birinin geniş bir yerel özerkliğe sahip olacağı aşiret guruplarını kontrol eden bir merkezi hükümeti tasarlamaktadır. Bir yabancı gücün bu merkezi hükümeti kurmasını istemektedirler. Ancak sadece bunun sorumluluğunu hem Büyük Britanya'nın hem de Fransa'nın kabul etmeyeceğini, fakat aynı zamanda bu güçlerin birleşik bir Kürdistan ihtimalini ortadan kaldıracak şekilde Kürdistan'ın bölünmesini amaçladıklarını anlamaktadırlar. Bundan dolayı İttihatçılara yanaşmış bulunmaktadırlar.

3. Türk Planı

Türkler, Kürtlerin de temsil edilecekleri bir parlamentoya ve Sultan'ın otoritesine bağlı özerk bir Kürdistan önerdiler. Bu plana göre, yerel sivil idareler gibi yöneticiler ve jandarma da Kürtler olacaktır. Bir kısmı İmparatorluk hazinesine bırakılacak olmasına karşın, gelirlerinin büyük kısmı Kürdistan için harcanacaktır. Kürtler istedikleri (idari -çn.) bölümler için yabancı danışmanlar almakta serbest olacaklar, ancak devlet kesinlikle Türk imparatorluğunun bir parçası olarak kalacaktır.

Britanya'nın bu planı onaylaması durumunda İttihat ve Terakki Komitesi'nin İslam yoluyla yürüttüğü İngiliz karşıtı harekete hemen son verileceği ve özellikle Hindistan'da olmak üzere tüm imparatorlukta da Müslümanların İngilizlere karşı olan tutumunda iyileştirmeye gidileceği önerilmektedir.

4. Kürt İtirazları

Kürtler, Türklerin geleneksel samimiyetsizlikleri ve Kürdistan'ın bir Türk iflasını paylaşma tehdidini taahhüt eden bu planın kendileri açısından tehlikeye atılmak demek olduğunu anlamaktadırlar. Yine de birleşik bir Kürdistan'ı, (Türkiye gibi zayıf da olsa) yabancı bir gücün himayesini ve kendilerini ifade etme şansını, kendilerini tehdit ettiklerine inandıkları sürekli bir bölünmeye tercih etmektedirler.

5. Mevcut Durum

Dolayısıyla mevcut durum şöyle görünmektedir: İtilaf devletleri özgür bir Kürdistan'ı planlarken, Kürdistan şimdiden 5 İngiliz subayının öldürülmesine sebep olan türden sürekli sınır ihtilaflarına yol açacak şekilde Türklerle işbirliğini planlamaktadır. Kuzeyde bir Ermenistan devleti kurulması; Batı'da Urfa ve Diyarbakir'in Fransız bölgesine dahili; Zap nehrinin güneyinde İngiliz himayesinde bir güney Kürdistan devleti kurulması ve bu sınırlarla İran sınırı arasında kalan bölgede bir merkezi Kürdistan oluşturulması gibi mevcut düzenlemeleri koruyarak, ancak Kürtleri de tatmin edecek bir Kürdistan politikasının oluşturulup oluşturulamayacağı tayin edilmelidir. Ancak Kürtlerin tatmin olduğu bir anlaşmaya, Şerif Paşa ve Ermenistan toplumunun temsilcileri arasında varılmış bulunmaktadır.

Önerilen Çözüm

Kürdistan'ın Türk hakimiyetine dönmemesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Bu karar şöyledir: "Kürt halkının tanınmasını içermekte ve geleceklerine dair bir siyasetin formülasyonunu zorunlu kılmaktadır. Bizim olanaklarımız dışındaki bir para ve enerji harcanmadan bugünkü Kürdistan'ı oluşturan ayrı ayrı unsurlar üzerine birleştirici bir hükümet kurulamayacağı kabul edilmek-

tedir. Dolayısıyla Jön Kürt Partisi'nin (Kürt Teali Cemiyeti -çn.), bir yabancı güce rağmen, kendileri için kurulacak bir Kürt devletinin başına getirilmeleri yolundaki hayalleri imkansızdır. Ancak ulusalcı bir eğilimin olmasına dayanarak, bugünkü Kürdistan'ın ayrı ayrı gruplarının makul bir süre içinde bir bütün halinde birleşmelerini ummak için yeterli sebep vardır. Her devlet ilk önce kendi bölgesini belirlemeli ve bu bölgeye hükmetmeli ve komşularıyla ilişkiye geçmelidir. Merkezi devlet böylesi bir süreçte doğal olarak oluşacaktır. Bu tasarı kabul edilirse, nihai amacı bir Kürt devletleri federasyonunun yaratılması olan bir politika Fransız hükümetine empoze edilebilir. Bu politika farklı Kürt bölgelerinin her birinin bağımsız mali ve idari sistemlere sahip olacağı ayrı ayrı siyasal birimler olarak örgütlenmeleri gerektiği şeklinde İtilaf devletleri arasındaki bir anlaşmayı da kapsar. Resmi dil Kürtçe olacak ve azınlıklarının temsil durumlarına bağlı olarak da devlet görevlileri ve jandarma da Kürtler olacaktır. Bu devletler muhtemelen demokratik devletler olacaktır. Gelişmelerine paralel olarak Kürt prenslikleri desteklenecek ve bunlar bir konfederasyon kuracak aşamaya geldiklerinde; Britanya ve Fransa'nın birliğe katılmalarına izin verilecektir.

Bu çözümün Kürtler tarafından kabul edileceğine inanılmaktadır. Fransızlara da istedikleri ekonomik avantajları sağlayacağı için, onların da mutabık kalacaklarını bekleyebiliriz. Ancak Kürtlerle Türklerin birbirleriyle görüştikleri yolunda kanıtlar oldukça güçlü olduğundan acil bir karar alınmalıdır; eğer bugün değerlendirilmezse, şimdiki fırsat bir daha ele geçmeyecektir.

İmza

C. C. Garbett.

29 Ocak 1920

Amiral de Robeck'ten (İstanbul)

No. 169

2311 sayı ve 9 Aralık tarihli telgrafıma ilişkin olarak.

Şerif Paşa'nın, Barış Konferansı'nın -Fransız bölgesinin Sivas ve Kuzeyini, İngiliz bölgesinin ise Cizre ve havalisini kapsayacak şekilde- Kürdistan'ı Fransız ve İngiliz mandasındaki iki bölgeye ayırmayı ima eden kararına ilişkin yakın zamanki mektubu buradaki ayrılıkçı Kürt çevrelerinde büyük infial uyandırmıştır. Şerif Paşa kendisinin bu karara uzlaştıramaz bir şekilde karşı olduğunu bildirmekte ve bütün Kürdistan'ın Türk egemenliği altındaki bir özerkliğinin yeğ tutulacağını ifade etmektedir.

Kürt ileri gelenleri arasında görüş ayrılığı vardır. Seyid Abdülkadir İngiliz himayesinde yöneteceği bir birleşik Kürdistan'dan yanadır, ancak Türk egemenliğine de karşı değildir. Bedirhanlar Şerif Paşa tarafından ima edilen bölünmeye uzlaşmaz bir şekilde muhalif görünmemekte, ancak böyle bir karar alınmışsa, Türk ulusalcılarının aynı amacı paylaşabilecekleri Bolşeviklerin etkilediği aşiretlere karşı önlemler alabilmeleri gerekçeyle, bunun hemen açıklanmasını istemektedirler. Abdülkadir de aynı şekilde Bolşevik tehlikesini belirtmekte ve Kafkas Cum-

huriyetleri'nin önünde bir set oluşturmak istiyorsak buna Türklerin değil Kürtlerin amil olabileceklerini belirtmektedir. Şerif Paşa Türkler tarafından kazanılmış görünmektedir.

Herhangi bir karar alınmış olup olmadığını kendim için öğrenmek istiyorum. Belli durumlarda Abdülkadir'in halen bizim tarafımıza yararlı olabileceğini düşünmekteyim.

Amiral de Robeck'e, İstanbul.

Dışişleri Bakanlığı, 6 Mart 1920.

ACİL

169 sayı ve 27 Şubat tarihli telgrafınıza ilişkin olarak.

Kürdistan'ın Fransız ve İngiliz mandasında olmak üzere ikiye bölünmesi yolunda Konferans'a herhangi bir öneride bulunulmamış, Kürdistan'ın geleceği meselesi de karara bağlanmamıştır. Kürdistan'ın Türk İmparatorluğu'ndan koparılması ve bağımsızlığının korunması tasarı halindedir. Ancak bu amaç için kullanılacak araçlar henüz tam olarak değerlendirilmemiştir.

Bu bilgiyi yönetiminize itimaden, yanlış ve zararlı söylentileri yalanlayabilmenizi sağlayabilmesi amacıyla size iletiyorum.

■ ■ ■

Koramiral Sör J. de Robeck'tan Earl Curzon'a,

2 Mart 1920, İstanbul

Lordum,

169 sayı ve 27 Şubat tarihli telgrafıma ilişkin olarak, Seyid Abdülkadir, Şerif Paşa ve Kürt ulusalcı hareketiyle bağlantılı diğer kişilerin tutumu üzerine Bay Ryan'ın bir memorandumunu ilişikte sunmaktan şeref duyarım.

J. M. de Robeck, Yüksek Komiser.

Bay Ryan'ın Memorandumu.

Bay Hohler'i 8 Aralık'taki ziyaretinden beri Yüksek Komiserliğe gelmeyen Kürt lideri Seyid Abdülkadir 21 Şubat'ta beni görmeye geldi ve Kürdistan'a ilişkin olarak, Kürt ideallerine uygun düşecek bir politika uygulaması için Majestelerinin hükümetine çok hararetli bir başvuruda bulundu.

Abdülkadir Efendi Kürdistan'da meseleyi Fransızlar'a bırakıyor görüldüğümüzü söyledi. Son değişikliğin yalnızca Kilikya'yı (Adana ve çevresi -çn.) etkilediğini ve bildiğim kadarıyla, Kilikya ve İran sınırı arasındaki geniş yerlere ilişkin bir karar alınmadığını söylemem üzerine, Paris'le olan kendi haberleşmesinin, kendisini Fransızların Sivas, Harput ve epeyce daha ileri yayılacaklarına inanmaya sevkettiğini söyledi.

Fransızlar Kürtlere yönelik çarpıcı ilerlemeler kaydetmişlerdir, dedi. Kürtler Fransızlardan hoşlanmamışlardır, çünkü istedikleri şu veya bu şekilde Büyük Britanya'nın himayesinde olmaktır. Sık sık söylediği şeyi, yani tüm Kürdistan'ın rızasını alabilecek kişinin bizzat kendisi olduğunu tekrarladı. Mesele- nin, esas meselenin bahardaki patlama olduğunu iddia etti. Majestelerinin hükümetinden Türk milliyetçilerinin etkinliklerini önlemek ve bir Bolşevik ilerlemesini durdurmak için kendisinin ve halkının faydalı kılınmasını istirham etti.

Seyid Abdülkadir'in Kürdistan'ın geleceğine ilişkin söyledik- lerinin hülasası, Kürtlerin başkalarının değil Britanya'nın man- dasını istedikleri; Majestelerinin hükümeti tarafından kendileri- ne tam özerklik garanti edildiği takdirde Türk bayrağı altında kalmaya razı olacakları; şu anda Paris'te tercih edilen çözüm olarak havadisi yayılan, Kürdistan'ın farklı mandalar altındaki küçük devletlere bölünmesini istemediklerini; Kürtlerin hakim çoğunluk olduğu bölgelerde Ermeni hakimiyeti altına yerleşti- rilmemeleri, çünkü eğer yerleştirilirlerse, yeryüzündeki hiçbir gücün -hatta en güçlü işgal ordusunun bile- barışı sağlayama- yacağı ve buna bağlı olarak konferans tarafından saptanacak herhangi bir Ermeni-Kürt sınırını kabul etmeye istekli oldukları idi.

Bolşevik tehlikesine ilişkin olarak Sadrazamın Bolşevizme karşı bir bariyer olarak zayıf Kafkas Cumhuriyetleri'nin arka- sında duran gerçek kuvveti kullanma ihtimalinden bahsederek, benimle hemen hemen aynı şekilde konuştuğunu söyledim. Türklerin arkadan düşman bir güç, dolayısıyla bir zayıflık kay- nağı olabileceklerini iddia eden kendisinin (Abdülkadir Efen- di'nin -çn.) sunduğu, Türklerden çok farklı olduğu iddia edilen Kürtlerin işbirliği iken, Sadrazam'ın ise, sadece Türklerle Kürt- ler arasında bir ayırım yapmadığını ve kendi algıladığı biçimiy- le Türkiye'nin işbirliğini sunduğunu söyledim. Seyid Abdülka- dir sınırın bu tarafındaki Müslümanların hepsinin Kürt olduk-

larında ve Bolşevizm'e karşı bir bariyer olarak kullanılacaklarsa, Kürt olarak kullanmalarında ısrar etti.

Kürtlerin kendi aralarındaki ihtilaflara ilişkin gözlemime ve örneğin İbrahim Paşa'nın oğullarının şimdi kesinlikle bize karşı çıkmış göründükleri gerçeğine karşı, Seyid Abdülkadir, eğer Kürtlere yardım eden sadece Büyük Britanya olursa, Kürtlerin birleşeceğini ve kendilerinden istediğimiz her şeyi yapacaklarını belirterek bir kez daha itiraz etti.

Bu oldukça uzun bir görüşmenin kısa bir özetidir. Seyid Abdülkadir'in samimiyetsizliğini hiç görmedim. Kendi nüfuzunu hiç şüphesiz abartmaktadır; ancak nüfuzunun önemli olduğuna inanıyorum. Kesinlikle Türk karşıtı ve özellikle komite (İttihat ve Terakki -çn.) karşıtı olduğuna inanıyorum. Dinsel motif düşüncelerinde büyük ağırlık taşımaktadır ve sanırım bu sebepten ötürü -saltanata sadık olmasa da, muhtemelen halifelige kalben bağlı olduğundan- Türk bayrağı altında özerkliği onaylamaktadır. Kendisine karşı Bağdat'ta da büyük bir güvensizlik ve nüfuzunu önemsememe eğilimi olduğunu kuvvetle hissetmekteyim. Şeyh Taha hakkında ilk elden bilgim yok ancak şu ana kadar yaptıklarında güven verecek bir şey göremiyorum. Eğer Kürt aşiret reislerini destekliyorsak, Abdülkadir'in Taha'dan daha iyi bir seçenek olduğunu söyleyebilirim.

Seyid Abdülkadir'in Kürdistan'ın birkaç küçük devlete parçalanması hakkındaki korkusunun Şerif Paşa'nın bir mektubundaki çok kesin bir tahmine dayandığını diğer kaynaklardan duymaktayım. Şerif Paşa mektubunda, şu anda zihinlerde olan Fransız himayesindeki bir Kuzey Kürdistan ile Britanya himayesindeki bir Güney Kürdistan olduğunu söylemektedir. Cizre'yi (Bedirhanların karargâhı) güney bölgeleri içinde belirtmekte ve Şemdinan bölgesinde Abdülkadir'in Şeyh Taha'ya kıyasla sözde nüfuz kaybından söz etmektedir. (...)

Şerif Paşa kendisini uzlaşmaz olarak bölünmeye karşı muhalif olarak ifşa etmekte ve Kürdistan'ı bölünmemiş bir bütün olarak Türk egemenliğinde tutmanın -ancak özerk olarak- daha iyi olacağını önermektedir. Buradaki Kürtler bölünmüş görünmektedirler. (...) Kişisel olarak Şerif Paşa'nın Türkler tarafından kazanılmış olduğuna inanıyorum. Son zamanlarda buradaki etkili Türk çevreleri ile Şerif Paşa arasında çeşitli yakınlaşma işaretleri mevcut olmuştur.

Önceki bir memorandumda, Majestelerinin hükümetinin, ulusalcı hareketin (Anadolu Hareketi -çn.) aşırılarına karşı açık bir muhalefet, ılımlı unsurlar blokuyla işbirliği, görelî olarak geniş bir Türkiye'nin korunması ve örtülü de olsa, böylesi bir Türkiye'nin tümü üzerinde etkin bir yabancı kontrolü (esas olarak İngiliz ve Fransız) temellerinde yükselen yeni bir politikanın uygunluğunu etüd etmesi gerektiğini önermiştim. Bu politika uygulanırsa, ailevi ve dinsel nüfuzlarının geçerli oldukları bölgelerin yönetiminde -dikkatle kontrol edilmeleriyle birlikte-, önemli ölçekte bir rol garanti edilmek suretiyle Seyid Abdülkadir ve Bedirhanlar gibilerini planımıza yakınlaştırmak daha mümkün olur. Bu, Kürdistan'ın -ardından İngiliz ve Fransız mandalarına bölünmenin izleyeceği- Türkiye'den resmen kopuşundan daha iyi sonuçlar doğurur. (...)

A. R.

Britanya Yüksek Komiserliği, İstanbul.

Dışışleri Bakanı'ndan Bağdat Sivil Komiseri'ne,

4 Şubat tarih ve 1555 sayılı telgrafınız ve Kürdistan meselesiyle ilgili yazışmalarınıza ilişkin olarak.

Majestelerinin hükümeti Barış Konferansı'na öneriler sunmak üzere olduğu Kürdistan'ın geleceği meselesini yeniden değerlendirmiştir. Majestelerinin hükümeti tüm askeri ve siyasi bağlantıları acilen en aza indirmenin gerekliliğini göz önünde bulundurarak, Hindistan Bürosu'nun Dışışleri Bakanlığı'na 25 Aralık'ta gönderdiği mektupta (bir kopyası size 25 Aralık'ta gönderilmişti) formüle edilen politikanın uygulanmasına karşıdır. Bu sebeple Kürdistan'dan tümüyle çekilmeyi ve Süleymaniye de dahil olmak üzere hiç bir yerde idari sorumluluk kabul etmemeyi benimsemektedir.

Kürtlerin Türkiye'den bağımsızlık istemeleri halinde Majestelerinin hükümeti Türk Anlaşması'na buna uygun bir taahhüt koymaya ve Kürtlere amaçları doğrultusunda tüm moral desteği vermeye hazırdır. Ancak Kürtlerin bir bütün olarak taleplerinin ne olduğuna ilişkin bilgi yokluğu ve Kürt meselesini Barış Konferansı'na getirebilecek güvenilir temsilcilerin olmayışı kendilerini çaresiz bırakmaktadır. Bu noktada, şu anda Londra'da bulunan Şerif Paşa'nın dinlenmesi ve cazip olduğu düşünüldüğü takdirde İstanbul'daki Kürt Kulübü'nün temsilcilerinin davet edileceği önerilmiştir.

Kürdistan'ın tümüne veya bir kısmına ilişkin olarak konuşmaya yetkili diğer Kürt isimlerini önerebilir misiniz? Bunu yapamadığınız takdirde sizin ve memurlarınızın dikkatine sundukları kadarıyla, Kürt ağa ve aşiret reislerinin isteklerinin genel bir özetini verebilir misiniz? Nihai olarak Kürdistan'da nasıl bir yönetim kurulursa kurulsun, Büyük Britanya için bir kısım ekonomik imtiyazların sağlanması ve özellikle güney kısmında olmak üzere Kürdistan'da İngiliz nüfuzunun hakim olması planlanmıştır.

■ ■ ■

Orta Doğu Meselesi Üzerine Bölümler-Arası Konferans

13 Nisan 1920 Tarihi'nde Dışişleri Bakanlığı'nda Yapılan Toplantının Tutanaklarından:

(...)

Kürdistan ve Mezopotamya

Başkan, Kürdistan meselesini tartışmak üzere, Konferans'ın halihazırda üç-dört toplantı yapmış olduğunu belirtti; bu toplantıların her birinde taban tabana zıt sonuçlara ulaşılmıştır. Bu, Konferans'ın kabahatinden değil, durumun sürekli değişmesinden kaynaklanmıştır.

İlk öneri Musul Vilayeti'nin çevresinde bir kaç özerk Kürt devletinin oluşturulması olmuştur. Buna alternatif ise Kürdistanı'nı İngiliz ve Fransız nüfuz bölgelerine bölünmesini içeren Fransız önerisiydi.

Hindistan'dan sorumlu bakanın bulunmadığı son toplantıda ise Konferans, Majestelerinin hükümetinin Kürdistan'la olan ilişkisini tümüyle koparması ve kendisini çevre bölgelere sınırlamasının gerektiği kararlaştırılmıştır. Başkanın kendisinin de kişisel olarak katıldığı bu politikanın uygulanması esnasında özerk hükümet biçimi üzerine tavsiyelerde bulunmak üzere Kürt kamuoyunun temsilcilerine ulaşılmak istenmiştir. Bu konudaki istekler İstanbul ve Bağdat'a bildirilmiştir. Gelen cevap-

lar pek iç açıcı olmamıştır. İstanbul Yüksek Komiseri, Şerif Paşa'nın önemli bir otoritesi olmadığı ve Kürt kamuoyunu temsil edecek biri olarak görülemeyeceği yolundaki -her zaman sahip olduğu- izlenimi yeniden teyit etmiştir. Buna ilave olarak, Şerif Paşa'nın el altından Türklerle paslaştığını ve Kürt özerkliğinin kendisinin kanalıyla düzenlenmesinin mümkün olmadığını da sarih olduğunu bildirmiştir.

Bağdat Sivil Komiseri hiçbir Kürdün Kürdistan'ın tümü için konuşmaya yetkili olmadığını ve tek bir vadi veya aşiretin dışındaki daha geniş bir bölge için konuşmaya yetkili tek bir kişi bile tanımadığını bildirmiştir. Dolayısıyla, Kürdistan'ı Türkiye'den koparmayı arzulamakla birlikte, ancak bu ülkede özerk bir devlet kurmak için hiç kimseyi de bulamama pozisyonundaydık.

Bağdat'taki Albay Wilson Güney Kürdistan'la münasebetimizi koparmamızı şiddetle protesto etti; ve Musul, Süleymaniye ve Erbil bölgelerini korumayı sürdürmediğimiz takdirde, yalnızca Kürdistan'ı kaybetmekle kalmayıp, İran'daki nüfuzumuzu yitireceğimizi ve hatta Mezopotamya'daki durumumuzu bile riske sokacağımızı belirtti. (...)

Amiral de Robeck'ten, 16 Nisan 1920.

ACİL

302 ve 372 sayılı telgrafıma ilişkin olarak.

Ferit Paşa'nın ulusalcı hareketi bastırmak yolundaki fikirlerinden birisi de Diyarbekir, Harput ve Muş bölgelerindeki Kürtleri kışkırtmak ve ulusalcılara saldırtmaktır.

Galip Bey'i (...'dan) (orijinal telgraftan deşifre edilememiş. "Sivas" olabilir -çn.) Harput'a göndermeyi ve Seyid Abdülkadir'in nüfuzunu hükümet için kullanmasını temin etmeyi istemektedir.

Tüm ülkede yeni bir durum yaratacak olan barış şartları ilan edilmeden önce böylesi herhangi bir plan yürürlüğe konamaz. Ancak Ferit ve Abdülkadir, ikisi de benimle görüştüler, bunlara belirli bir rol vermekten kaçınmak zordur.

Ferit, Kürtlerin bu şekilde kullanılmasının Majestelerinin hükümetinin politikalarına veya isteklerine ters düşüp düşmediğini sormaktadır.

Abdülkadir ulusalcılara karşı harekete geçmek için hazırdır, ancak kendisinin veya ülkesinin geleceği konusunda bir uzlaşmaya gitmek istememektedir. Abdülkadir, Türk idaresinden bağımsızlık ve bir biçimdeki bir İngiliz mandası gibi kendi arzu-

ları yolundaki Kürt taleplerinin gerçekleşeceğini temin etmedikçe, Ferit'e bağlanamayacaklarını söylemektedir.

Mesele oldukça sıkıntı vericidir. Eğer sadece Kürt tarafını göz önünde bulundurursam, Abdülkadir'e sakin durmalarını ve Konferans'a güvenmelerini tavsiye etmem gerekir. Eğer sadece ulusalcıları ezmesi için Ferit'e yardım etmek yolundaki kendi isteğini göz önünde bulundurursam, Kürtleri etkileyerek ne elde edebilecekse elde etmesi yolunda kendisini teşvik etmek zorundayım.

Her ikisine de, eğer Kürdistan'daki hareketi örgütlemek gerçekten mümkün olacaksa ve bu Kürt vilayetlerini karıştırmayacaksa, Majestelerinin hükümetinin buna bir itirazı olmayacağını söylemeyi önerebilirim. Ancak Kürtlerin bu bölünmüşlüğünde bunun mümkün olup olmayacağı muğlak görünmektedir. Ancak ne olursa olsun, Ferit ve ulusalcılara karşı olan Kürtler arasındaki herhangi bir anlaşma, Barış Konferansı'nun Kürt sorunuyla, tüm Kürt ulusunun istek ve çıkarlarını göz önünde bulundurarak ilgilenme ilkesi yolundaki sorumluluğunu etkileyemez.

400 sayıyla Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiş, 26 sayıyla Bağdat'a tekrar edilmiştir.

Amiral de Robeck'ten, İstanbul.**ACİL**

Kürt sorununa ilişkin buradaki durum Kürt Kulübü'ndeki çatlak nedeniyle karmaşıktır. (...)

Bedirhanlar ve diğerleri, kamuya açık bazı konuşmalarına dayanarak Abdülkadir'i Kürt milli mefkurelerini paylaşmamakla suçlamaktadırlar. Abdülkadir tümüyle Kürdistan'ın birliğine ve Türkiye'den idari olarak ayrılmasına taraftar olduğunu iddia etmekte, ancak Halife'ye de oldukça hürmet etmekte ve bütün bir siyasi ayrılmaya az önem vermektedir. İngiliz desteğini istemektedir. Majestelerinin hükümetinin kendisini desteklemesi ve kendisinden herhangi bir anda Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan etmesini istemesi durumunda bunu yapacağını, ancak bugünkü muğlak durumda tam bağımsızlığın birdenbire ortaya atılmasının bir sonucu olmayacağını söylemektedir. Dürüst görünmekte ve dini konumuna bağlı olarak, Kürtler arasında, bir kısım idealistin ve örtülü olarak Türk çıkarlarına hizmet eden bir takım kişilerin oluşturduğu muhaliflerinin her birinden daha fazla izleyeni olması muhtemeldir. Ancak Kürt Kulübü'nün bölünmüş olduğu ve Kürt görüşünün güvenilir bir temsilcisi-

nin bulunmasının her zamankinden daha güç olduğu gerçeği ortadadır.

401 sayıyla Dışışleri Bakanlığı'na gönderilmiş, 27 sayıyla Bağdat'a tekrar edilmiştir.

■ ■ ■

Ekselansları Bay Lloyd George,

Majestelerinin Britanya Başbakanı.

Biz aşağıda imzası olan Kürt siyasi örgütlerinin temsilcileri ekselanslarının 25 Şubat tarihinde Lordlar kamarasındaki Kürt ulusunun kurtuluşuna ilişkin açık ifadelerinden dolayı kendisine şükranlarımızı sunarız.

Sizi temin ederiz ki İtilaf Devletleri'nin güvenini hak edeceğiz. Ülkemizin ulusal sınırları içindeki gelişimi için İngiliz hükümetinin cömert yardımlarını rica ederiz.

24 Mart 1920

Emin Ali Bedirhan

Kürt Teali Cemiyeti Başkan Yardımcısı

Selim Bekir

Kürt Demokrat Partisi Genel Sekreteri

Sabri

Kürt öğrenciler Birliği Başkanı

Baki

Neşri Maarif Birliği Başkanı

Kemal Fevzi

Kürt Basını Adına

İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul.

3 Mayıs, 1920

Lordum,

1. 401 sayı ve 16 Nisan tarihli telgrafıma ilişkin olarak, Kürt topluluğunda ortaya çıkan anlaşmazlıklara ilişkin olarak aşağıdaki detayları eklemekten şeref duyarım.

2. Kürt Kulübü (Kürt Teali Cemiyeti -çn.) içerisindeki belli bir miktar görüş ayrılığı şüphesiz ki ateşkesten hemen sonraki etkinliklerinin başlangıcından beri vardı. Ancak Şerif Paşa ile Bogos Nubar arasındaki anlaşma şartlarının burada duyulduğu bu yılın şubat ayına kadar ortada açık bir dedikodu yoktu. Anlaşmanın yayımlanması, Kürdistan'ın tam bağımsızlığı yolundaki bir talebi açık olarak ifade etmekten her zaman sakınmış bulunan Kulübü zor duruma soktu. Böylesi bir bağımsızlığı tercih eden üyeler bile, Barış Konferansı Kürdistan'ı Türk yönetimine bırakmazsa veya bırakmayıncaya değin, böylesi bir yönelimi açıklamaktan sakınmanın daha basiretli bir tutum olacağını idrak etmişlerdi.

3. Şerif ve Nubar arasındaki anlaşmanın yayımlanması üzerine Kürt Kulübü'nün başkanı olarak Seyid Abdülkadir 'İkdam' gazetesine, anlaşmayı önemsemediğini, Kürtler tarafından

Türklere karşı bir düşmanlığı yalanlayarak Kürtlerin amacının özerklik olduğunu belirten bir demeç verdi. Hemen hemen aynı günlerde Türk senatosunda da kimi tartışmalar oldu. Meselenin bu ilk aşamadaki sonucu Babanzade ailesinin kimi üyeleri de dahil olmak üzere bazı kişilerin kulüpten ayrılması ve kulüp içerisinde de Bedirhanlar ve aydınların Abdülkadir Efendi'ye karşı bir mücadeleye girişmeleri oldu. Bu gurup Abdülkadir Efendi'yi, Kürt idealinden vazgeçmiş olmakla ve Kürt isteklerini tatmin edecek tek şeyin tam bağımsızlık olmasına karşın, Türklerin (idaresi -çn.) altında basit bir özerkliği kabul etmekle suçladılar. Daha özel olarak ise -basına yaptığı konuşmalarından birinden alınan- Kürtlerin Osmanlı toplumundan ayrılmak istemedikleri mealindeki bir ifadesini yüzüne vurdular.

4. Abdülkadir Efendi Nisan ayı başında, Kürt alt sınıflarını temsil eden Kürt loncalarından, Kürtler adına konuşacak tek şahıs olarak kendisini tanıdıklarını ifade eden bir açıklamalarını elde etti. İkinci aşamanın sonucu, Bedirhanlar ve aydınlar gurubunun birkaç hafta önce Abdülkadir'i başkanlıktan azlederek Kulüp'ten ihraç etmelerine karşılık olarak, Abdülkadir'in, kulübün yönetim kurulunun azledildiğini ve yeni seçimlere gidileceğini bildirmesi oldu.

5. Bütün bunlar olurken, Şerif Paşa'nın tutumu meselesi buradaki Kürt çevreler arasında daha fazla ilgi çekti. Abdülkadir'in ihracıyla eş zamanlı olarak, Bedirhanlar ve aydın gurup Şerif Paşa'nın Paris'te artık kulübü temsil etmediğini ilan ettiler. Bu bağlamdaki son gelişme, Şerif Paşa'nın kendisinin Kürt delegasyonunun başkanlığından istifasını bildiren telgrafları oldu.

6. Abdülkadir Efendi'nin demecinin yer aldığı 27 Şubat tarihli İkdam'daki makalenin çevirisini, Kürt Kulübü'nün yukarıda değinilen iki mektubun kopyalarını Şerif Paşa'nın telgrafının kopyasıyla birlikte ilişikte sunuyorum.¹

---

¹ Sadece Abdülkadir Efendi'nin demeci çevrilmiştir, (çn.)

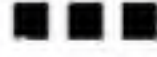
7. Bu tartışmanın derinine inebilmiş değilim, ancak edindiğim genel izlenim şudur: Abdülkadir Efendi'nin muhalifleri heterojen bir topluluktur ve Kürt bağımsızlığını istemek şöyle dursun, Abdülkadir'in hiçbir zaman yapmadığından daha fazla olarak Türk tarafına dayanan kimi unsurları barındırmaktır. Kürt saflarındaki bu bölünme Türkler için bir başarı olarak görülebilir; Şerif Paşa'yı Kürt idealinden koparmadaki başarılarının bir benzeridir.

8. Yukarıda referansını verdiğim telgrafımda belirttiğim gibi, Abdülkadir Efendi muhaliflerinden daha fazla dürüstlük imajı vermekte ve Kürdistan'da muhalifleri arasındaki bireylerden hepsinden fazla itibar görmektedir. Bugüne kadarki özel görüşmelerimizdeki pozisyonu İngiliz mandasındaki ayrı bir yönetim yolundadır; eğer bu temin edilirse Türkiye'den bağımsızlık elzem değildir. Eğer İngiliz hükümeti isteklerini karşılarsa ve savunduğu gibi bir Kürdistan'da yönetimi kendisine verirse, istenen herhangi bir zamanda bağımsızlığı ilan etmeye hazır olacaktır. Bu arada kendisini boş yere tehlikeye atmak istemekte ve şüphesiz Halife'ye olan büyük saygısına uygun hareket etmektedir.

9. Değinilen tartışmanın tarafları birkaç defa bana yaklaşma girişiminde bulundular. Kürt sorununun Barış Konferansı'nda ciddi bir dikkatle ele alınmakta olduğunu ve haklı Kürt taleplerinin karşılanmayacağını düşünmek için hiçbir sebep olmadığını muğlak terimlerle ifade etmenin ötesinde Majestelerinin hükümetini bağlayacak herhangi bir şeyi söylemekten mütemadiyen kaçındım. Meselenin böylesi ileri bir aşamaya gelmiş olduğu bir zamanda Kürt ileri gelenleri arasında böylesi açık bir anlaşmazlığın ortaya çıkmasının büyük talihsizlik olduğunu belirttim. Biraz da benim konuşmamdan dolayı farklı kesimler arasında bir uzlaşmaya varmak için çaba sarf edilmektedir. Bu yazıyı hazırlıyor olduğum sırada yeni bir yönetim kurulu için Kürt Kulübü'nde -ortak bir kararla- seçimler yapılmaktaydı.

Lordlarının sadık hizmetkârları
olmaktan şeref duyarım, efendim.
Vekil Yüksek Komiser

EK

*Türk Gazetesi İkdâm'da 27 Şubat 1920 Tarihinde Yayımlanan Makale-
nin Çevirisidir.*

Kürtler ve Osmanlıcılık

Senatör Seyid Abdülkadir Efendi'nin Beyanatları

Kürt devlet adamlarının ve Kürt halkının Paris'te bağtlanan Şerif-Nubar anlaşmasına ilişkin fikir ve gözlemleri gazete sayfalarına yansıyan demeçleri yoluyla bilinmektedir.

Bu anlaşmanın yapıldığı sırada Kürdistan Teali Cemiyeti tarafından yayınlanan bir bildiri, bu anlaşmanın temel noktasına, yani ayrılma meselesine ilişkin olarak bu cemiyetin kendi fikir ve umutlarını biraz da zor yoluyla kamuoyuna dayatmaktadır.

Bir Kürt Senatörü, Ferit Paşa Kabinesi'nde Meclis başkanı (Şura-yı Devlet) ve sonuç olarak bir Osmanlı devlet adamı olan Seyid Abdülkadir Efendi'nin görüşlerini almak amacıyla bir muhabirimizi kendisiyle görüşme yapmak üzere görevlendirdik.

Abdülkadir Efendi de Kürt Kulübü'nün görüşünü desteklemekte ve savunmaktadır. Şerif Paşa'nın Kürt delegasyonunun niteliğini takdir etmekle birlikte, Şerif Paşa tarafından imzalanan anlaşmaya konulan Kürt bağımsızlığına ilişkin talebi tü-

müyle kabul etmemektedir. Abdülkadir sadece özerklik istemektedir. Anlaşmanın Kürdistan ve Ermenistan arasındaki sınırların hakemlik yoluyla belirlenmesine başvurulmasını savunmaktan daha öteye gidemeyeceği görülmektedir.

Her ne kadar Kürt Kulübü'nün bir üyesi Abdullah Cevdet Bey Kürt ve Ermenilerin birliğinin elzem olduğunu iddia etmekteyse de aynı kulübün görüşlerini savunan Abdülkadir Efendi, böylesi bir birliğin imkânsız olduğunu ifade etmektedir.

Her ne kadar Şerif Paşa ve Kürt Kulübü adına konuşan Abdullah Cevdet Bey bütününüyle ayrılma fikri ve isteğini teşvik etmekteyseler de, kendisini bu kulübün bir partizanı olarak tanımasına karşın, Abdülkadir Efendi, daha ihtiyatlıdır ve kendisini sadece özerklik talebiyle sınırlamaktadır.

Abdülkadir Efendi'nin muhabirimize söylediklerini aşağıda kelimesi kelimesine yayınlıyoruz.

Soru: Şerif Paşa ve Bogos Nubar arasında Paris'te varılan anlaşma hakkındaki görüşlerinizi açıklar mısınız?

Cevap: Konu üzerine olan görüşlerimizi bir bildiri biçiminde yayımlamış bulunuyoruz. Vilayet-i Sitte'deki Ermeni hakları iddiasına karşılık olarak bu vilayetlerdeki nüfusun büyük çoğunluğunun Kürt olduğuna ve bu bölgelerin tamamının Kürt bölgesi olduğu gerçeğine dikkat çekmiş bulunuyoruz. Bu sorunun nüfus kıstasını dikkate alacak tarafsız bir komisyon tarafından çözülmesi gerektiği şeklindeki bir isteği arz etmiş bulunmaktayız. Bogos Nubar Paşa da bu görüşü kabul etmiştir. Üzerine konuşulan anlaşma budur. Bogos Nubar nüfusu kaydetmek ve kimin çoğunluk olduğunu belirlemek üzere bir komisyonun belirtilen illere hareket etmesini kabul etmiş ve bundan böyle Kürt ırkına karşı hareket etmeyeceği hususunda bizi temin etmiştir.

Soru: Kürtlerin ve Ermenilerin Aryan ırkına dahil oldukları ve aynı soydan geldikleri doğru mudur?

Cevap: Bu konu üzerine çeşitli hikayeler ve inanışlar mevcuttur. Bazıları Kürt ırkının Arap ve Fars ırklarına dahil olduğunu iddia etmektedirler. Benim inancım odur ki Kürtler Pehlevi ırkindandırlar, dolayısıyla Ermenilerle bir ilişkileri yoktur.

Soru: Kürtler ve Ermeniler arasında sözü edilen birlik mümkün müdür?

Cevap: Böyle bir birliğin hiçbir olası temeli yoktur ve kesin olarak mümkün değildir. Biz sınırlarımızın eşitlik temelinde belirlenmesini ve çizilmesini istiyoruz. Böylesi bir birliğin temelleri doğal olarak ortada yoktur.

Soru: Şerif Paşa Kürt ulusunu temsil etmekte midir?

Cevap: Şerif Paşa Kürt Teali Cemiyeti tarafından delege olarak gönderilmiştir. Benim fikrime göre Kürt Teali Cemiyeti Kürt ulusunu temsil etmektedir.

Soru: Kürtler ve Türkler arasındaki bağlar konusundaki görüşleriniz nedir?

Cevap: Türkler bizim sevgili kardeşlerimiz ve dindaşlarımızdırlar. Müslümanlar olarak aramızda düşmanlık mümkün değildir. Biz sadece özgür gelişme hakkının bize verilmesini arzuluyoruz. Şerif Paşa ve Bogos Nubar arasında Türklere karşı bir anlaşmaya varıldığı iddiası tümüyle asılsızdır. Böylesi bir şey bizim tartışmalarımıza konu bile olamaz. Tüm bunlar belli amaçlar için yürütülen propagandaların sonuçlarıdır.

Soru: Kürt ulusunun gerçek talepleri nelerdir?

Cevap: Bugün Kürtlerin ikamet ettiği beş-altı vilayet vardır. Hükümet bu vilayetlere özerklik versin. Bizim açımızdan da, kendi seçtiğimiz adil ve dürüst insanlar vasıtasıyla gelişmemize imkan verilsin. Az önce belirttiğim gibi hiç bir şekilde Türklere karşı düşmanca hisler beslemiyoruz. Türkler de kurulacak özerk hükümetin yönetiminde bizimle birlikte yer alsınlar.

Sör. H. Rumbold'dan Kedleston Markizi Curzon'a,
29 Mart 1922, İstanbul.

Lordum,

1. 53 sayı ve 16 Ocak tarihli telgrafıma ve Kürt sorununa ilişkin önceki yazışmalarıma ilişkin olarak: özel bir komisyon tarafından hazırlanan Kürdistan'ın yönetimiyle ilgili yasa tasarısını görüşen Millet Meclisi Komisyonu'nun yasa tasarısını özel komisyon raporuyla birlikte bu yakınlarda Meclis'e sunmuş olduğunun güvenilir bir kaynak tarafından rapor edildiğini bildirmekten şeref duyarım. Konu tartışılması için Meclis'e sunulduğunda, Salih Efendi (Erzurum), Yusuf İzzet Paşa (Bolu), Ragıp Bey (Amasya), Hakkı Hamit Bey (Sinop) ve Selahattin Bey (Mersin) derhal bir karşı önerge sundular.

2. Yusuf İzzet Paşa, Ragıp Bey ve Hakkı Hamit Bey Koçgiri Kürtlerinin ayaklanma sebeplerini araştırmak üzere (bölgeye -çn.) gönderilen komisyonun üyesiydiler.

3. Önerge çoğunlukla kabul edildi ve 10 Şubat'ta gizli bir oturum yapılmasına karar verildi. Bunun üzerine yapılan gizli oturumda, Müdafa-i Milliye Cemiyeti'nin hemen bütün üyeleri olmak üzere çok sayıda milletvekili hazır bulundu. Yasa tasarısına karşı çıkan milletvekillerinin sayısı altmış dördtü; bazı milletvekilleri ne şekilde oy kullanacaklarına karar vermediğinden,

Müdafa-i Hukuk Cemiyeti lideri, hazır bulunmaları için tüm parti üyelerine acil bir mesaj gönderdi.

4. Salih Efendi, Kürt sorununun yasa tasarılarında yer alan böylesi suni önlemlerle çözülemeyeceğini ve ilgili mercilerce gizlenmek istense de, bunun çoğunluk için bir İngiliz (?) olmadığını savunan bir konuşmayla tartışmayı açtı. "Eğer Kürt Mustafa Paşa tarafından yürütülen ajitasyon durdurulacaksa, Koçgiri Ayaklanmasına ilişkin olarak tutuklanmış bulunanlar serbest bırakılmalı ve araştırma komisyonunun tavsiyeleri ülke çıkarları adına yasada pratik olarak ifade edilmelidir". Cevat Paşa'nın gerekli tüm önlemleri almış olduğu, ancak ülke Yunanlılarla savaş halindeyken meseleyle bu biçimde ilgilenmenin kolay olmayacağı söylendi.

5. "Ayaklanma, yönetimin gaddarlığından ve Ankara hükümetinin Halife'ye karşı olan tutumundan dolayı gerçekleşmiştir. Şiddet kullanılması durumu daha da kötüleştirir. Kürdistan'da ayaklanma olmadığını söylemek anlamsızdır çünkü görünen köy kılavuz istemez. Hareket Emir Faysal ve İngilizler tarafından desteklenmektedir ve ülkenin çıkarları için meseleyle şiddete başvurmadan ilgilenilmelidir."

6. Salih Efendi'nin konuşması sırasında Milli Müdafaa Cemiyeti milletvekilleri tarafından sürekli müdahalelerde bulundu, ancak konuşma, aralarında Lütfü Bey (Malatya); Haydar Bey (Van), Abdülgafur Bey (Karesi), Emin Paşa (Sivas) ve Rasim Bey'in buldukları diğer milletvekilleri tarafından onaylandı. Ancak bunların konuşmaları sonuçta Meclis'in ilkokula döndüğünü söyleyen Erzurum milletvekili Durak Bey'in protestosuna yol açan, kargaşalığın artmasıyla sonuçlandı.

7. Kargaşalığa son vermek amacıyla bir kısım milletvekili Salih Efendi'nin önergesinin Cevat Paşa'dan gelecek diğer raporların alınmasından sonra tartışılmasını içeren bir önergeyi sundular.

8. Önerge kabul edildi ve oturum sona erdi.

9. Aşağıdaki, değinilen yasa tasarısının özetidir.

(1). TBMM Türk milletinin medeniyetin gerekleri doğrultusunda ilerlemesini sağlamak amacıyla, Kürt ulusu için kendi geleneklerine uyum içinde bir özerk yönetim kurmayı taahhüt eder.

(2). Sakinlerinin çoğunluğunun Kürt olduğu bölgeler için, Meclis'in kararlaştırabileceği üzere bir Türk veya Kürt olabilecek bir genel vali yardımcısıyla birlikte, bir genel vali bu ulusun ileri gelenleri tarafından seçilebilir.

(3). TBMM tüm Kürt ulusu tarafından benimsenen ve onurlu bir geçmişe sahip deneyimli bir yöneticiyi ayrıca genel vali olarak seçecektir.

(4). Genel Vali üç yıl için atanacaktır; bu dönemin bitiminde, eğer Kürt ulusunun çoğunluğu önceki genel valinin görevine devam etmesini istemiyorsa, yeni bir genel vali Kürt Ulusal Meclisi tarafından seçilecektir.

(5). Her ne kadar yardımcı genel valinin Kürt veya Türk olacağına TBMM karar verebilecekse de, bu yönetici doğrudan Kürt ulusal meclisi tarafından seçilecektir. Bununla birlikte genel valinin, yardımcı genel valinin ve müfettişin atanması Ankara hükümetinin onayına sunulmak zorundadır.

(6). Kürt Ulusal Meclisi, doğu vilayetlerinde genel oya dayalı seçimle oluşturulacak ve her meclis üç yıl için seçilmiş olacaktır. Meclis oturumlarına 1 Mart'ta başlayacak ve dört ay süreyle görev yapacaktır. Eğer Meclis bu süre içerisinde işlerini tamamlayamazsa süre üyelerin çoğunluğunun isteği ve genel valinin onayıyla uzatılabilir.

(7). Kürt Ulusal Meclisi doğu vilayetlerinin gelir ve harcama bütçelerini kontrol etme ve alt kademedeki sivil ve idari görevlerin uğrayabilecekleri haksızlıkları soruşturma hakkına sahip olacaktır. Bu Meclis ülkenin gelişmesi ve refahı için kesin karar-

lar alabilecek ve tüm bu kararlar TBMM'nin bilgisi için Ankara hükümetiyle müzakere edilecektir.

(8). Genel Vali ile Kürt Meclisi arasındaki tüm anlaşmazlıklarda TBMM karar verecek ve her iki taraf da TBMM'nin kararına uymak zorunda olacaktır.

(9). Sınırlar karma bir komisyon tarafından belirleninceye kadar Kürdistan idari bölgesi Van, Bitlis, Diyarbakir vilayetleri, Dersim Sancağı ve kimi kaza nahiyeleri içerecektir.

(10). Kürdistan'ın yönetimine ilişkin olarak, bazı yerlerde yerel durumla uyumlu olarak bir yargı örgütü oluşturulacaktır. Bu örgüt şu an için yarısı Türk ve diğer yarısı Kürt olmak üzere yetkin elemanlardan oluşacaktır. Emeklilikleri durumunda Türk görevliler Kürt görevlilerle değiştirileceklerdir.

(11). Bu yasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren ne 'savaşa katkı' ne de başka herhangi bir biçim altında hiçbir vergi alınmayacaktır. Şu ana kadarki tüm ağır vergiler yerel idarenin yetkisine devredilmek üzere kaldırılacak ve vergi ödemeleri yılda sadece bir kez olacaktır. Net gelirlerin Ankara hükümetine ödenecek oranı TBMM ve Kürt Ulusal Meclisi üyelerinin oluşturacağı karma bir komisyon tarafından saptanacaktır.

(12). Doğu vilayetlerinde düzeni korumak amacıyla bir jandarma kolordusu oluşturulacaktır. Kürt Meclisi bu kolordunun oluşturulmasına ilişkin yasayı inceleyecek, ancak jandarmanın üst komutası hizmetleri gerekli görüldüğü sürece yüksek rütbeli Türk görevlilerin elinde olacaktır.

(13). Türk ordusundaki Kürt subay ve askerler barış görüşmeleri sonuçlanıncaya kadar halihazırdaki görevlerini sürdüreceklerdir. Görüşmelerin sonrasında isteyenler yurtlarına dönebilirler.

(14). Barış görüşmelerinin sonunda 1. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında istenen hayvan ve gereçlerin değeri öncelikli olarak ve en geç 12 ay içerisinde ödenecektir.

(15). Türk dili sadece Kürt Ulusal Meclisi'nde, idari işlerde ve hükümet idaresinde kullanılacaktır. Bununla birlikte Kürt dili okullarda öğretilir ve yönetim, Kürt dilinin gelecekte hükümetin resmi dili olma talebine temel teşkil etmeyecek şekilde bu dilin kullanılmasını teşvik edebilir.

(16). Hukuk ve Tıp fakültelerini içeren bu üniversitenin kurulması Kürt Ulusal Meclisi'nin öncelikli görevi olacaktır.

(17). Genel Vali'nin onayını almadan ve TBMM bilgilendirilmeden Kürt Ulusal Meclisi hiçbir vergi uygulamasına girişemez.

(18). İlk olarak TBMM ile görüşülmedikçe ve onayı alınmadıkça (Kürt Meclisi tarafından -çn.) hiçbir imtiyaz tanınmaz.

Yasa tasarısına Kürt milletvekilleri tarafından neden böyle şiddetle muhalefet edildiği bu özetten anlaşılabilir.

Horece Rumbold
Yüksek Komiser

**Irak Yüksek Komiserliği Vekilliği'nden Koloniler
Bakanlığı Sekreterliği'ne,****Musul Sınırı**

Bazı kaynaklardan öğrendiğime göre Türklerin Güney Kürdistan (...orijinal telgraftan deşifre edilememiş -çn.) kararlılığı bizim Irak'taki Kürt bölgelerine özerklik vereceğimiz inancına dayanmaktadır. Bu, Türk idaresine bırakılan Kürtlerin tepkisine yol açacak ve bunları özerklik istemeye zorlayacaktır. Geçen yılki gelişmelerin seyri, halen Şeyh Mahmut tarafından kontrol edilen Süleymaniye'nin hemen etrafındaki küçük bir alan hariç olmak üzere, Irak'taki diğer Kürt bölgeleri için bağımsızlık fikrini geçersiz kılmıştır. Revanduz etrafındakilere dahil olmak üzere diğer bütün yerlerdeki Kürtlerin, mümkün olan en az bir müdahaleye maruz kalacakları ve seçimlere katılacakları anlayışıyla, Irak'la birleşmeyi kabul ettikleri bildirilmektedir. Eğer Türkiye'ye değişen bu koşullarda Sevr Antlaşması'nda yer alan Kürtlere özerklik fikrinden vazgeçtiğimizi ve amacımızın Musul tarafındaki sınıra kadar olan tüm Kürt bölgelerini Mezopotamya'da birleştirmek olduğunu resmi olarak taahhüt edersek, sınır görüşmelerinin önemli ölçüde rahatlayacağını düşünmekteyim.

İngiliz Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Bağdat.

11 Kasım 1924

Aşağıdaki rapor, 2. Tümeden 4 ve Sarıkamuş'tan 1 kişi olmak üzere, firari Kürt subaylarından. Hepsi iyi ve düşüncelerinde samimi insanlar olarak görünmektedirler.

Şüphesiz ki, bildikleri bölgelerden uzak yerlere ilişkin isim ve detaylarda önemli hatalar görülebilir. Bununla birlikte verdikleri bilgiler değerlidir ve kimi yerlerdeki diğer kaynakların bilgileriyle örtüşmektedir.

Hepsi de Kürt Milliyetçi Cemiyeti'nin kuvvetli sempatizanları olduklarını belirtmektedirler.

1. Cemiyetin Kökeni

Şimdiki örgüt, Kürdi Mustafa Paşa, Molla Saidi Kürdi ve İbrahim Bey el Haydari'nin (şu anda Irak hükümetinin Evkaf Bakanıdır) önde gelen üyelerden olduğu, Emin Ali Bedirhan'ın yardımcılığını yaptığı Seyid Abdülkadir başkanlığında 1918-1919 yıllarında İstanbul'da bulunan bir cemiyetin devamı olarak savunulmaktadır.

Bu cemiyetin Doktor Şükrü Muhammed (şu anda Bağdat'tadır) vasıtasıyla İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği

tarafından tanındığı ve o zamanlar Paris'te olan Şerif Paşa ile de ilişkide oldukları belirtildi.

Hükümetin kuşkuları sebebiyle cemiyet karargahı 1921'de Erzurum'a taşınmış ve bu tarihten şimdiye kadar hareket bu merkezden gelişmiştir.

2 Türklerin Bu Hareketin Gelişmesine Yol Açan Kötü Muameleleri

- a) Hıristiyanlara yönelik olarak uygulanmaya başlanmış bulunan azınlıklara ilişkin yeni yasayla, Türk hükümetinin doğudaki tüm Kürt nüfusunu göçmenler ve diğer Türklerle değiştirerek batıya yerleştirmeyi, dolayısıyla, Akdeniz'den Anadolu yoluyla Kafkaslar'a ve Türkistan'a uzanan büyük Turan Şeridi'ndeki kopukluğu ortadan kaldırmayı amaçladığından şüphelenilmektedir. Bilgiyi veren bu kişilere göre, Türk çoğunluğunu yerleştirme planının ilk adımı olarak, aydın Kürtlerin birçoğu şimdiden Doğu Anadolu'dan sürülmüş ve Türk göçmenlerle değiştirilmiştir.
- b) Türklerle Kürtler arasında kalan birkaç bağdan bir tanesi olan Halifeliğin Türk hükümeti tarafından ortadan kaldırılmasıyla bu bağın koparılması.
- c) Mahkemelerde ve okullarda kullanılan dilin Türkçeye sınırlandırılması ve Kürtçenin okullarda öğretilmesinin yasaklanması. Bu önlemlerin -Türklerin arzuladığı gibi- Kürtler için eğitimin pratik olarak ortadan kaldırılmasıyla sonuçlandığı belirtilmektedir.

Türkler, Kürtler için halihazırdaki tek eğitim kurumu olan dini kurumları da kapatmışlardır. Tüm bu baskıcı adımlara karşın, bir eğitim vergisi halen tüm Kürdistan'da uygulanmaktadır.

- d) Kürdistan kelimesi tüm eğitim kurumlarından çıkarılmış ve tüm ülke boyunca Türkçe coğrafi isimler Kürtçe olanların yerine ikame edilmektedir.
- e) Türkiye Kürdistanı'ndaki vali ve mutasarrıf gibi önemli hükümet görevlilerinin hepsi istisnasız Türktür ve kaymakamların da yaklaşık yarısı Türk, yarısı Kürttür. Her ne kadar alt seviyedeki görevlilerin çoğunluğu Kürt ise de, Türkler kimleri işe alacakları ve Kürt milliyetçisi olduğundan şüphelenilen herkesi işe almamak hususlarında oldukça dikkatlidirler. Kürtler Türkiye Kürdistanı'nın -Hakkari vilayetinin de şüphesiz olarak eklenmesi gereken- Erzurum, Erzincan, Bitlis, Van, Diyarbakir ve Harput'u içerdiğini düşünmektedirler.
- f) Yılda bir defadan fazla istenmesine rağmen, ödenen vergilerden hiçbir yarar görülememesi; rüşvet haricinde mahkemelerde adaletin hiçbir şekilde sağlanamaması.
- g) Kürt vilayetlerinden Türk Ulusal Meclisi'ne milletvekili seçiminde hükümetin, milletvekillerinin halkın özgür iradesine uygun olarak değil, Türk hükümetinin emirleriyle "seçilmesi" ile sonuçlanan müdahalesi.
- h) Irk birliğini ve hükümet yaptırımlarına direnme gücünün oluşmasını önlemek için, Kürt aşiretlerini sürekli olarak birbirleriyle karşı karşıya getirme politikası.
- i) İstenen vergi ve yardımlara ilişkin olarak Kürt köylerine askeri baskınların yapılması, hayvanların müsaderesi ve rüşvet alınması.
- j) Kürtlerin askeri sicilinde tahrifat yapılması ve en zor ve pis işler için Kürtleri seçme tutumu.
- k) Alman sermayesi yardımıyla Kürt doğal zenginliklerinin Türk hükümeti tarafından sömürülme teşebbüsleri.

3. Kürt Fikir ve İdealleri

Tüm bu kötü davranışlar, Kürtlerin, kendi ırklarının birliğini korumak ve milliyetleri üzerinde baskı yaptıklarını ve uluslarını dağıtmaya çalıştıklarını düşündükleri Türklerden ayrılmak yolundaki azimlerini önemli ölçüde kuvvetlendirmiştir.

Uluslarının, kendilerini massetmek ve ulaşmak istedikleri medeniyet ve gelişmeyi engellemek isteyen Türkler, İranlılar ve son olarak da -İngilizler tarafından desteklenen- Araplar arasında sıkıştırıldığını belirtmektedirler.

Uluslarının bir kısmına tüm bu yabancı uluslar tarafından şöyle ya da böyle boyun eğdirilmiş ve bağımsızlığını bir miktar koruma çabasında olan kesim ise vahşi koşullarda, yurtlarında kalmışlardır.

Kürtlerin yardım beklediği herhangi bir ülke değil, fakat boyun eğdirme ve massetme politikalarını uygulayan ülkelerin karşısında olan ve küçük uluslara özgürlüğü -veya bir kısmını- veren millet olarak tanınan Britanya'dır. Bu görüş Kürtler arasında o kadar yaygındır ki, bilgi verenlerin de dediği gibi, Kürtler de İngilizlerin yardım etmediklerini bilmelerine rağmen Türkler, Kürt hareketinin her zaman İngilizler tarafından desteklenmiş olduğuna inanmaktadırlar.

Kürtler, Türkiye Kürdistanı bölgesinde bağımsız bir ırk olarak, yukarıda değinilen Turan Şeridi'ni koparacak ve Türk, İran ve Ruslara karşı bir cephe oluşturacak şekilde, Britanya için bir avantaj teşkil ettiklerini düşünmektedir.

Şu ana kadar hemen hemen hiçbir pratik yardım olmamasına karşın, Kürtler sonunda sırası geldiğinde İngilizlerin kendi durumlarını ele alacaklarını ve selamete kavuşturacaklarına inanmaya devam etmektedirler.

Ruslar tarafından sürekli olarak yardım önerilmişse de, şu ana kadar reddedilmiştir. Bilgi verenler yukarıda değinilen uluslardan hiçbirine Ruslar kadar karşı olmadığı gerçeğini vur-

gulamaktadırlar. Bolşevizme karşıdırlar, yoksa Rusların yardımını kabul etmeye istekli olurlardı; gereksinim duydukları gelişme ve medeniyet için en azından bir miktar da olsa, böylesi bir yardım bir Avrupa ulusu olarak gördükleri Britanya tarafından yapılamaz mı?

Rusya sınırındaki Kürtler güneydekilere karşı büyük sempati beklemektedirler; ve milli bilincin Kürt nüfusunun olduğu hemen bütün bölgelerde eşit derecede kuvvetli olduğu söylenmektedir.

Irak'ın yardımı için büyük umutlar beslenmişti, ancak Türkiye Kürtleri Irak hükümetinin Kürt sorunuyla ilgilenme biçiminden büyük düş kırıklığına uğramışlardır. Bu hükümetin Kürt milliyetini korumayı amaçladığı şeklindeki taahhüdünün pratikte çürütülmüş olduğunu; ve gerçek amacının Kürt ulusunun ve Türkiye'nin güney sınırındaki toprakların masedilerek Irak'lı görevlilerce denetim altına alınması şeklinde göründüğünü hissetmektedirler. Bu işlem Türk ve İranlıların yaptıklarının bir tekrarı olacaktır ve hatta daha kolay yapılacaktır; çünkü Irak hükümet politikasının Britanya'nın desteğine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

(...)

Bu hareketin anti-Kemalist Türk muhalefet partisi ile ne kadar bağlantısı olduğu hakkındaki görüşler farklıdır. Bazıları bunların (Kürt hareketi ve anti-Kemalist Türk muhalefeti -çn.) ilişki ve işbirliği içinde olduklarını, diğerleri ise Kürtlerin mevcut hükümete karşı olmasından dolayı, bu hareketi dostça karşıladıklarını ancak örgüt ve amaçlarını da ayrı tutmakta ısrarlı olduklarını iddia etmektedirler. Alınan bilgiye göre, en önemlileri Sivas, Ankara, Kayseri, Niğde, Konya, İzmir ve Bursa'da olmak üzere, Türk Partisi'nin alt koşulları aşağı yukarı Batı Anadolu'yla sınırlıdır.

Kürt ulusal hareketinin amaçları şöyle özetlenebilir:

1. Türkiye Kürdistanı boyunca Türklere karşı bir dizi acil ve kendiliğinden ayaklanmalar düzenlemek.

2. Hareket sonucunda nefes alacak bir yeri güvenceye alarak -liderliği için Bedirhan ailesinin belirtildiği- bir ulusal hükümet kurmak.

3. Eğitim, tarım, doğal kaynakları vb. bağımsız bir devlet olarak geliştirmek.

4. Yukarıdaki aşamalar hükümet ve yönetimin organizasyonuna yardım için danışmalar da sağlayacak olan Britanya hükümetinin silah ve mühimmat yardımlarıyla yerine getirilecektir. Diplomatik koruma da istenecek ancak hiçbir şekilde asker talebinde bulunulmayacaktır; Kürtler yukarıda belirtilen yardımlarla ve eğer zamanında saldırıya geçerlerse bağımsızlıklarını sağlayarak koruyacaklarına güvenmektedirler.

4. Cemiyetin Halihazırdaki Şubeleri ve Önde Gelen Üyeleri Hakkındaki Detaylar

Cemiyetin merkezi, önceleri Erzurum garnizon komutanı şimdi ise Kars'ta bir tüccar olan Miralay Halit Bey'in başkanlığında olmak üzere, Erzurum'dadır.

Merkezdeki ve diğer şubelerdeki önde gelen üyeler hakkındaki detaylar ise şöyle verilmektedir.

Erzurum (merkez)

Miralay Halit Bey

(Cemiyet Başkanı; önceleri Erzurum garnizon komutanı; şimdi Kars'ta tüccar.)

Kaymakam Salim Bey

Kaymakam Küçük Kazım

Bey Miralay Küçük Ragıp

Bey Hacı Mevlüd veya

Hacı Dursun Efendi

Kaymakam Arif Bey

(Erzurum ileri gelenlerinden)

Abdülhüda Cafer Bey

(Halihazırdaki Hınıs Kaymakamı)

Arslan Bey

(Bu ikisi kardeşirler)

İstanbul

(Şube Başkanı)

Seyid Abdülkadir Efendi	
Abdülharim	(Hukukçu)
Kars	
Yüzbaşı Tefvik Efendi	(Şube Başkanı)
Beyazıt	
Şeyh İbrahim	(Şube Başkanı)
Eleşkirt	(Orijinal belgede isim belirtilmemiş – çn.)
Malazgirt	
Haydaranlı aşiretinden Kör	(Şube Başkanı)
Hüseyin Paşa	
Varto	(Şube Başkanı; cemiyetin Genel Başkanıyla karıştırılmamalı; Haseranlı Kürtleri şefi ve bir aşiret alayının kumandanı)
Halid Bey	
Hınıs	
Rüştü Efendi	(Şube Başkanı)
Yüzbaşı Raşit Efendi	
Muş	(Orijinal belgede isim belirtilmemiş – çn.)
Bitlis	
Yüzbaşı Ziya Bey	(eski milletvekili; Şube Başkanı)
Binbaşı Hacı Hasan Bey	
Abdurrahman Ağa	(Şırnak; şu anda Siirt'te tutuklu)
Hacı Dursun Ağa	(Muş)
Van	
Molla Abdülmecit Efendi	(Molla Said'i Kürdi'nin kardeşi; şube başkanı)
Sadun Bey	
Binbaşı Arif Bey	(Karahisar; Haseran aşiretleri reisi)
Ali Bey	(Şemseki; Şemseki aşiretleri reisi) (Arif Bey'in kardeşi)
Not: Bilgi verenler ünlü molla Said'i Kürdi'nin Eylül'ün ilk günlerinde Bitlis üzerinden Van'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldığını işitmişlerdir.	
Siirt	
Yüzbaşı İhsan Bey	(Şube Başkanı)
Hacı Abdullah Efendi	
Derviş Bey	(Tüccar)

Kaymakam Rezzak Bey	(Gümrük Müfettişi)
Miralay Veyis Bey	(Halihazırdaki Bilecik Kaymakamı; hükümet tarafından Anadolu'ya gönderildi)
Şırnak	(Emekli)
Süleyman Ağa	(Şube Başkanı; Hacı Bayram aşiretinden)
Cizre	
Hacı Dursun Efendi	
Abdülvahap Efendi	
Abdülmuttalip Efendi	(Silopi Nahiye Müdürü)
Diyarbakır	
Cemil Paşazade Ekrem Bey	(Şube Başkanı)
Doktor Fuat Bey	
Abdülgani Bey	
Doktor Nazif Bey	
Binbaşı Mustafa Bey	
Kaymakam Adem Bey	(1. süvari bölüğü; Diyarbakır yerlisi; gayretli bir milliyetçi olarak tanınır)
Mardin	
Hacı Hıdır Efendi	
Dersim Kaymakamı Kadir Bey	(Mardin'den Dersim'e gönderildi)
Erzincan	(Orijinal belgede isim belirtilmemiş -çn.)
<u>Harput</u>	(Orijinal belgede isim belirtilmemiş -çn.)
Dersim	
Kamgorzade Ali Haydar	(Şube Başkanı)

Hareketin başarısının dayandığı aşiret desteğine ilişkin olarak ise bilgiyi verenler daha genel bir iddiayla bütün aşiretlerin ulusalcılık ve din gerekçesiyle hareketi destekleyeceklerini söylemektedirler. Ayrıntılı bilgi için ısrarımız üzerine, belirtilen şube başkanlarına ilave olarak hem söz de hem de pratikte yardımcı

olacakları konusunda güven duydukları aşağıdaki aşiret reislerinin isimlerini verdiler:

Bitlis Bölgesi:

Hacı Musa Bey ve Oğulları

Cemil Çeto

Şeyh Selahattin

Mustafa Ağa

Ali Ağa (Mustafa Ağa'nın oğlu)

Van Bölgesi:

Karavilli Lezgin Ağa

Ebu Bekir (Lezgin Ağa'nın kardeşi)

İsmail Ağa

Ömer Ağa

İsmail Ağa Sımko

Şeyh Abdurrahman Efendi

Şahin Ağa

Yayha Ağa

Yakup Ağa

Sırnak Bölgesi:

Ali Han Ağa

Mustafa İbn Abdurrahman Ağa

Şahin İbn Süleyman Ağa

Agit Ağa

Ömer Timur Ağa

Şeyh Tahir

Mardin Bölgesi:

Ramo Ağa (Zongard'dan)

Eyüp Bey

İsa Ağa

İbrahim Ağa

Faris Ağa

Maymut Bey İbn İbrahim Paşa

Paşınar Aşireti

Paşınar Aşireti

Garzan Aşiretleri

Garzan Aşiretleri

Garzan Aşiretleri

Ertuşi Aşiretleri

Ertuşi Aşiretleri

Gevdan Aşireti

Memxuran Aşireti

Şıkak Aşireti

Benvarî Aşireti

Benvarî Aşireti

Şirkan Aşireti

Eruh Aşireti

Hacı Bayram Aşireti

Hacı Bayram Aşireti

Hacı Bayram Aşireti

Hacı Bayram Aşireti

Batman aşireti Reisi

Batman Aşireti

Mılan Aşireti

Mılan Aşireti

Dakurî Aşireti

Dakurî Aşireti

Dakurî Aşireti

Millî Aşireti

Bu aşiret reislerinin ortaya ne koyabilecekleri ve -daha da önemlisine koyacakları hakkında hiçbir rakam alınamadı. Ma-

lazgirt, Bitlis ve Muş bölgelerinin gücü, bilgi verenler tarafından, her birinin 5000 silah sağlayabileceği şeklinde tahmin edilmektedir.

Cemiyet tarafından desteklenen Hacı Musa Bey, Şeyh Selahaddin ve Cemile Çeto Ağustos'tan beri Türk yönetimine karşı pasif direniş halindedir. Muş ve Bitlis arasındaki bölgede yolların 200 askerden az sayıdaki Türk kuvvetleri için emniyetli olmadığı söylenmektedir.

Botan ve Şırnak aşiretlerinin 2000-3000 dolayında silahlı savaşçıyı bir araya getirebileceği söylenmektedir.

5. 7. Tümendeki Hareketle İlgili Askeri Görevlilerin Listesi

7. Tümen Süvari Bölüğü (birimler bilinmiyor)

Diyarbakir'den Teğmen Nuri Efendi

Harput'tan Teğmen Muhammed Efendi

1. Süvari Bölüğü (birimler bilinmiyor)

Kaymakam Adem Bey

Cemil Bey Ahmet Efendi Feridun Efendi

2. Bölük:

Yüzbaşı Fahri Efendi

Yüzbaşı Ziya Bey (Siirt'te bulunduğu sıra bu ildeki Kürt komitesinin aktif bir üyesiydi)

Levazım katibi Abdullah Efendi

Not: Önceki iki personel subayı Binbaşı Yusuf Bey ve Yüzbaşı Mustafa Şevket Efendi (her ikisi de milliyetçidir) başka yere atandılar.

2. Bölük Topçu Alayı

1. Batarya Binbaşı Tefvik Bey

1. Batarya Yüzbaşı Süleyman Efendi

2. Batarya Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi

Cizre Sınır Taburu:

Yardımcı Kumandan Yüzbaşı Şakir Efendi 1. Alay:
Makinalı Bölüğü Yüzbaşı Abdülkadir Efendi
Diyarbakir'den Yüzbaşı Fethi Efendi
Siirt'ten Yüzbaşı Abdüllatif Efendi
Bitlis'ten Teğmen Tevfik Efendi
Teğmen Şevket Efendi
Teğmen Abdülbari Efendi
Teğmen Kazım Efendi
Teğmen Yusuf Efendi (Cemil Paşazade)
Teğmen Yasin Efendi (Harput yerlisi; Siirt'ten Derviş Bey'in
kayınbiraderi)

6. Alay

Teğmen Akif Efendi, Teğmen Sadık Efendi

18. Alay:

Alay yaveri Bitlis'ten Teğmen Ali Rıza Efendi (Kürt hareketini desteklediği için askeri mahkemece tutuklandı)

Binbaşı Fuat Bey (Beytüşşebap)

Kaymakam İsmail Ağa

Bitlis'ten Yüzbaşı İhsan Nuri Efendi

Diyarbakir'den Yüzbaşı Mustafa Efendi

Van'dan Teğmen Ahmet Rasim Efendi

Mardin'den Teğmen Firdevs Efendi

Mardin'den Teğmen Tevfik Efendi

Trablusşam'dan Teğmen Ümran Efendi

Erzurum'dan Teğmen Maksud Efendi

Teğmen İmran Efendi (Araptır)

Bitlis'ten Teğmen Mustafa Efendi

Harput'tan Teğmen Nuri Efendi

Bilindiği üzere 4 Eylül'de 18. Alaydaki isyan, alay yaveri olan kardeşi teğmen Ali Rıza Efendi ile iletişim halindeki (Bitlisli) Yusuf Ziya Bey'in komutası altında yukarıda adı geçen subaylar tarafından düzenlendi.

6. Beytüşşebap'taki 18. Alaydaki İsyân

Kürt ulusal hareketinin güçlü bir hareket olduğu yolundaki en somut kanıtı 3-4 Eylül 1924 gecesini Beytüşşebap'taki 18. Alaydaki isyan göstermiştir.

Temmuz başlarında Irak üzerinden bir Kürt subay geldi ve Siirt'te konumlanmış bulunan piyade alayında hareket taraftarı çok sayıda subayın bulunduğunu bildirdi.

Ağustos sonlarında Suriyelilere karşı operasyonlar yapılması yolundaki emirler verildiğinde, bu emirler Şımak'taki 18. alaya ulaştı ve Kürt subaylar bölgedeki Kürt aşiretlerinin yardımıyla bir ayaklanma başlatmayı denediler, ancak alay Beytüşşebap'a hareket etmeden önce etkili bir örgütlenme için zaman yoktu. Bununla birlikte Beytüşşebap'a varılır varılmaz hazırlıkları tamamladılar ve 3 Eylül'ü 4 Eylül'e bağlayan gece harekete karar verdiler.

Plan, eşgüdüm sağlanamaması ve yakalanması da planın bir parçası olan alay kumandanının isyanı sezerek gerekli önlemleri alması nedeniyle yürütülemedi. Bununla birlikte sonuçta bir taburdan 3 bölük, 4 dağ topunun kuyruk kapaklarını saklayarak ve 13 tane otomatik tüfeği yanlarına alarak firar etmiştir.

Bir Türk notasının -İngiliz kışkırtması atfedilerek- bu olaya örtülü olarak değindiği hatırlanacaktır.

7. Türk Tutumu ve Karşı Önlemler

Bilgi verenler, şüphesiz ki doğru olarak, Türklerin bu Kürt hareketinden oldukça rahatsız olduklarını ve hareketin İngiliz desteği olduğu yolundaki yanlış inançlarının, kuşkusuz bu rahatsızlıklarını arttırdığını belirtmektedirler.

Kürt ve Musul vilayeti sorunlarının tartışıldığı ve Ankara hükümeti tarafından sunulan sınırlı bazı ayrıcalıklar tanıyan bir programın ortaya konulup reddedildiği Cizre ve Diyarbakir'de-

ki kimi toplantılardan söz etmektedirler. Kürt karşı önerilerinin de Türk temsilcileri tarafından benzeri bir şekilde reddedildiği, sonucun hemen hemen tam bir hareketsizlik olduğunu belirtmektedirler.

Türkler, haklarında şüphe duydukları Kürt resmi görevlilerini tart etmekle meşgul olmuşlardır. Dikkate değer bir örnek Erzurum yerlisi olan Bitlis Valisi Zihni Bey'in, son 2. tümen genel karargah komutanı Kazım Paşa tarafından değiştirilmesidir.

Bilgi verenler Türklerin Suriyelilere karşı hareket planının daha çok, hem Kürt birlikleri hem de Kürt aşiretlerince benimsenecek bir hareket olacağı, kritik bir anda ciddi bir şaşırma sağlayacağı ve aşiretlerin Hıristiyan köylerini yağmalamaktan memnun olacakları fikriyle, uygulandığını iddia etmektedirler. Bu yağma düşüncesinin ötesinde Türkler, dinsel fanatizmi bir miktar canlandırmayı ve aynı zamanda sınırdaki Kürt aşiretlerini İngilizlere karşı kışkırtmayı ve Kürtlerin İngilizlerden beklediği yardım umutlarını dağıtmayı amaçladılar.

Bilgi verenler hem Kürt birliklerinin hem de Kürt aşiretlerinin Hıristiyanların işi bitirildiğinde sıranın kendilerine gelmesinin oldukça muhtemel olduğunu düşünerek- planı şüpheyile karşıladıklarını vurgulamaktadırlar; her ne kadar iyi niyet işaretleri -doğal olarak- esirgenmemekteyse de, Türklerin aşiretlere yaptığı destek çağrısı çok zayıf bir karşılık buldu.

Bilgi verenlere göre tüm bunlar, İngilizlerin sınır ötesi Suriyelileri korumadaki kifayetsizliğini göstererek Musul sorununu etkileme yolundaki Türk gayesine zekice bağlanmıştır.

8. Zaman Faktörünün Önemi

Bilgi verenler -ne kadar erken olursa o kadar iyi olur düşünce- siyle- önümüzdeki üç ay içerisinde harekete geçilmesi gerektiğinde ısrar etmektedirler. Türklerin Kürt hareketine ilişkin olarak tümüyle alarm durumunda olduklarını ve hareketi güç yoluyla ezmek konusunda kararlı olduklarını belirtmektedirler.

Şu anda garnizon müfrezeleri az sayıdadır ve bunların personelinin çoğu, anti-Türk duygularla dolu Kürtlerdir; bu da bu birimlerin askeri etkinliğini azaltacaktır. Kürt aşiretlerinin bir anda ayaklanmaya hazır olup harekete geçecekleri konusunda güvenleri tamdır.

Gelecek ay veya sonraki ayda Türkler daha fazla takviye birlikler yerleştireceklerdir, bu aşiretleri korkutup hareketten alıkoyacaktır. Kendilerinden o kadar emindirler ve duyguları o kadar güçlüdür ki bir istisna dışında hepsi Irak'taki iş önerilerini reddetmişler ve İngilizlerden ve diğerlerinden hiçbir yardım emaresi görülmemesine rağmen hareketi geliştirebilmek için ne verebileceklerse onu vermek üzere ülkelerine dönmüşlerdir.

9. Yorum

Önceki Kürt ulusal planlarının bir miktar hayalci yapısı halen göze çarpan bir özellik olmakta ve gerçek bir örgüt ve belli bir hareket planı olduğu yolunda zayıf bir izlenim edinilmektedir. Aynı şekilde ciddi bir amaç ve hareket birliği olduğu yolunda az bir umut görünmektedir. Aynı zamanda yarısı Türk olan bir alayı kısa zamanda ayaklanmaya kışkırtabilen bir örgütün hatırı sayılı bir güç ve gayrete sahip olması gerekmektedir. Türklerin hareketten oldukça rahatsız oldukları şüphesiz ki doğrudur ve bu hareket özellikle bu anda bir savaş durumunda Türkiye'ye karşı oldukça etkili bir silah olacaktır. Barış durumunda bile desteğin sessiz tehdidi hiçbir şekilde ihmal edilemez bir diplomatik faktör olabilir. Bu tehdit geçen yıllarda İngiliz hükümeti için oldukça değerli olmuştur; Irak sınırları içerisindeki hatırı sayılır Kürt nüfusu göz önüne alındığında bu daha da fazla önemli olacaktır...

*(Dışişleri Bakanı'nın Direktifleri Doğrultusunda Bakanlar Kuruluna
Dağıtılmıştır.)*

Bay Lindsay'den Bay Austen Chamberlain'a,

24 Şubat 1925, İstanbul.

Efendim,

1. İstanbul, geçen perşembe günü gazetelerden İsmet Paşa'nın istirahatte bulunduğu Heybeliada'dan Ankara'ya çağrılmış olduğunu ve Paşa'nın ertesi gün hareket edeceğini öğrenmekle şaşkına uğradı. Herkes bu seyahatin sebebi üzerine varsayımlar ortaya attı; yaygın kanı bir çeşit kabine krizinin ortaya çıktığı şeklindedir. Paşa, başkente ayın 21'inde (Cumartesi günü) ulaştı ve istasyonda, kendisini bir toplantı için doğrudan Çankaya'ya götüren Cumhurbaşkanı'nın alışılmadık muhabbet gösterisiyle karşılandı. Başbakan Fethi Bey ve bazı kabine arkadaşlarının İsmet Paşa'yı karşılamak üzere istasyonda bulunmaları dikkat çekildi.

2. Seyahatin gerçek sebebi, hükümetin büyük sükunet göstermiş olduğu, ancak merak uyandırmaya ve meselenin kabul edilenden daha ciddi olabileceği yolunda şüphe uyandırmaya yetecek kadar haber sızdırmış olduğu Genç İsyanı hakkında, Cumhurbaşkanı'nın eski Başbakan'la istişarede bulunmak istemesiydi. Şu anda bile harekete ilişkin resmi haberler güven ve-

rici türden haberlerdir ve sürekli olarak alman askeri önlemlerin isyanı birkaç gün içerisinde bastıracağına kesin olduğu ifade edilmektedir. Bu mümkünse de, Türkiye'nin güneydoğu illerinde (Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Erzurum'un Kiğı ve Hınıs kazaları ve Hakkari) bir aylık sıkıyönetim ilan edilmiştir. Meclisin bunu onaylayacağı kesindir.

3. Hareket Anadolu'nun ortasında uzak bir bölgede ortaya çıkmıştır ve gerçekten ne olduğuna ilişkin güvenilir resmi bilginin yokluğunda, Türk basınında çıkan çeşitli haberleri özetleyen bir notu ilişikte sunuyorum. Bu haberlerden açıkça anlaşılmaktadır ki Şeyh Said hareketi önemli boyutlara erişmiştir ve hareketin kontrolü yerel kuvvetlerin (jandarma -çn.) gücü dışındadır -hatta bir kısım jandarma isyancılara katılmıştır. Hareketin sebeplerine ilişkin olarak gazeteler yabancı kışkırtmasının (İngilizler kastedilerek) mevcut olduğunu serbestçe ifade etmektedirler; ancak aynı zamanda bu haberlerden açıkça anlaşılmaktadır ki hareketin esas sebebi din ve Kürt ulusalcılığıdır. Şeyh Said'in, İslam'ın Türkler ve Kürtler arasındaki tek birleştirici bağ olduğunu ve Türkler bu bağı koparmış olduğu için, Kürtlerin şimdi kendi geleceklerini kendilerinin garanti altına almaları gerektiğini söylemiş olduğunu duymaktayım.

4. Bu, Türkiye'nin halihazırdaki yönetiminin laik eğilimlerine muhalif bireysel olmayan ilk açık harekettir ve bu özelliğiyle kamuoyu üzerinde önemli bir tesiri olmuştur. Bununla birlikte, isyanın daha öte politik sonuçlara ulaşacağı yolunda herhangi bir işaret mevcut değildir. İsmet Paşa'nın sıkıyönetimin İstanbul ve Trabzon'u da kapsamasını istediği, ancak Fethi Bey'in buna karşı çıktığı belirtildi; ancak bir kabine krizinin bulunduğu yolundaki haber yalanlandı. Böylesi bir meselede ikisi (İsmet Paşa ve Fethi Bey -çn.) arasındaki fark sadece baskı önlemlerinde ne kadar ileri gidilmesi gerektiği konusundadır. Meclis'teki bir

avuç gericinin dışında, modern Türkiye'nin siyasetçileri Şeyh Said'in ayaklanmasına sempati duymaya yol açacak kişisel dinsel inançlardan çok az etkilenmişlerdir. Terakkiperver Parti yöneticilerinin hükümetle görüşmüş buldukları ve hükümet önlemlerine bir biçimdeki desteklerinin muhtemelen sağlanmış olduğu ifade edilmektedir. Muhafazakar ve İslamcı gazete Tevhid-i Efkar'ın -din nosyonuna yönelik sempatisine rağmen- bunun isyan yoluyla yeniden kurulması çabasını kınamış bulunması dikkat çekicidir. Şeyh Said hareketi, hükümet için muhtemelen şimdiden bir sıkıntı kaynağı olmuştur; ancak Şeyh Said'in fikirlerine tek tek bireyler arasında büyük sempati duyulabilse de, isyan bugün erişebilir görüldüğü boyutların daha ötesine erişmedikçe ve orduda ciddi bir huzursuzluk kendisini göstermedikçe, Türk iç siyasetinin genel doğrultusunun değişmesi beklenmemelidir.

5. Bu telgrafın bir kopyasını majestelerinin Bağdat'taki Irak yüksek Komiserliği'ne gönderiyorum.

R. C. Lindsay.

EK 1.

Basın Özeti, 24 Şubat 1925.

Tüm Basın: "Doğu Vilayetlerinde Sıkıyönetim İlanına İlişkin Bakanlar Kurulu kararı"

'Tanin' ve 'Tevhid' Halk Partisi'ndeki aşırıların Genç İsyanı'nda dini propaganda yapıldığı gerekçesiyle Trabzon ve İstanbul'da da sıkıyönetim ilan edilmesini önereceklerini belirtmektedirler. 'Vakit' ve 'Vatan'a göre sıkıyönetim bölgesi daha da genişletilecektir. Mustafa Kemal'in ve ordu komutanının da hazır bulunduğu Bakanlar Kurulu, Genç olayını görüştü. Halk Partisi bu sabah hükümet tarafından alınan önlemleri görüşecek, öğleden

sonra ise -her ne kadar basın doğu vilayetlerinde sıkıyönetim ilanının gerçekleşmiş bir durum olduğunu veri kabul etse demecis başkanının sıkıyönetim ilanına ilişkin mektubunu görülecek. İçişleri Bakanı, basına, hainlerin Mart sonunda başlatılması planlanan, ancak Abdülhamit'in oğlunun Sultan, Halife, Şeriat ve Din propagandası gibi sebepler yüzünden erken patlak veren bir ayaklanma hazırlamış olduklarını belirtti. Çoğu gazete Şeyh Said'in Türk hükümetinin kadınları fahişeliğe sürüklediğini, ateizmi desteklediğini, Halifeyi sürgün ettiğini; Şeyh Said'in din ve ahlak adına hareket ettiğini, bağımsız bir Kürdistan'ın kurulacağını, eski halifenin geri çağrılacağını ifade eden bildirimleri İngiliz uçakları vasıtasıyla dağıttığını belirtmektedir. Şeyh Said kuvvetlerinin Palu'yu ele geçirmiş olduğunu ifade ettiler. Vakit gazetesi isyanın yayılmasının önlenmiş olduğunu ifade etmektedir. Büyük birlikler isyan bölgelerine yaklaşmaktadırlar: Silvan ve Hazro şeyhleri Şeyh Said'e karşı hareket etmektedirler. Genç İsyanı'nın yabancı propaganda sonucu gerçekleştiği kabul ettirilmiştir. Şeyh Said'in öncü Türk kuvvetleriyle çarpışan adamları 300-350 kişilik bir guruptur. Vakit daha ileri giderek Genç olayının çok önemli olduğunu ve anlaşılardan daha geniş boyutta olduğunu belirtmektedir. Şeyh Said 'Zaza' Kürtlerindedir ve Nakşibendi şeyhidir; çok sayıda köy kendisine katılmıştır.

Kazım Karabekir Paşa, Rauf ve Adnan Beyler Genç İsyanı'na ilişkin olarak Fethi Bey'le görüştüler. Açıklamayı takiben, Terakkiperver Parti toplanarak durumu görüştü (Vatan). Vatan, durumun ciddi olmadığını ve meselenin kısa zamanda hal yoluna konulacağını belirtmektedir. Şeyh Said birkaç ay önce İstanbul'daydı. Kendisi Palu yerlisidir; zengin ve nüfuzludur, ancak cahildir. Hükümetin bu bölgelerde devlet idaresini tesis etme projesine karşı ayaklanmıştır.

'Cumhuriyet', isyanın ecnebi kışkırtması sonucu olduğundan en ufak bir şüphe duyulmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte isyan hükümet kuvvetleri varınca kısa zaman içinde bastırılacaktır.

Ankara Gazeteleri: Son haberler isyancıların kuşatıldığını belirtmektedir. Bir milletvekili komisyonunun isyan bölgesine hareket edeceği belirtildi. İsyân başlangıçta irticai nitelikliydi. Bölgedeki bazı jandarmalar yoldaşlarına ateş açmayı reddettiklerini söyleyerek isyancılara katıldılar. Hükümet önce isyanın bölgedeki kuvvetlerle bastırılabilceğini düşündü; fakat son birkaç gün içerisinde propaganda neticesinde isyancılar sayıca artmışlardır. Cahil halk Şeyh Said, öğretmen Fahri ve Nevres tarafından aldatılmışlardır.

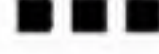
Vatan: Bir Ankara haberi Şeyh'in Kürdistan'daki nüfuzunu tasvir etmektedir. İsyân, kısmi olarak kötü yerel yönetim sonucudur. Sancaklar il yapıldığında kifayetsiz kişiler vali oldular ve işleri yürütemediler. Genç'ten Şeyh Abdullah ve Şiran aşiret reisi Halit Bey Said'e katılmışlardır.

Tevhid: (Başyazı) Fethi Bey en şanssız olmuştur. Türkler arasında envayi çeşit farklılığın olduğu bir zamanda, istikrar vaat etmesi Fethi Bey'in şanssızlığıydı. Son vahim olaylar devam ederse hiçbir şekilde istikrar gerçekleştirilemez. İktisadi kriz devam edecektir. Bu aşırı galeyan devam ederse, bir gün en ufak bir olayda bile tüm ülke paniğe kapılacaktır. Yönetim, nasılına bakmaksızın, istikrarı ve barışı korumak için elinden gelenin en iyisini yapmak zorundadır.

Vakit: (Başyazı) Huzursuzluk artıyor. İstiklâl Mahkemesi'nin gönderildiği zamanki korkunun aynısı. Ülke henüz geçen yıl barış içindeydi, fakat şimdi Genç'te isyan var. Durum yarın daha açıklığa kavuşacak. Hükümetin gayesi isyanı bastırmak ve diğerini önlemektir.

Vatan: (Başyazı) Birçok iç ve dış güçle karşılaşmış olmak Fethi Bey'in şanssızlığı olmuştur. Genç Olayı doğu vilayetlerin-

deki hatalı yönetim sisteminin sonucudur. Geniş yetkilerle donatılmış genel müfettişler gönderilmelidir. Eski güçlü valilerin yaptığı tesiri yapabilmelidirler, yoksa Genç gibi başka hadiseler de olacaktır. Eğer tüm Türkiye'de olağanüstü önlemler alınırsa, bu memleket için kötü olacaktır. Genç hadisesi ciddi değildir.

EK 2.

Basın Özeti, 25 Şubat 1925.

Tüm Basın:

"Genç İsyanı üzerine artan yorumlar. Hükümetin Halk Partisi'nde dünkü açıklaması. Hükümet tarafından alınan önlemler onaylandı (Fransızca gazeteler). Sıkıyönetim Malatya'yı da kapsadı. Mustafa Kemal, Fevzi, İsmet ve Şefik paşaların da hazır bulunduğu özel Bakanlar Kurulu toplantısı dün gece yapıldı. Terakkiperver Parti, Hükümet'in siyasetini destekleyeceğini ifade etti."

Tanın'e göre isyancılar Genç, Piran, Lice, Palu ve Harput bölgelerini ele geçirmişlerdir. Cibranlı Halit ve Hacı Musa'nın Said'le işbirliği yapıldığı söylenmektedir.

Tevhid: Başyazı, meselenin düşünülenenden daha kötü olduğunu belirtmektedir. İsyan tamamıyla kötü idare neticesindedir. İlgililer niçin planı daha önceden ortaya çıkarmamışlardır? Yabancı kışkırtması üzerinde durulmalıdır. Hem İngiltere hem de Fransa kendileriyle Türkiye arasında tampon bir devleti istemektedirler. Batı'da Yunanlılar bizi tehdit ederken ve merhametsiz İngilizler Güneydoğu'dayken Kürt vatandaşlarımız bizim için sıkıntı yaratmaktadırlar. Hükümet şiddetli baskı tedbirlerini almalıdır, ancak adalet ve uzak görüşlülük unutulma-

malıdır. Hükümete karşı hareket -kötü bir yönetim sebebiyle de olsa- hıyanettir. İsyan irticaya yol açmamalıdır. Türkler birleşmelidir.

Bakanlar Kurulu dün ülkenin herhangi bir yerinde sıkıyönetim ilan etme yetkisini eline aldı.

Milletvekili komisyonu isyan bastırılıncaya kadar isyan bölgesine gitmeyecek.

Vakit: Başyazı isyanın Bitlis bölgesinde şümüllü olduğunu ifade etmektedir. İsyanın arkasında dini propaganda vardır ve cahil halk arasında oldukça etkili olmaktadır. Şimdi Türk görevlilerini suçlama zamanı değildir. Hükümet etkin olarak davranmalıdır. En ufak bir tereddüt korkunç felaketlerle sonuçlanır.

Ankara haberi, durumun vahim olduğunu belirtmektedir. Harput dün saat 15.00'te isyancıların eline geçmiştir. İsyancılar uçaklarla bombalanmaktadırlar.

Kuzey Kürdistan yabancı propagandasıyla aldatılmaktadır. Muhtemelen Van'dan nüfuzlu birisi hareketi yönetmektedir, ancak hareketin merkezi Bitlis'tir.

Muş, Siirt ve Siverek aşiret reislerinin Şeyh Said'e lanet ettikleri söylenmektedir.

Halk Partisi toplantısında, İsmet Paşa başlangıçtaki sebebi ne olursa olsun, ecnebi parmağının muhtemelen şimdi isyanın arkasında olduğunu ifade etti.

Vatan: Başyazı isyanın Irak Komisyonu'nun çalıştığı bir sırada gerçekleşmesi tesadüfüne rağmen isyanda İngiliz tahrikinin olduğuna dair kesin bir kanıt bulunmadığını ifade etmektedir.

Genç isyanı birkaç aydır hazırlanmaktaymış. İsyancılar bölgeyi iyi bilmektedirler ve isyanın Nisan'dan önce bastırılacağı şüphelidir.

Cumhuriyet: Başyazı, Türklere birçok iç ve dış düşmanları olduğuna hatırlatmaktadır. Geçmişteki ihmal Genç benzeri diğer hadiseleri önlemek için bir uyarı olmalıdır.

Bir Ankara haberi isyanın yayılmasından esas olarak bölgedeki jandarma ve askeri birliklerin sorumlu olduklarını ifade etmektedir. Düzenli Türk birlikleri henüz isyan bölgesine ulaşmamışlardır. İsyân tehlikeli bir şekilde yayılmaktadır. Diyarbakır, Harput ve Dersim'in isyancılar tarafından ele geçirildiğini bildirilmektedir.

Halk Partisi sıkıyönetimin İstanbul, Bursa ve başka yerlerde de ilan edilmesi sorununu görüştü, ancak bir karar alınamadı.

Ankara haberi isyanın Ankara'dan başlayarak bastırılacağını belirtmektedir.

Kabine kendisini savaş konseyi ilan etti.

Urfa'da karışıklık işaretleri.

R. C. Lindsay'dan Austen Chamberlain'a

3 Mart 1925, İstanbul

1. 154 sayı ve 24 Şubat tarihli telgrafımda, Genç'te patlak verip aniden önemli boyutlara erişen Kürt isyanının gelişmesini bildirmek şerefine nail olmuşum. Tam olarak neler olup bittiğini söylemek oldukça güçtür. Bütün haberler Ankara'dan gelmektedir ve doğu vilayetlerinde muhabir olmadığından haberler resmi kaynaklardan çıkmaktadır ve güvenilir olmaları zordur; ve elbette ki -güvenirliliğini anlamanın daha zor olduğu sayısız dedikodu ortada dolaşmaktadır. Hareketin merkezinin Murat Suyu Vadisi ve güneye doğru dağlık bölge (Lice, Hani, Piran, Ergani) boyunca uzandığı açıktır. Vadi'nin kuzeyi Hınıs ve Genç de isyanın içindedir ve daha batıda Çemişgezek'te çarpışmalar vardır. Dersim'in önemli şeyhlerinin bağlılık teminatlarını sundukları söylenmektedir; haberin bizzat kendisi veya teminatların samimiliğinden kuşkulandırabilir. Murat Suyu'nun batı kıvrımındaki Harput kesinlikle işgalciler tarafından ele geçirilmiştir; yöneticiler muhtemelen kaçmışlardır ancak aşiretler yağmaya başlamış ve halihazırdaki yönetime karşı sert bir muhalif olan birinin önderlik ettiği kent (Harput -çn.) halkı, işgalcileri kovmuştur. Daha doğuya dönersek, Muş'tan pek az haber vardır; Bitlis ve Van'dan ise hiç yoktur. Bu bölgede herhangi tür bir iletişimin imkansız olduğu düşünülebilir. Daha kuzeyde Ka-

radeniz kıyısında Trabzon bölgesinde hükümetin pek dostu olmadığı bilinmektedir; buradaki bir isyan ciddi bir sorun olur; ancak herhangi bir şey olmuş olduğuna ilişkin bir haber olmasına rağmen, bir ön tedbir olarak burada da sıkıyönetim ilan edilmesi için hükümet üzerinde baskı yapılmaktadır. Bu notun yazıldığı sırada henüz kesin olarak bir karar verilmemişti, ancak yapılan kabine değişikliği bunu oldukça mümkün kılmaktadır.

2. Hemen her gün gazeteler uçakların isyancılara karşı taarruzlarını bildirmektedirler ve önemli bir miktarda bir askeri güç isyancılara doğru hareket halindedir. Güneyden beş bölük isyancılara saldıracak, Sivas ve Erzincan'daki müfrezeler de hava koşulları elverir elvermez kuzeyden hareket edeceklerdir. Bu işlemlerle ilgili askeri ateşe Binbaşı Harec tarafından hazırlanan ve isyanla ve isyanın bastırılması düşüncesiyle alınan askeri önlemlerle ilgili tüm ayrıntıları veren bir raporu ilişikte sunmak isterim.

3. İsyanın sebep ve niteliğine ilişkin olarak 154 no'lu telgrafımda yer verdiğim düşünceleri değiştirmek için şu anda kafi bir sebep yoktur. Hareket dini, ulusalcı ve anti-cumhuriyetçidir; ancak bunların her birinin tek tek genel biçimi nasıl şekillendiği bilinemez. Sultan Abdülhamit'in oğullarından şu anda Beyrut'ta bulunan Selim Efendi'nin Kürtler tarafından hareketin başı ve hatta muhtemel Kürdistan kralı olarak tanındığı yaygın olarak söylenmekte ve buna Ankara'da da inanılmaktadır. Hareketin yaygın olarak bir diğer nedeni de ulusal hükümetin (Cumhuriyet idaresi -çn.) getirdiği sistem değişikliği sonunda genel idare biçimindeki bozulmadır. Eski dönemin geniş vilayetleri bölünmüş ve her sancak, -valisinin emirleri doğrudan Ankara'dan aldığı- ayrı birer il haline gelmiştir. Böylece ortaya çıkan aşırı merkezileşme artan gecikmelere sebep olmuştur. Yeni tür valinin eski genel valilerden daha despotik, daha etkisiz

ve halkı kontrol etmekte daha kifayetsiz olduğu söylenmektedir.

4. Siyasi alanda sıkıyönetimin ilanıyla birlikte hükümetin yaptığı ilk iş vatana ihanet kanununa yeni maddeler ekleyen taslağı Meclis'e sunmak oldu; bunlar usulüne uygun olarak kanunlaşmıştır. Kanun, dini, siyasi amaçlar için sömüren herhangi bir kişiye iki yıl haptisten idama kadar değişen cezalar vermektedir. Vaizlerin camilerde aşırı ifadelerini engellemek için de idari önlemler alınmıştır. İstanbul'daki (ve belki de diğer yerlerde de) hocaların vaaz lisansları toplanarak incelenmiş ve bazı ünlü imamların vaaz vermeleri yasaklanmıştır. Basına ilişkin olarak ise, isyancı fikirleri teşvik etmeyi amaçlayan, yalan haber yayımlayan gazetelerle sertçe alakadar olacağı şeklinde Ankara'dan tehditler gelmektedir. Bu konuya ilişkin yeni bir yasa çıkarılmıştır; Abdülhamit döneminden kalma hala yürürlükteki yasa, yayımından rahatsızlık duyulan herhangi bir yayının "geçici" olarak kapatılmasını sağlayacak şekilde, hükümetin basını kontrol etmesini mümkün kılacak ölçüde serttir. Bu tehdidin gölgesinde, gazeteler nahoş haberleri yayımlamakta pek hevesli olmayacaklardır.

5. Ankara'nın 23 ve 24 Şubat tarihlerinde isyanla ilgili olarak panik içinde olduğu açıktır. Bunun en iyi kanıtı patriklik sorununa ilişkin olarak Yunanlılarla acil bir anlaşmaya varmak için gösterilen aşırı çabalarda görülecektir. Bu tarihten sonradır ki yetkililer itidallerini yeniden kazandılar ve isyancıların her yerde bozguna uğratılmakta oldukları, birçok Kürt bölgesinin tamamen sadık olduğu ve birlikler yerlerine varır varmaz tüm isyanın bastırılmasının çabucak gerçekleşeceği temel görüşler haline geldi. Ancak yine de son üç-dört gün Ankara ilginç siyasal gelişmelere sahne olmuştur.

6. Muhalefetteki Terakkiperver Parti geçen haftaki kriz boyunca örnek bir sadakatle hareket etti; liderleri isyanı kesin bir dille kınadılar ve her ne kadar Halk Partisi'nin çoğunluğunca

benimsenen şiddetli ve sert metodu uygun görmeyebilirlerse de, Kürdistan'daki güçlü irticai eğilimleri herhangi bir biçimde sempati ile karşıladıklarını düşünmek için hiçbir neden yoktur. Fethi Bey geçen üç ay süresince uyguladığı uzlaştırıcı tutumlardan dolayı Terakkiperver partilerinin genel desteğini almıştır. Kendisi, bilindiği gibi, kısmen İsmet Paşa'nın sağlığına kavuşması için, kısmen de muhalefetin yelkenlerini suya indirmek ve Halk Partisi'nin çözülmesini durdurmak için göreve getirilmiştir. Ancak (başkanın kendi selefi olan İsmet Paşa, genel sekreterinin de ocak başında kendisine karşı komplo düzenleyen Recep'in (Peker) olduğu) Halk Partisi'nin sürekli desteğine bağlı olduğu için görevi zor olmuştur. Bakanlar kurulu toplantılarına devam ettiği bildirilen İsmet Paşa'nın, son zamanlarda Mustafa Kemal'in yanı başında işleri fiilen kontrol etmekte olduğunu düşünmekteyim.

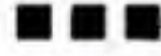
7. Fethi Bey Trabzon ve İstanbul'da -ve belki de tüm ülke çapında- sıkıyönetim ilan edilerek isyana karşı daha sert tavır alması ve ezilmesi düşüncesiyle Terakkiperver Parti'ye karşı daha sert hareket edilmesi fırsatının kullanılmasını isteyen Halk Partisi'nin sertlik yanlıları tarafından ağır baskı altına alınmıştır. Terakkiperver Parti liderlerine yerel örgütlerini kapatmalarını rica etmekle, öyle görünmektedir ki son baskılara boyun eğmek zorunda kalmıştır; ancak önerisi (yerel örgütlerin kapatılması) reddedilmiştir ve ısrar etmekte kararlı görünmektedir.

8. Kriz, dün Halk Partisi'nin on saat süren bir toplantıya çağrıldığı 2 Mart'ta gerçekleşti. Hükümete karşı muhalefetin başını Recep (Peker) çekiyordu; ılımlı politika ise ancak kalan diğerlerinin desteğini alan Fethi Bey tarafından savunuldu. Tartışmalar ancak özet olarak basında yer aldı, ancak oldukça elektrikliydi. Cumhurbaşkanı da bizatihi hazır bulundu ve en sevdiği uşaklarından Kılıç Ali'nin ricası üzerine milletvekillerinin sorularını cevaplamaya ve bir konuşma yapmaya razı oldu. Sonuçta

maddelerinin açıklanmadığı bir önerge doksana karşı altmış oyla kabul edildi. Ancak Fethi Bey bunu kendisine karşı bir güvensizlik oylaması olarak kabul etti. Buna uygun olarak istifasını sundu. İsmet Paşa'nın yeniden başbakan olduğu bu akşam bildirildi ve Gazi istediği sürece baskı politikasını her tarafta sürdürmeye hazır olduğu sanılmaktadır.

R. C. Lindsay

EK 1.

4 Mart 1925, İstanbul.

Efendim,

Aşağıdakileri bilginize sunmaktan gurur duyarım.

1. a. Hükümete karşı doğu vilayetlerinde patlak veren ayaklanmaya ilişkin yerel basında çıkan haberlerin özeti.
b. İstanbul 3.kolordu komutanı Şükrü Naili Paşa ile yaptığım kısa görüşmenin kaydı.
c. Birliklerin hareketlerine ilişkin çeşitli bilgiler.

2. 25 Şubat'ta kadar, yalnızca Terakkiperver Parti'den değil fakat aynı zamanda Halk Partisi'ndeki milletvekillerinden de ciddi bir muhalefetle karşılaşmış olan Türk hükümetinin, bu muhalefeti yanına çekmek için Şeyh Said'in liderliğindeki 150 Kürdün Ergani'deki ilk hücumunu abartarak Cumhuriyetle karşı bir ayaklanma olarak sunması için basına izin verdiğini düşünmek eğilimindeyim.

3. Ancak patriklik meselesine ilişkin olarak Yunanlılarla olan tüm sorunları her ne pahasına olursa olsun çözme çabası yolundaki tavrına bakıldığında, hükümetin gerçekten alarm durumunda olduğu ve yeni bir tehlikeyle yüz yüze kaldığı kesin-

leşti. Son iki gün zarfında alınan bilgiden hareketin ciddi olacağı yolunda tehdit oluşturduğundan hiçbir tereddüt yoktur.

4. 26 Şubat'a kadar isyancıların işleri kendi kontrollerinde götürmüş oldukları görülmektedir. Belli sayıda subay ve bir takım asker tarafından katılımlar olmuştur; Diyarbakır, Dersim, Malatya, Muş ve Bitlis vilayetlerinin büyük kısmını ele geçirmişlerdir. Buralardaki birliklerin direnmemiş oldukları görülmektedir; çünkü Harput, 17. Piyade Alayının karargahlarının ve 62. Alayın varlığına rağmen, bir müddet isyancıların elinde kalmıştır. (Bu birliklerin Nasturilere karşı operasyonlarda yer aldıktan sonra geçen yıl Aralık ayının sonunda dönmüş oldukları belirtilmektedir.)

5. 26'sından sonra isyancıların gerilemeğe başlamış oldukları görülmektedir. İsyancılar, hükümete muhalif Mehmet Bey'in örgütlediği kent halkı tarafından Harput'tan dışarı atılmışlardır. Diğer kasabaların da Harput örneğini izlemeye başlamış oldukları yolunda her gün haberler gelmektedir; bu bağlamda çelişkinin bir kent-kır çelişkisine dönmüş olduğunu görmek ilginçtir. Görüldüğü kadarıyla, şu ana kadar isyancıların püskürtülmesinde ordu hiçbir rol almamıştır.

6. 26'sından beri hükümetin cesaretlendiği görülmektedir. Patriklik sorunundaki tavrı sertleşmiştir. Birlikler hareket imkanı olur olmaz isyan bölgelerindeki ayaklanmayla ilgilenmek üzere mevzilenmektedirler.

7. Adana'da mevzilendiği bildirilen 5 tümenin, şunlar olduğu görülmektedir:

İzmit'ten 23. Tümen

Ankara'dan 8. Tümen

Adana'dan 7. Tümen.

Diğer ikisinin ise İzmir'den 57., Niğde'den 41. (veya Mene-men bölgesinden 17. Tümen) olması muhtemeldir.

8. Kuzeyden hareket etmek üzere mevcut bulunan tümenler ise:

Sivas'tan 5. Tümen

Sarıkamuş'tan 9. Tümen

Kars'tan 12. Tümen

Karadeniz kıyısı boyunca gelişebilecek herhangi bir olayda buldukları bölgelerde sükuneti korumak üzere mevzilenmiş bulunan Samsun'daki 15. Tümen ve Trabzon'daki 3. Tümeni hesaba katmıyorum.

Binbaşı R. E. Harene.

EK 2.

Genç İsyanı'na İlişkin Yerel Basında Çıkmış Haberlerin Özeti:

23 Şubat

Gazetelerin genel kanısı, ilk başta bir gurup eşkiyanın saldırısı olarak düşünülen isyanın şimdi çok daha ciddi bir şeye dönüştüğü şeklindedir. İşin içinde yabancı parmağı olduğu tespit edilmiştir.

Birçok gazetede İsmet Paşa'nın Ankara'ya acil dönüşüne durumun ciddiyetinin sebep olduğu tespit edilmiştir.

24 Şubat

Şu ana kadar "Genç'teki olay"dan bahseden gazeteler şimdi Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkari vilayetlerine yayılan ayaklanmadan bahsetmektedirler; bu bölgelerde sıkıyönetim ilan edilmiş olduğu bildirilmektedir.

Şeyh Said'in, kendisini halifeliği ve Şeriat kanununu yeniden yerleştirmek üzere, Allah tarafından görevlendirildiğini ilan etmiş olduğu bildirilmektedir. Bunca taraftarı cahil kitleler arasından bu yolla kazanmıştır.

25 Şubat

Sabah bakanlar kurulu toplantıya çağrıldı ve durum değerlendirildi; toplantıdan sonra İçişleri Bakanı, irticai nitelikte ve Abdülhamit'in oğullarından biri tarafından kışkırtılan bir isyanın, hainler tarafından Mart ayı sonunda başlatılmak üzere hazırlandığı yolunda bir konuşma yaptı. İsyanı kışkırtanlar, halkın ihmal edilen kesimlerini Türk hükümetinin dinsizliği teşvik ettiğini, Halife'yi sürgüne yolladığını ve kadınları fahişeliğe sürüklediğini söyleyerek, kendilerine katılmaya ikna etmişlerdir. Şeyh Said kendisinin kutsal yetkiyle, din ve ahlak adına hareket ettiğini söylemektedir; halifeliği ve şeriatı yeniden canlandırmayı ve aynı zamanda bağımsız bir Kürdistan'ı kurmayı önermektedir.

Şeyh Said'in kontrolündeki kuvvetin, hepsi mavzer tüfekte silahlandırılmış yedi bin kişiden oluştuğu söylenmektedir; ancak isyancılar buldukları mevzileri ele geçirmediği ve kalan kesimi silahlandırmadığı bu sayı arttırılmayacaktır.

Hemen hemen bütün gazeteler bütün meselenin yabancı kışkırtması sonucu olduğunda ısrar etmektedirler; Tanin ve Tevhid daha da ileri giderek Seyh Said'in bildirimlerinin İngiliz uçakları tarafından dağıtılmış olduğunu bildirmektedirler.

'Vatan', yönetim bozukluğuna ve kifayetsiz idarecilerin eksikliğine değinmektedir; İngiliz kışkırtması olduğu yolunda kesin kanıt bulunmadığını söylemekte, ancak isyanın Musul komisyonunun iş başında olduğu bir zamanda ortaya çıkmasının şüpheli bir tesadüf olduğunu kabul etmektedir.

26 Şubat

Tüm gazeteler Diyarbakır, Harbut, Dersim, Malatya ve Erğani'nin isyancıların eline geçtiği söylentisini yazmaktadırlar.

İsyancılara karşı hükümet kuvvetlerinin gönderilmesine başlamış, ancak kışın sertliği ve iletişim kopukluğu nedeniyle henüz isyancılarla temas sağlanamamıştır. Bununla birlikte uçaklar etkili olarak kullanılmıştır.

27 Şubat

Gazetelerin genel havası daha iyimserdir; durum başta düşünül­düğü kadar kötü değildir.

Anadolu Ajansı haberi, Harput'un isyancılar tarafından ele geçirildiğinin doğru olmadığını bildirmektedir; Malatya, Ergani ve Diyarbakir de isyancıların eline düşmemiştir.

'Cumhuriyet', hükümet kuvvetlerinin isyancılarla Mart başında temas sağlanacağını ve hareketin iki hafta içerisinde bastırılacağını bildirmektedir.

Meclis, vali kaçtıktan sonra Harput halkını örgütleyerek isyancıları dışarı atan Mehmet Bey'e şükranlarını sundu. Bu zat geçen seçimlerde bağımsız aday olmuş, ancak Halk Partisi örgütü tarafından desteklenmemiştir; gazeteler bir daha aday olursa destekleneceğini belirtmektedirler. Dışardan bir tehlikeyle karşı karşıya kaldığında Türkiye'nin gerçek ten birleştiğini göstermek için bu meseleye bütün gazetelerde büyük önem verilmiştir.

28 Şubat

Ankara'dan gelen haberler güven tazeleyiciydi ve genel bir hoşnutluk tüm gazetelerce ifade edildi; aynı zamanda genel bir seferberlik ilan edileceği veya İstanbul'da olağanüstü önlemler alınacağı yolunda bir niyetin olduğu resmi olarak yalanlandı.

'Tanin', Adana muhabirine dayanarak, 1894-1902 doğum­lu­ların askere çağrıldığını ve neredeyse tüm sivil taşıtların ordunun kullanımı için müsadere edildiğini bildirdi.

Çoğu gazeteler isyanın yayılmadığı yolundaki teselli­yi ifade ettiler. Gazeteler isyana yabancı kışkırtmasını atfetmeye devam etmekte ve gerçek kışkırtıcıların cezalandırma yollarının bulunması umudunu ifade etmektedirler.

1 Mart

Gazetelerin iyimser havası devam etti. Aşiret reisleri arasında görüş ayrılıkları ve bazı şeyhlerin hükümete bağlılık temin ettikleri yolunda haberler...

Halkı hükümete karşı tahriki, vatana ihanet olarak kabul eden bir kanun kabul edildi.

Kısmi seferberlik harcamalarının karşılanması için 265.000 lira ayrılması da kabul edildi.

Vakit, Fransızların, Türk birliklerinin Bağdat hattının kendi ellerindeki kısımdan taşınmasını kabul ettiklerini bildirmektedir. 'Cumhuriyet', isyancıların Harput'taki mühimmat deposunu ele geçirdiklerini bildirmektedir.

2 Mart

Gazeteler durumun düzelmekte olduğunu bildirmektedirler. Yerel halkla isyancılar arasındaki çatışmalar devam etmektedir; isyancılar her tarafta yenilgiye uğratılmaktadırlar.

3 Mart

Sivil halkla isyancılar arasındaki çatışmaların devam ettiği haberleri...

Bazı gazeteler Varto, Çemişgezek, Palu ve Silvan bölgelerinin isyancılardan temizlendiğini, diğer yerlerin ise halen isyancıların işgalinde olduğunu belirtmektedirler.

Cumhuriyet'e göre esas Türk kuvvetleri isyan bölgesine 4'ünde veya 5'inde ulaşacaklardır.

EK 3.

3 Mart 1925'te General Şükrü Naili Paşa ile Yapılan Görüşmenin Kaydı

Yardımcı hava mareşali Sör Sefton Brancker'in İngiltere'ye gitmek üzere yola çıktığını ve kendisinin İstanbul'a gelirken 5'inde ve 6'sında Konya'ya varmayı amaçladığını bildirmek üzere kolordu komutanına kısa bir ziyarette bulundum.

Konuşmaya istekli görününce doğu illerindeki duruma değindim ve gürültüsünden başka her şeyin halledildiğini söyle-

dim. Daha ciddileşti, isyanın tamamıyla halledilmediğini ve meselenin 150 asi Kürdün yağmaya çıkmasından uzak olup 5000'den fazla iyi silahlanmış adamın hükümete karşı çıkması durumu olduğunu söyledi.

Bölgede 5000 eşkiya ile meşgul olmaya muktedir yeter sayıda birliklerinin olduğu yolundaki düşüncemi; bunların eşkiya olmadıklarını, fakat aralarında bir kısım düzenli ordu subay ve askerinin de bulunduğu iyi silahlanmış savaşçılar olduğu ve bunlarla meşgul olacak kifayette askere sahip olmayıp, bu bölgede çok sayıda birliklerinin bulunmadığını ve bölgede bulunan birliklerin de 'başka türlü konumlandırıldıklarını' söyleyerek cevapladı. "Bölgeye kısa zamanda sevk edebileceğimiz 5 tümen yakın zamanda Adana'da olacak ve kar temizlenir temizlenmez 3 tümen daha gidecektir" şeklinde devam etti.

Kendisinin kişisel olarak ne bölgeyi ne de halkı tanımadığını söyledi; ancak komutanının bölgeyi ve halkı tanıdığını ve bunların çok tehlikeli olduklarını, savaşmaktan hoşlandıklarını, iletişim kopukluğu ve bölgenin doğası sebebiyle bunlarla meşgul olmanın güç olduğunu belirttiğini söyledi. İsyanın, şu anda bulunduğu bölgeye sınırlandırılabilmesi halinde çok yakında sona ereceğini ancak genel olarak Kürtlere karşı düzenli operasyonlara gidilirse tüm Kürtlerin katıldığı bir ayaklanmanın başlamasının kuvvetle muhtemel olduğunu belirtti.

Bu esnada Yarbay Veysel Bey içeriye girdi. Fikirlerini almaya çalıştım, ancak her zamanki gibi ikisi bir arada olunca hiçbir bilgi çıkmadı.

Yorum

Bu bilgi bir Fransız kaynaktan edinilen bilgiyi doğrulamaktadır. Görüşme, birinci olarak generalin bana ilk defa bir askeri bilgi vermiş olması açısından ve ikinci olarak da, Başbakan'ın şu ana kadar alman bütün önlemlerin durumla uğraşabilmek için gerekli olduğu yolundaki görüşü hakkında söylenebilecek bir şeyler olduğunu göstermesi açısından ilginçti.

"Başka türlü konumlandırılmışlardır" ifadesini, bunların ya Irak'a karşı bir hareket için hazır tutuldukları ya da birliklerin bir kısmı Kürt olduklarından bunların birbirlerini kontrol etmek üzere tutuldukları şeklinde yorumluyorum.

EK 4.

Doğu İllerine Yönelik Birlik Kaydırmalarına İlişkin Bilgi

Bir Fransız kaynaktan edinilen bilgiye göre Türk ordusu 5 tümeni Adana'da konumlandırılacaktır. Bunlar doğu yönünden (Trablus veya Resulayn) trenle gönderilecekler, sonra kuzeydoğu'ya yürüyüp Diyarbakir'e kadar olan bölgeyi isyancılardan temizleyeceklerdir.

Operasyonların, bölge kardan temizleninceye kadar, Diyarbakir'in kuzeydoğusundaki elverişsiz yerlere kadar genişletilmesinin amaçlanmadığı sarihtir.

Yerel gazetelerin birinde askeri birliklerin Bağdat demiryolunun Fransız kontrolü altındaki kısmından taşınması için Fransız yetkililerden izin istenmiş olduğuna dair bir haber çıktı.

27 Şubat'ta Adana'dan ayrılan bir tanıdık bana şu bilgiyi verdi.

Dört gün önce Dört Yol'dayken kasabada hiçbir askeri birlik yoktu.

25'inde Adana'da taşıt bulmanın imkanı yoktu. Daha önce iş yaptığı bir işadama kendisine kullanılabilir tüm atları ordunun istediğini söylemiştir.

Ayrılmasından iki gün önce kente gelen tüm Türkler jandarma tarafından karşılanmış ve toplanarak gözetim altında yürütülmüşlerdir. Ayrıldığı gün istasyon, trene bindirilen insanlarla doluymuş; istasyonda yaklaşık beş yüz kişi varmış. 10

vagon, yani yaklaşık üç yüz kişi İstanbul trenine eklenmiş ve bunlar bir trenin beklediği Yenice'de (Mersin yol ayrımı) ayrılarak Mersin hattına sevk edilmişlerdir. Bilindiği kadarıyla Adana'dan doğuya doğru trenle herhangi bir askeri birlik kaydırması yokmuş.

İstanbul yolu üzerinde, Eskişehir'de bir tren ve istasyonla İzmit arasında da iki tren görmüştür. Her bir tren üniformalı ve silahlı insanlarla yarı yarıya dolu 50 kapalı vagon taşımaktaymış; bunlar pek yeni askerler olarak görünmüyorlarmış. Görebildiği kadarıyla bunların sadece yarısında tüfek varmış. Trenlerde top yokmuş ve hiç makinalı tüfek görmemiş;

Yorum

Uzun bir yolculuk için her vagona 20 kişi desek, bu her tren başına bin kişi eder. Bu birliklerin Ankara'daki 8. ve İzmit'teki 23. tümenlerden olduklarını sanıyorum. Bir tümen yaklaşık bin beş yüz kişidir.

Eğer iç güvenlik sebepleriyle değilse, Mersin'e doğru olan askeri hareketliliği açıklayamam. Bu bölgede bir karışıklığa ilişkin bir bilgi yoktur.

Genelkurmay Karargahı, Filistin Komutanlığı,

Bir-Salem, Filistin

Türk Birliklerinin Suriye Üzerinden Geçişi

Türk birliklerinin, halihazırdaki Kürt isyanını bastırmak amacıyla Suriye üzerinden geçişi konusunda (Fransız -çn.) General Sarrail ile bir kaç gün önce bir görüşme yaptım. General bu birliklerin Suriye üzerinden geçirilmesine izin verilmesindeki sorumluluğunun cüziliğini göstermek için oldukça gayretkeş gözüktü. Türkler kendisine kişisel olarak başvurmadan önce, Monsieur Herriot'unun birliklerin geçişine izin verilmesi konusunda Paris'ten kendisine emir vermiş olduğunu açıkladı. Tüm mesele Paris'te kararlaştırılmış olduğu için sonuç olarak kendisinin yetkisiz olduğunu ekledi. Görüşme boyunca general oldukça nazikti ve Türk birliklerinin hareketlerine ilişkin tüm detayları almak için, bu detayları kendisinden gidip istemenin kafi olduğunu söyledi.

İstihbarat Şefi komutan Dentz, Fransa'nın el altından bir takım işler çeviriyor olduklarından şüphelenmemiz için oldukça duyarlıydı. Ben bilgi istemeden, kendisi tüm Türk birliklerinin hareketliliğine ilişkin bilgi verdi. Meselenin hassasiyetini kuvvetle kavramıştır ve Türkler Suriye üzerinden geçen tüm Türk

birliklerinin Kürt isyanını bastırmak üzere tahsis edildiğini kesinlikle belirtmiş olduklarından, Ankara anlaşmasının, kendilerine izin vermekten başka hiçbir seçenek bırakmadığını belirtti. Bu birliklerin belirtilen amaç için tahsis edilmediği yolunda ellelerine herhangi bir kanıt geçtiğinde, başka birliklerin geçişine ilişkin izni hemen kaldıracakları konusunda beni temin etmektedir. Ancak böylesi bir kanıt ulaştığında iş işten geçmiş olacaktır.

Fransız "Reme Büro"sü Türklerin, Kürt isyanını birliklerini Musul sınırına doğru nakletmek için kullanabilecekleri olasılığını açıkça kabul etmektedirler. Bazıları ise mevcut meselenin İngilizlerin Kürtler arasındaki başarılı çalışmalarının sonucu olduğuna inanmakta ve bunun için bizi kutlamaktadırlar!

Şu ana kadar aşağıdaki birlikler ve teçhizat Suriye'nin doğusundan geçerek Mardin kavşağındaki Dırbesîye'de trenden indirilmiştir:

- a. 7. Piyade Bölüğüne bağlı 23. ve 41. Piyade Alayları.
- b. 5. kolordunun subay erkanı.
- c. Bomba da dahil olmak üzere uçak malzemeleri. Motorlu taşıtlar. 2389 at, 307 katır ve bazı diğer hayvanlar.

Tren trafiğini düzenlemek amacıyla 2 Türk görevlisinin Müslimiye'ye geçişlerine izin verilmiştir.

Britanya Büyükelçiliği, İstanbul.

Efendim,

1. İlişiktekileri sunmaktan şeref duyarım.

a. Doğu vilayetlerindeki isyana ilişkin olarak Türk basınında çıkan haberlerden özetler.

b. Türk ordu mensupları tarafından yazılan mektuplardan bazı özetler.

c. Son Mamuret-ül Aziz (Elazığ) Valisi Hilmi Bey'in verdiği bir mülakatın özeti.

d. 23 Mart-15 Nisan tarihleri arasında Elazığ'daki olayların bir günlük şeklindeki hikayesi.

2. Ek a'dan: Son bir atak için Çapakçur ve Genç'te toplanan isyancılar, zorlu bir çarpışmadan sonra, Doğu'ya ve Kuzey'e ilerleyen birlikler tarafından yenilgiye uğratıldılar. Yenilgiden sonra isyancılar güçlerini yeniden birleştirmeye muvaffak oldular ve şu anda birlikler tarafından sarılmış bir vaziyette Murat Suyu kuzeyindedirler. Kırsal kesimin isyancılardan temizlenme çabası devam etmekteyse de, belli yerlerde karşılaşılmayan kimi izole isyancı gurupları halen mevcuttur. İstiklâl Mahkemeleri de Sıkıyönetim Mahkemeleri gibi oldukça meşguldürler; isyana katıldıkları belirlenen birkaç asi asılmıştır.

3. Ek b'de: 1. Süvari Bölüğü mensubunun mektuplarından birinin özeti enteresandır ve bu bölüğün ya sertçe hurpalanmış olduğu ya da firar etmiş olduğu şüphesini doğrulamaktadır; bunlardan hangisinin gerçekleştiği mektuptan anlaşılmamaktadır; ifade tarzı kolayca, askerlerin subaylarını isyancıların elinde bırakarak firar etmiş oldukları anlamına gelebilir. Bu bölüğün karargahı Aralık 1924'te Mardin'de konumlandırılmıştı.

Bu ekin kalan kısmı 5, 6, 7. ve 9. Kolorduların veya bunların bir kısmının operasyonlarda yer almakta oldukları şeklinde daha önceden edinilen bilgiyi doğrulamaktadır. İsyan bölgesinde 4. ve 8. Kolordulardan herhangi bir birim konumlandırılmamıştır.

4. Ek c ve d'de verilen 23 Mart ve 15 Nisan arasında Mezreh'te (Elazığ) olan olayların değerlendirilmeleri enteresandır, çünkü gerçekleşen çarpışmanın en önemli detaylarının olduğu gibi bir dökümü yapılmakta ve Mezreh'teki birliklerin isyancılara karşı oldukça başarısız olduklarını göstermektedir.

Bizzat eski valinin hesabı (Mezreh'te -çn.) iki topçu bataryasının -muhtemelen 17. Bölük topçusu- ve en azından bir piyade taburunun olduğuna delalet eden 6 makinalı tüfeğin olduğunu göstermektedir. Ancak bunlar üç yüz Kürde karşı ciddi bir direnme göstermeye muktedir olamamışlardır; görünen odur ki jandarmalar ve muhtemelen düzenli askerler de Kürtlerin süngülerine takılı kuranlar tarafından alt edilmişlerdir.

Askerler ve subaylar ancak halkın (isyancıların yağmalamasından ötürü) cesaretlenip bir savunma gücü oluşturmasından sonra, saklandıkları yerlerden çıkmışlar ve üniformalarını giymişlerdir.

5. Bu bölgede idarenin yeniden örgütlenmesine ilişkin bir planın detayları henüz ortada yoktur. Dolayısıyla bir sonraki adımın ne olacağı konusunda tahmin yapılamamaktadır.

Gazetelere göre isyancılardan bir kısmı İran'a kaçmış, bir kısmı da Irak'a sığınmışlardır. Nasturi çeteleri Irak sınırının ku-

zeyindeki halkı taciz etmektedirler; Türk hükümeti Irak'taki İngiliz yönetimini protesto edecektir. Bu, eğer Türkler ihtiyaç duysa, birliklerin sınır dışına kaydırılması için yeterince iyi bir gerekçe olacaktır.

Güvenilir bir Amerikan kaynağının verdiği bir bilgiye göre yetkili birçok Türk, Kürt isyanı tamamıyla bastırıldıktan sonra Irak'a karşı bir hareket olasılığının varlığını göz önünde bulundurmaktadır

Bu bağlamda, İtalyan Deniz Ataşesi ile Türk Savunma Bakanı Recep Bey arasında yaklaşık iki hafta kadar önce gerçekleşen görüşme enteresandır. Genel olarak hava kuvvetleri meselesini tartışmışlar ve Recep Bey bir harpteki taraflardan güçlü bir hava gücüne sahip olanının hiç uçağı olmayan, ancak güçlü bir kara kuvveti olan diğer tarafa karşı bir şey yapıp yapmayacağı konusunda komutan Neyroni'nin görüşlerini sormuş. Göz önünde bulundurulması gereken birçok benzeri faktör olmasından dolayı, komutan elbette ki böylesi bir soruya cevap veremezdi ve vermemiş de. Bunun üzerine Recep Bey, "Anlamıyor musunuz! Farz edin ki bizim altmış bin askerimiz var ve hiç uçağımız yok ve sizin güçlü bir hava kuvvetiniz var ve diyelim ki dört-beş bin adamınız var; ülkenizi işgal etmemizi önleyebilir misiniz?" diye sormuş. Neyroni daha önceki aynı cevabı vermiş; yani göz önünde bulundurulması gereken çok faktör var ve bu iki gücü karşılaştırmak imkansızdır.

Rakamlar önemlidir. Altmış bin, Türklerin bu bölgeye toplayabilecekleri yaklaşık askeri güçtür ve yaklaşık yirmi dört uçaktan oluşan üç hava birliğine sahiptirler. Beş bin onların Irak için düşündükleri rakamdır ve bizim Irak'ta kontrolümüzde bulunan veya getirebileceğimiz uçak sayısı hakkında muhtemelen abartılı bir fikre sahiptirler.

Ordu komuta kademesinde ve hatta bazı devlet görevlileri ve okumuş sivillerde Büyük Britanya ile bir çatışmaya girme is-

teğinin (ki istek düşüncenin anasıdır) bulunabilmesi kuvvetle muhtemeldir. Ancak ben Cumhuriyet'in yetkili kişilerinin Britanya mandacı kuvvet olduğu sürece Irak'ı işgal etmeye hiçbir şekilde hazır olduklarına inanmam.

Sadık kulunuz olmaktan şeref duyarım, efendim.

Binbaşı, R. E. Harene.

EK

Majestelerinin İstanbul Büyükelçisine,
İstanbul.

Doğu İllerindeki Ayaklanmaya İlişkin Basın Özeti: 8-14 Nisan

8 Nisan

Hiçbir yeni haber yok. Bir milletvekilinin kendisine yönelttiği bir soruya karşılık, İsmet Paşa isyana ve isyanı bastırmak için hükümet tarafından alınan önlemlere ilişkin bir açıklama yaptı... Konuşmasını, gerici fikirlerin gelişmesinin muhtemel olduğu tüm bölgelerde alınmasını önerdikleri önlemleri yakında Meclis'e sunacağını söyleyerek bitirdi.

9 Nisan

Bölgedeki tipi sebebiyle telgraf haberleşmesi kesildi; dolayısıyla yeni haber yoktu. Birlikler ilerlemelerine devam etmektedir ve Şeyh Said birlikler tarafından kuşatılmış olarak kırsal arazidedir.

10 Nisan

Resmi açıklama: Agnut (?) bir çarpışma sonrasında 7.'sinde yeniden ele geçirildi. Asiler Çapakçur istikametine doğru kaçtılar. Düzenli birlikler tarafından sıkıştırılan isyancılar Genç ve Çapakçur arasındaki kırsal bölgeye doğru kaçmaktadırlar.

Halkı isyancıların zulmünden kurtardığı için çeşitli yerlerden hükümete şükran telgrafları gelmektedir.

Diğer bir bilgi de isyancıların kayıplarını beş bin ölü olarak belirtmektedir. Yiyecek ve cephane sıkıntısı nedeniyle isyancıların durumu perişandır. Şeyh Said'in başlattığı hareketle bağlantısı olan kişilerin isimlerini veren belge de ele geçirilmiştir.

11 Nisan

Resmi açıklama yapılmadı. Oldukça sarhoş bir şekilde, sokaklarda dolaşıp hükümet aleyhine ve 'ben Şeyh Said'in taraftarıyım' diye bağırarak Kürt Mehmet adıyla bilinen bir kişi İstanbul'da tutuklandı. Gazeteler olayı büyük manşetler atarak verdiler; daha sonra adamın deli olduğu ortaya çıktı.

12 Nisan

Resmi açıklama: Düzenli birlik kolları Çapakçur'u ele geçirdi. Hani'den kuzeye, Darahini'ye (Genç) ilerleyen birlikler isyancıları yenilgiye uğrattılar; isyancılar tamamen bozguna uğrayarak doğuya ve kuzeye kaçtılar. Genç'e yürüyen birlikler hiçbir direnişle karşılaşmadan Cinahazor'a (?) girdiler.

Kaçamayacağını anlayan bir kısım aşiret reisi işledikleri suçların cahilliklerinden ötürü olduğunu ve vermiş oldukları zararları karşılamaya hazır olduklarını söyleyerek hükümete yanaşmışlardır.

13 Nisan

Resmi açıklama: Varto yakınlarında kaçmayı başaran Şeyh Abdullah belli sayıda isyancıyla birlikte Genç'in kuzeyindeki Şerafettin ve Arçık tepeleri arasındaki dar bölgede birliklerimiz tarafından sıkıştırılmaktadırlar.

Diğer haberler: Şeyh Said'in elinden kurtulan esirler Şeyh Said'in maiyetiyle birlikte kaçmakta olduğunu ve Murat Nehri'ni geçmiş olduğunu söylemektedirler.

Birliklerimizin aldıkları önlemler sayesinde Şeyh Said, şimdi yakalanmasını kesin gördüğümüz bir pozisyonudadır.

Son haberlere göre 41. Bölük isyancılarla Genç yakınında 8 saat süreyle çarpıştı; bu isyancılar dağlarda direnmeye devam

etmektedirler. Hava koşulları birliklerimizin hareketini oldukça zorlaştırmaktadır. İsyancıların savunma düzenleri tamamen bozulmuştur. 1. Bölüğün en geç 13'ünde Genç'e girmesi beklenmektedir.

'La Gazette' Yunanistan'da Şeyh Said lehine propaganda yapan ve gönüllü birlikler oluşturulmasını kışkırtan kimi hain Türklerin isimlerini yayınlamaktadır. İngiliz ajanlar da Şeyh Said'e yardım etmek üzere Çerkez ajanları hazırlamaktadırlar.

14 Nisan

Resmi açıklama: Birliklerimiz ulaştıkları bölgelerde isyanı bastırmak için operasyonlara devam etmektedirler.

Diğer haberler: Esir alınan bir asinin ifadesine göre, kaçmış bulunan Şeyh Said ve Abdullah muhtemelen İran'dan veya İngilizlerden sığınma almış olabilirler.

Nasturi çeteleri Musul sınırı yakınlarında kendilerini gösterdiler ve halkı taciz etmektedirler. Hükümet Irak'taki İngiliz yönetimine sert protestolarda bulunmaktadır.

Şeyh Şemseddin'in yeğeni ve Molla Abdullah tarafından komuta edilen bir grup isyancı takipten kurtulabilmek amacıyla Silvan'ın dağlık yörelerine yerleşmişlerdir.

Çapakçur yakınındaki bir çatışmada ele geçirilen esirlere göre Çapakçur'daki isyancılar Şeyh Said'in Genç'teki kuvvetleriyle birleşmeyi gerçekleştirmeyi başarmışlar ve Murat Nehri'nin kuzeyine doğru kaçmışlardır. Bununla birlikte bu bölgede kuşatılmış durumdadırlar; dolayısıyla isyancılar tuzağa düşmüşlerdir.

İstiklâl Mahkemesi Diyarbekir'e ulaştı.

Mektuplardan Özetler

Mardin, 14 Mart 1925.

3. Tabur, 4. Alay.

Karaman'dan ayrıldık ve Mardin'e ulaştık. Durum burada daha iyidir. Fakat hepsi bu değil; Musul sorunu halen ortadadır; olaylardan sizi haberdar etmeğe devam edeceğim.

Mardin, 16 Mart 1925. 1. Süvari Bölüğü.

Mardin'e varmış bulunuyorum; ancak birliğim şu anda Şeyh Said'in isyancılarını takip etmek üzere Diyarbakir'e gitmek üzere ayrılmıştır. Ne ben ne de alayımın komuta kademesi bir daha buluşmaya muvaffak olamadık. Şu ana kadar savaşlarda şanlı bir isme sahip olmuş olan bölüğümüz halihazırda isyancılar tarafından imha edilmiştir. 28 subay yakalanmış, dört tanesi yaralanmış biri de öldürülmüştür. Bu rakamlardan isyancıların elinde bıraktığımız esir ve ölü sayısını hesaplayabilirsiniz. Halen subayların akıbetini bilmiyoruz; bir kısmının halen yaşamakta olduğu ancak kalanının katledilmiş olduğu söylenmektedir. Durum hala tehlikelidir. 5. ve 6. Kolordular harekete geçirilmiştir; bunların öncü müfrezeleri dün buraya varmaya başladılar. Bizim 1. süvari bölüğünden yalnızca elli kadar asker ve 8-10 tane de subay sağ kalmış, gerisi imha edilmiştir. Bugün 5. Kolordudan 19. Alay buraya geldi ve aynı gün Diyarbakir yönüne doğru ayrıldı. Mardin, Diyarbakir ve Siverek arasındaki haberleşme bugün kesiktir. Pratikte kuşatılmış durumdayız. 1. Bölükten arta kalanlarla karma bir alay oluşturulacaktır. Bizim de harekete geçip geçmeyeceğimizi bilmiyorum.

(...)

8 Mart gecesi Şeyh Said Diyarbakir'e şiddetli bir taarruza geçti. Hükümet kuvvetlerine karşı bir şey yapamadı. Şu anda şehirden 15 km. uzaktadır. İmha ordusu 14'ünde vardı ve bir ta-

raftan 6. ve 9. Kolordu, öte taraftan da 5. ve 7. Kolordular tarafından kuşatılmış bulunan asileri takibe başladı. Diyarbekir'e yapılan taarruz akşam karanlığından sabaha kadar sürdü. 36. süvari alayından bir komuta subayı ve birkaç asker öldürüldü. Birkaç yaralımız vardı fakat isyancılar ağır kayıplar verdi. Bir miktar tanrının yardımıyla da olsa isyancıları püskürttük.

Eski Mamuret-ül Aziz Valisi ile Yapılan Görüşmeden Özetler

1. Genç, Lice, Hınıs ve Hani bölgelerinde anormal bir durum olduğu duyulmuştur. Önemli detaylar veren bir mektup almıştım; mektubu, dikkatlerini duruma çekmek için hükümete ilettim. Sivil idarecilere askeri ve jandarma yetkililerle sıkı ilişkide olmaları emredildi; ancak fikrime göre durumu yeterince kavramış değillerdi.

2. Haberleri 13 veya 14 Şubat'ta Genç Valisinden gelen bir telgraftan aldım: bir takım kişiler kente girmiş ve hükümet konağıyla cezaevine saldırmışlar; bir isyanın olduğu sarihtir.

3. Bu, bizim İsmail Hakkı Bey'le (Genç Valisi) ilk ve son haberleşmemizdi. Hemen sonra isyancılar Çapakçur'u ele geçirdiler ve 22'sinde Palu'ya girdiler. İki gün sonra da Genç üzerine yürüdüler.

Hareket Genç'te Şeyh Said, Çapakçur'da Şeyh Şerif ve Palu'da da Şeyh İbrahim tarafından yönetildi.

4. Hareketin sebepleri çeşitlidir. En önemlileri arasında:

a. Kürdistan çeşitli suçlardan dolayı aranan bir sürü insan için bir sığınaktır ve planlı hareket benzeri bir durum, bu kişilere olanak vermektedir.

b. İlk Meclis'te yer alan şeyhler son seçimlerde seçilememekten dolayı hoşnutsuzdurlar.

c. Halkın çoğunluğu, bir önderi gözü kapalı takip edecek bir koyun gibidir; kendi hiçbir iradesi olmayan serfler gibidirler.

d. Şeyh Said'in kendisi, halifeliği yeniden kurmayı denemek fikrinde samimi ve halkça beğenilmediğini düşündüğü rejim

hakkında da hoşnutsuzdur. Ancak Şeyh Said, kendi amaçları için ona yardım eden daha az idealist kişilerin maşasıdır. Hareket, Erzurum'dan gelen direktifler doğrultusunda başladı.

e. Aşarın ilgası da bu harekette önemli bir rol oynadı çünkü toprak vergisinin bu çeşit toplanma biçimi şeyhleri kayırmaktaydı ve bunun ilgası şeyhlerin gelir kaybına neden oluyordu.

5. Elazığ'a olan hareketi duyar duymaz, kentin savunması için Osman Arif Bey (25. alay komutanı), Jandarma Komutanı ve diğer yetkililerle istişarede bulundum.

Emrimizde 8 topçu bataryası, 6 makinalı tüfek, Erzincan'dan bir süvari bölüğü ve 150 asker vardı.

Bunlar kent dışından yapılacak asi saldırılarını karşılamak üzere tertiplenmişti; ve toplar 2500 metreye ateş açtılar. Bu esnada Kürtlerin kentteki cephane deposuna saldırmakta olduklarını ve süvari bölüğünün panik halinde kaçmış olduğunu duydum; jandarma, süngülerine kuran bağlamış olan isyancılara ateş açmayı reddetmiştir.

Çekilmek gerekiyordu; düzenli bir şekilde Malatya'ya çekildik. Elazığ'a saldıran isyancıların sayısı iki bindi; Diyarbakir'e saldıranlar ise üç bin kişilik bir kuvvetti. İsyancıların Genç'in valisi ve jandarma komutanını, Lice'nin jandarma komutanını ve yöneticisini öldürmüş olduklarını üzüntüyle öğrendim.

GİZLİ

Bay Lindsay'den Bay Austen Chamberlain'a,

22 Nisan 1925, İstanbul.

Efendim,

1. 304 sayılı telgrafıma devam olarak Kürdistan isyanının önderi Şeyh Said'in diğer bazı şeyhler ve çok sayıda adamıyla birlikte yakalandığını ve Varto'ya götürüldüğünü bildirmekten şeref duyarım. Kendi kasabası Hınıs'ta askeri mahkeme önüne çıkarılacağını ve Diyarbakir'de İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanacağı -idam edileceği konusunda şüphe yoktur- bildirildi. Şeyhin yakalanması hükümet tarafından isyanın tehlikeli döneminin sonunu gösterdiği şeklinde değerlendirilmekte ve operasyonlar hakkında artık resmi bülten olmayacağı bildirilmektedir. Geçen haftanın gazetelerinde bu konuda verilen tek parça haber Silvan yakınındaki bir takım isyancı gurupların dağıtılmasına ilişkindir. Askeri mahkemenin idamları sık sık bildirilmektedir ve Diyarbakir'deki İstiklâl Mahkemesi çalışmaya başlamaya hazırdır. Elçilik askeri ataşesi Binbaşı Harenç'in, haftanın olaylarına ilişkin detayları verdiği bir raporu ilişikte sunuyorum.

2. Ankara'dan gelen haberler, Kürt isyanındaki İngiliz kıskırtmasının, ele geçirilen belgelerle ve şahitlerin ifadeleriyle ar-

tık kanıtlanmış olduğunu serbestçe ifade etmektedirler; ancak kesin suçlamalar Kürt özerkliğinin oldukça ön planda olduğu 1919-1920 dönemlerinde ilişkin olmaktadır. Son ayaklanmanın esas nedenine ilişkin şu anda hiçbir bilgi gelmemektedir. Öte yandan Nasturilerin ve Ermenilerin, güneyden Kürdistan'a girmeleri için İngiliz yetkililer tarafından teşvik edilmekte olduklarına yönelik haberler çıkmaktadır.

3. Tüm Türkiye'de bir baskı politikasının yürütüleceğinin muhtemel olduğu ima edilmiştir. İstanbul, 16 Mart'ta Hüseyin Cahit'in gazetesi Tanin'in Türkçe baskısının süresiz durdurulduğunu ve gazetenin üç çalışanının Ankara'ya gönderildiğini öğrenmekle şaşkına uğradı. İstiklâl Mahkemesi'ndeki sorgularında, kendilerinin Hüseyin Cahit'in direktifleriyle çalışan görevliler olduklarını belirtmeleri üzerine, Hüseyin Cahit İstanbul'da tutuklandı ve cezaevinde mahkemesini beklemekte olduğu Ankara'ya gönderildi. Arkadaşlarının Hüseyin Cahit'in kaderi hakkında endişeli olduklarını hissediyorum. Tanin'in kapatılmasına ilişkin henüz hiçbir inandırıcı gerekçe öne sürülememektedir; geçen haftalarda gazete, hükümeti rahatsız edebilecek bir şekilde adeta bir gazetecilik grevi yapar gibi her türlü politik yorumdan açık bir şekilde kaçınmıştı. Aslında çok iyi bilinen hükümet aleyhtarı görüşleri dolayısıyla kovuşturmaya uğramaktadır. Ancak mahkeme başladığında suçlamanın dayandırılacağı bazı bahanelerin bulunacağı şüphesizdir.

4. Meclis, 20 Nisan'da parti grubundaki geleneksel işlerden sonra, Doğu illerindeki gelecek rejim sorunuyla ilgili çalışmaya geçti. İzlenecek politika geniş anlamda -İsmet Paşa'nın Ankara'daki görüşmemizde belirttiği gibi- aşarın ilgasıyla sağlanacak mali rahatlamanın eşlik edeceği bir baskı politikasıdır. Sıkıyönetim 24 Nisan'dan sonra yedi ay daha devam edecektir; İstiklâl Mahkemeleri daha önce karar verildiğinden altı ay daha fazla işlemeye devam edecek Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından verilen ölüm cezaları Meclis'ten onay alınmadan uygulanacak-

tır. Bu son iki karar, oturumlarda 12 ve 18 oy toplayan Terakki-perverciler tarafından muhalefete karşılandı. Hükümet, doğu illerindeki yönetim biçimini değiştirmek üzere de Meclis tarafından yetkilendirilmiştir. Şu an için, İçişleri Bakanı Cemil Bey'in, bazı küçük vilayetlerin büyük birimler halinde birleştirilmesini ve şu anki valilerin sahip olduklarından daha fazla yetkiye sahip olacak veya daha fazla genel müfettişin atanmasını içeren ifadesinin ötesinde, hükümetin bu geniş yetkiyi nasıl kullanmayı düşündüğünü gösteren kesin hiçbir şey yoktur.

EK 1.

Binbaşı Harenc'ten Bay Lindsay'e

21 Nisan 1925, İstanbul.

Efendim,

Doğu illerindeki ayaklanmaya ilişkin günlük basın haberlerinden bir özeti ilişikte bilgilerinize sunmaktan şeref duyarım. Hafta boyunca İzmir'de bulunduğumdan bu meseleye ilişkin başka bilgi toplayamamış olmaktan dolayı üzgünüm.

Son resmi açıklama 15 Nisan tarihliydi ve isyanın diğer liderleriyle birlikte doğuya doğru kaçmaya çabalayan Şeyh Said'in Varto'nun güneyinde yakalanmış olduğunu ve Şeyh Said'in atının heybelerinde önemli belgelerin ve çok sayıda altının bulunmuş olduğunu; isyanın merkezi Genç'in hükümet birliklerince ele geçirilmiş olduğunu; isyan bölgelerinde Cumhuriyet iktidarının yeniden kurulmuş olduğunu; başsız kalan isyancıların yetkililere teslim olduklarını; ve tüm örgütlü direnişin bitmiş olması ve askeri operasyonların durdurulmuş olması sebebiyle artık resmi açıklama yapılmayacağını bildiriyordu.

4. Haberler bu tarihten beri yetersizdir. Halen ulaşılmayan bölgelerde bulunan dağınık birkaç grup mevcuttur. Ancak gazeteler, bunların yakında halledileceklerini belirtmekte ve İstiklâl Mahkemeleri ile Sıkıyönetim Mahkemeleri'nin etkinliklerini ve idam edilen kişilerin isimlerini sıralamaktadır.

Sorumlu kişiler bölgede yürütülecek idari reformları tartışmaktadırlar; durumu değerlendirmek ve rapor etmek üzere komisyonlar göndermişlerdir. Reformların kararlaştırılmasında yersiz bir aceleciliğe gidilmeyecektir. Meclis, İstiklâl Mahkemeleri'nin başta amaçlanandan altı ay daha fazla çalışmasında anlaşmıştır.

4. Operasyonlarda ele geçirilen belgeler isyanın, Irak'taki İngiliz yetkililerce -yardım edilmemişse bile- onaylandığını göstermektedir. Bunların incelenmesi henüz tamamlanmamıştır, ancak şu ana kadar yayımlanan kısımları Kürtler haricinde kimseyi suçlamamaktadır.

Irak yetkililerinin Nasturileri Türk sınır boyunca yerleştirmesi hareketine yönelik oldukça büyük bir kızgınlık da vardır.

5. Tüm örgütlü ayaklanmanın şu an için bitmiş olduğu çıkarılabılır. Ancak bu, Kürt önderlerinin bağımsız bir Kürt devleti oluşturmaya yönelik isteklerinin bittiği veya boğulmuş olduğu anlamına gelmez. Türklerin Kürtleri tatmin edecek reformları gerçekleştirip gerçekleştiremeyecekleri beklenip görülmelidir.

Doğu İllerindeki Ayaklanmaya İlişkin Basın Özeti:

15-21 Nisan

15 Nisan

Resmi açıklama: Birliklerimiz ulaşmış oldukları bölgelerdeki isyancıları ezmek için operasyonlarına devam etmektedir. Dara-hini'yi aceleyle terk eden Şeyh Said yaklaşık yüz adamıyla birlikte Arşine (?) yakınlarındaki Şeyh Abdullah'la birleşmeye git-

miştir. Hükümet iki şeyhin adamlarını terk edip kaçmak üzere olduklarını öğrenmiştir.

Diğer konular: Resmi açıklamaya göre Şeyh Said diğer yedi şeyh ile birlikte İran sınırına ulaşmıştır ve yanına büyük miktarda para ve Genç arşivlerindeki resmi belgeleri almıştır. İran hükümetinin Şeyh Said'i siyasi mülteci olarak kabul etmeyeceğine inanılmaktadır.

Önderleriyle birlikte kaçamayan isyancılar coğrafyanın çok sert olduğu dağlarda direnişlerine devam etmektedirler. Birliklere takviyeler gönderilmiştir.

Ele geçirilen dokümanlardan bağımsız bir Kürdistan'ın amaçlandığı ispatlanmıştır; bu, ayaklanmanın ülkenin çeşitli yerlerinde kolları olan bir merkezi komitenin işi olduğunu ispatlamaktadır. Şeyh Said'in Yunanistan, Suriye ve Mezopotamya ile suç ortaklığını da ispatlamaktadır.

Bir gurup Ermeni ve Çerkez gönüllü Bağdat'a gitmek üzere Pire'den ayrılmışlardır; bu gönüllülerin İngiliz işbirliği ile sınırı geçeceklerine inanılmaktadır.

Behati yakınlarında köyleri yağmalayan isyancı bir şeyh tutuklanmış ve asılmıştır. Eski milletvekili Yusuf Ziya da dahil olmak üzere dört Bitlis ileri geleni asılmıştır. Diyarbekir'deki ve diğer yerlerdeki kişiler yargılanmaktadırlar.

16 Nisan

Resmi açıklama:

1. Genç, birliklerimiz tarafından yeniden ele geçirilmiştir; böylece isyan bölgesindeki tüm sivil yönetim merkezleri ele geçirilmiş ve hükümet iktidarı her yerde yeniden kurulmuştur.

2. Kuzeye doğru çekilen ve doğuya doğru kaçma çabasında olan Şeyh Said ve diğer önderler gönderilen birliklerimiz tarafından Varto'nun güneyinde kuşatılmışlardır. Bunlar Şeyh Said, Şeyh Abdullah, Şeyh Ali, Şeyh Galip, Şeyh Kassı İsmail, Şeyh Reşit ve 25 kişiyle birlikte Mehmet, Timur ve Targapazarlı Reşat

ağalardır. Şeyh Said'in atının heybelerinde hareket hakkında önemli belgeler ve çok miktarda altın bulunmuştur.

3. Silvan'da yenilgiye uğratılan isyancılara kumanda eden Şeyh Şemseddin'in kardeşi Şeyh Seyfullah teslim olmuştur.

4. Öndersiz kalan isyancılar her tarafta teslim olmaktadır.

5. Askeri operasyon tamamlanmıştır. Artık resmi açıklama yapılmayacaktır.

Birliklerimiz tarafından kurtarılan Genç Valisi makamına geri dönmüştür. Komutanlar ve İçişleri Bakanı doğu bölgelerinde uygulanacak idari reformları tartışmaktadırlar.

17 Nisan

Şeyh Said ve beraberinde yakalananlar Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından yargılanacakları Diyarbakir'e gönderilmişlerdir. Şeyh Said'in aldığı ölüm cezasının uygulanması ve Ankara'ya gönderilmesi muhtemeldir.

İsyancıların büyük kısmı yakalanmış, kalanlar ise silahlarını atmış ve köylere dağılmışlardır. Etkin hiçbir şeyh kaçamamıştır. Genç'te önemli belgeler, büyük miktarda silah ve cephane ele geçirilmiştir.

Şeyh Said'in yakalanışını duymamış olan bir gurup isyancı dağlarda direnmeye devam etmekte ve birliklerimize karşı umutsuz bir direniş koymaktadırlar. Bu güçlerin ezilmesi sadece birkaç günün işidir.

Tutuklanmış ve çeşitli mahkemelerin önüne çıkarılmış çeşitli kişilerin isimleri verilmektedir. Gazeteler Binbaşı Kasım'ın ve Şeyh Mehmet'in Diyarbakir'de asıldığını da yazmaktadır.

18 Nisan

Şeyh Said Hınıs'taki Sıkıyönetim Mahkemesi önüne çıkarılacaktır. Hınıs'a silahlı gözetim altında getirilmiştir. Yakalanmasının diğer isyancılar üzerindeki etkisi belirgindir. Eğer Ankara'ya getirilmesi gerekli görülmezse, diğerleriyle birlikte Diyarbakir'de asılacaktır.

Şeyh Abdülkadir ailesiyle birlikte Bostancık'ta yakalanmıştır. 'Tanin', Şeyh'in özgeçmişini vermektedir: "Kürdistan'ın bağımsızlığı için çalışan 'Comite de Relevent Kürde' başkanı. İstanbul'un işgali sırasında, İstanbul hamallarına günde kendisine 1 kuruş vermeleri (ayda 1.000 lira eder) için baskıda bulunmuştu. Ateşkesin 1. yılında İngilizler binbaşı Noel'i Malatya'ya gönderdiler; Abdülkadir ve Kürt komitesinin diğer önderleri onunla ilişkideydiler ve Sivas kararlarına engel olmak üzere işbirliği yapıyorlardı; ancak ulusal hareketin coşkusu bu çabaları boşa çıkardı. En kuvvetli yandaşları arasında Halil ve Emin Bedirhan vardı."

19 Nisan

Tüm basın "süpürme operasyonunun", çok kötü hava koşullarına rağmen devam ettiğini bildirmektedir. İsyancılar küçük gruplar halinde teslim olmaktadır; direnen bazılarıyla ise birlikler ilgilenmekte ve öldürmektedir.

'La Gazete' operasyonlar esnasında ele geçirilen dokümanların incelenmesinin henüz tamamlanmadığını yazmaktadır; ancak, şu ana kadar, belgeler isyancıların ayaklanmaya bahane olarak 'yenilikçilerin İslam geleneklerine savaş ilan etmiş olmalarını' göstermektedir. Şeyh Said'in üzerinde ele geçirilenler kendilerine güvenilen kimi liderlerin isimlerini veren hareket planıdır.

Doktor Fuat, Kürdistan'ın bağımsızlığı için çalıştığı için idama mahkum edilmiştir.

20 Nisan

'La Gazette', uçakların bombaladığı Silvan yakınlarında, büyük kayıplar veren isyancıların bulunduğunu bildirmektedir. Doğu'ya kaçmaya çabalayanlar yakında kesinlikle birliklerimiz tarafından yakalanacaklardır.

Hükümet tarafından elde edilen son bir bilgiye göre isyanın geniş boyutları olan bir entrikaya dayandığı görülmektedir. İs-

yancuların İngilizlerle ve Çerkezlerle iletişim içinde oldukları belirtilmektedir.

İsyancıların 23'ü Diyarbakır'da idam edilmişlerdir. 'Vakit', Şerafettin tepelerindeki çatışmaları ve isyancıların güneye doğru hareket ettiklerini bildirmektedir.

21 Nisan

Tüm gazeteler Silvan'ın ele geçirildiğini ve düzenin yeniden kurulduğunu bildirmektedirler.

İçeriği açıklanmayan önemli yeni bilgilerin bulunduğu haberleri.

La Gazette yakalanan liderlerden biri ve emekli bir binbaşı olan Kasım'ın üzerinde ele geçirilen belgelerin, kendisinin İngilizlerle ilişkide olduğunu ispatladığını ve Yusuf Ziya Bey'in önderlere kendilerine İngilizler tarafından yardım edileceği konusunda teminat verdiğini bildirmektedir. Diğer belgeler Şeyh Said'in bizzat kendisinin de İngilizlerle ilişki içinde olduğunu ve İngilizlerin Şeyh Said'in planını onayladıklarını ispatlamaktadırlar.

Meclis, hükümete doğu vilayetlerinde reformlar yapma yetkisi veren kanunu 135'e karşı 18 oyla kabul etti. Ankara'daki İstiklâl Mahkemesi'ne -meclise başvurmadan- ölüm cezası verebilme yetkisi veren kanunu da kabul etti. İki İstiklâl Mahkemesi'nin işlemesinin altı ay daha uzatılmasını sağlayan yasayı 131'e karşı 12 oyla onayladı.

GİZLİ

Bay Hoare'den Bay Chamberlain'a,

3 Ağustos 1925, Tarabya.

Efendim,

Halk Partisi'ne mensup tüm milletvekillerinin acil mektupla çağrıldıkları Ankara'daki TBMM binasında geçen ayın 27'sinde gerçekleştirilen alışılmadık bir toplantıyı bildirmekten şeref duyuyorum. Tüm öğleden sonra devam eden toplantıya Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Ankara'da bulunan bakanlar katıldılar. Kozan milletvekili ve doğu illeri İstiklâl Mahkemesi üyesi Ali Saib Bey ve bu hükümetten önceki Fethi Bey hükümetinde Bayındırlık Bakanı olan Diyarbekir milletvekili Fevzi Bey de toplantıda hazır bulunanlar arasındaydı. TBMM şu anda uzun bir tatilde olduğundan ve ayrılmayı becerebilen hiç kimse bu sezonda Ankara'da yaşayamayacağından, toplantıya devam eden mebusların sayısı nisbeten düşüktü.

İstanbul'a ulaşan haberlere göre toplantı genel olarak, 'feodalizmle' ilgilenirken İstiklâl Mahkemesi tarafından izlenmesi gereken yolu ve özel olarak da 22 Temmuz'da Diyarbekir'deki bir oturum esnasında İstiklâl Mahkemesi önünde yapılan bir tanıklıktan dolayı çıkan bir meseleyi görüştü.

Aşağıdaki, değinilen meselenin kısa bir izahatıdır; Kürt isyanına katılmakla suçlanan kişilerden biri olan Koğu'lu (Kiği ?) Hüseyin, İstiklâl Mahkemesi önüne çıkarılıp Ali Saib Bey tarafından sorgulandığında, Fevzi Bey'in (Diyarbakir milletvekili - çn.) Diyarbakir bölgesinde bir köylüyle olan bir görüşmesinde yeni Cumhuriyet rejimine ilişkin sorulara cevaben dinin devletten ayrılmış olduğunu ve Gazi Paşa'nın dua etmeyip içki içtiğini söylemiş olduğunu beyan etti. Ali Saib Bey'in diğer soruları Fevzi Bey'in isyanla ilgilenmiş olduğunu gösteren bilgileri sağlamak gayesi güdüyordu. Fevzi Bey 24 Temmuz'da bu iddialara karşı bir tekzip yayımladı; mesele, hükümetin muhtemelen Fevzi Bey'in mahkemeye çıkarılıp çıkarılmayacağı tartıştığı bir ay boyunca beklemede kaldı. Diyarbakir yerlisi olduğundan, daha etkili bir yol olarak kamuoyu önünde bağlılık bildirmesi ve bir Diyarbakir milletvekilinin Kürt ayaklanmasını kışkırtan fikirlere hiçbir sempatisi olmadığını göstermesini sağlayacak münasip ve resmi bir durumun yaratılması kararlaştırılmış olduğu açıktır. Buna uygun olarak toplantıda konuşmak üzere davet edildi ve uzun bir konuşmada usulüne uygun olarak tekzipini tekrarladı ve Cumhurbaşkanı ile İsmet Paşa'ya olan saygısını ifade etti.

Toplantı daha sonra doğu illerindeki durumu görüşmek üzere devam etti; bu bölgedeki feodalizm kalıntılarını kökünden kazımak yolunda bağlaşıklık bir karar alındığı bildirilmektedir.

29 Temmuz'daki 'Vakit' ve 30 Temmuz'daki 'Akşam' baş makalelerini bu konuya ayırdılar. 'Akşam', bey, ağa ve şeyhlerin yalnızca gereksiz olmadıklarını, fakat rahatsız edici unsurlar olduğuna işaret ederken, 'Vakit', eğer hükümet bu ülkede kanun ve adaletten başka güç olmadığını ve olamayacağını belirtmişse, feodalizm geri gelmeyecek şekilde yıkılacaktır, diyordu. Halihazırda Halifelik gibi daha önemli kalıntıları ortadan kaldırmış

olan Türkiye Cumhuriyeti için bunlardan kurtulması kolay bir iş olacaktır. 'Akşam', kararından dolayı hükümeti kutluyordu.

Bu bağlamda, doğu vilayetlerinde bir tur için Temmuz ayının ilk haftasında Sağlık Bakanı Refik Bey eşliğinde, Ankara'dan ayrılan İçişleri Bakanı Cemil Bey'in, 17 Temmuz'da bölge illeri, valileri, jandarma komutanı Zeki Bey ve (bölgenin idari amaçlarla en uygun bölünme biçimi üzerine çalışan) müfettiş Mithat Bey 2 Ağustos'ta Ankara'ya döndü; (İsmet Paşa'nın 7 Nisan'da TBMM'deki konuşmasında ima ettiği) doğu vilayetlerinde alınacak önlemlerin kararlaştırılmasında görüşleri şüphesiz büyük ağırlık taşıyacaktır.

R. H. Hoare

GİZLİ

İRAN

Sör P. Loraine'den Bay Auesten Chambelain'a,

7 Ekim 1925, Tahran.

Efendim,

Majestelerinin Tebriz konsolosunun 23 Ağustos tarihinde şahsıma gönderdikleri 33 sayılı telgrafın ve onayınızı alacağını umduğum mukabil cevabımın kopyasını iletmekten şeref duyarım.

Percy Loraine

■ ■ ■

EK 1.

Konsolos B. Gilliat-Smith'den Sör P. Lorain'e,

Efendim;

1. Ayın 17'sinde iletilen Tebriz haberlerinde 'askeriye' başlığının altındaki son paragrafa ilişkin olarak: ayın 22'sinde merhum Şeyh Said'in oğullarından biri olan Ali Rıza'nın beni ziyaret ettiğini ve Majestelerinin hükümetinden bağımsız bir Kürt devleti oluşturulmasını desteklemesi için kişisel olarak ricada

bulunmak üzere, Bağdat üzerinden İngiltere'ye gitmek için izin almasının mümkün olup olmadığını sorduğunu bildirmekten şeref duyarım.

2. İstenen yardım gelsin gelmesin Kürtlerin, şeyhlerinin, ailesinin ve kendisinin önderliğinde ulusal bağımsızlıkları için çarpışmaya devam etmeye niyetli olduklarını belirtti. Halkının o zaman (isyan dönemi –çn.) para azlığı sebebiyle değil, fakat cephane azlığı sebebiyle yenilgiye uğratıldığını, fakat çarpışmaları kâfi bir düzeyde devam ettirmek için şimdi hem silaha hem de paraya ihtiyaç duyduklarını belirtti. Kürtlere saldırılarında, Türklerin, tüfeklere monte edilerek el bombası gibi atılabilen Fransız yapımı bir tür bombalar kullandıklarını; bundan ve diğer kanıtlardan Fransızların, Türkleri bu tür tüfekler ve bunlara monte edilebilen bombalar ve dahası makinalı tüfek ve cephanelerle desteklemiş olduklarının aşikar olduğunu söyledi.

3. Ali Rıza İranlı yetkililerce bu yakınlarda cezaevinden salıverildiğinde o ve üç arkadaşı sefil bir durumda, neredeyse paçavralar içindeydiler. Şimdi oldukça iyi giyinmişti ve çok rahatsız edici bulduğu bir yaka takmıştı. Britanya İmparatorluğu'nun büyüklüğü ve İngiliz mandasının sağlayacağı yararlar üzerinde konuşarak ve aynı zamanda siyaset üzerine olan genel düşüncelerini ve Fransızların, İngiliz himayesinde ve İngiltere eğilimli bir Kürdistan'ın oluşturulmasını asla desteklemeyeceklerine olan inancının sebeplerini açıklayarak epey bir süre benimle kaldı.

4. Kenti terk etmeye çalışmadıkça yeniden tutuklanmayacaklarına ilişkin söz verildiğinden, o ve arkadaşları Tebriz'de dolaşmakta serbesttirler. Bununla birlikte yakında Tebriz'den ayrılmalarına izin verileceğini ummaktadırlar.

5. Misafirimin, ziyaretinin amacını daha belirgin olarak ifade etmesini sağlamak için çabaladım, ancak genel konuşmayı sürdürdü ve İngiltere'ye gitmek amacına ilişkin olarak ise daha da muğlak görüldü. Sonrasında, mihmandarım Mirza Ali Han

bana Kürtlerin davranış biçimlerinin kendisine biraz garip geldiğini ve Ali Rıza'nın biraz afyonlu olmasının ihtimal dahilinde olduğunu söyledi. Mirza Ali Han, Ali Rıza'nın benim nasıl bir tepkide bulunacağımı görmek için Bolşevikler veya belki de İranlı yetkililer tarafından gönderilmiş olduğunu sordu. Bu nedenden dolayı ilk önce Ali Rıza'yı kabul etmekte tereddüt ettim, fakat nihayetinde kabul etmeye karar verdim. Söylediklerini Majestelerinin Tahran'daki temsilciliğine bildirmekten başka bir şey yapamayacağımı söylemeye dikkat ettim.

6. Ali Rıza yaklaşık orta boyun üzerinde, esmer, vakur görünüşlü ve muhtemelen 40 yaşlarındadır. Osmanlı Türkçesini akıcı ve klasik olarak konuşmaktadır.

B. Gilliat-Smith

EK 2.

Sör P. Loraine'den Konsolos Gilliat-Smith'e.

7 Ekim 1925, Tahran.

Efendim,

Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza'nın size yaptığı ricayı bildiren 23 Ağustos tarih ve 33 sayılı telgrafınıza ilişkin olarak: eğer Ali Rıza meseleyi size yeniden açarsa, kendisine, Majestelerinin hükümetinin kendisinin açıklamayı istediği durumdan haberdar olduğunu ve dolayısıyla İngiltere'ye ziyaretinin hiç bir yararlı amaca hizmet etmeyeceğini söylemelisiniz.

Özerk veya bağımsız bir Kürdistan devletinin oluşması sorumluluğunu desteklemenin veya kabul etmenin, Majestelerinin hükümetinin siyasetinde hiçbir yeri olmadığını şüphesiz farkındasınızdır.

Percy Loraine

GİZLİ

Sör R. Lindsay'den Bay Austen Chamberlain'a,

4 Kasım 1925, İstanbul.

Efendim

1. Millet Meclisi'nin 1 Kasım'da yeni dönem sebebiyle toplandığını ve çalışmaların Cumhurbaşkanının yıllık açış konuşması ile başlatıldığını bildirmekten şeref duyarım. Konuşma oldukça uzundu; konuşmanın sadece temel noktalarının bir özeti vermekle sınırlayacağım.

2. Kürt isyanı; isyanın önceden dikkatlice hazırlanmış irticai propaganda sebebiyle olduğu saptanmıştır. İsyanın bastırılması için alınan başarılı önlemler milletin Cumhuriyet'e ve ilerleme şiarına olan sadakatini göstermiştir. Modernleşmenin gidişatını hiçbir şey durduramayacaktır ve geçmişin koşullarına geri dönüş mümkün değildir.

3. Basın özgürlüğü; Cumhuriyet'in prensibi, suistimallerini kontrol etme görev ve sorumluluğunu, özgür olan bir basının kendisine bırakmaktı. Fakat bu vicdansız bir basın eşkıyalığını körükledi ve Meclis, müdahale etmek zorundaydı. Sonunda geçmiş dönemin ıslah olmaz basını gözler önüne serilmiş ve milletin medenileşme meselesini yürütecek yeni, temiz ve üretken cumhuriyetçi basın ortaya çıkmıştır. Tüm vatandaşlar bu meselede sadakatle elbirliği edene değin Meclis gerekli önlemleri uygulamaya devam etmeye zorunludur.■■■

23 Nisan 1926, Downing Street.

Efendim,

Göyan aşiretinin Türk yetkililerine karşı bildirilen başkaldırısına ilişkin olarak Irak'taki Yüksek Komiser'den gelen bir telgrafın bir kopyasını ileten 20 Nisan tarihli ve yukarıda belirtilen ...sayılı Sömürge Bürosu mektubuna değinmem; ve Irak toprağının bu asiler tarafından Türklere saldırı için bir üs olarak kullanımını engellemek düşüncesiyle Irak hükümeti tarafından alınan önlemlerin, Sör R. Lindsay tarafından Türk hükümetine bildirilmesinin emredilmesini önermem sayın bakan Amery tarafından emredildi.

Sadık hizmetkarınızım efendim.

(İmza okunamadı -çn.)

1 Numaralı Tercüme

Gönderilen adres: Revanduz'lu Amin Efendi İbn Hasan Efendi, Piyade Cephaneliği Görevlisi, Musul, (bulunamadığı takdirde) Musul'daki Ceza Yargıcı Revanduz'lu Kürt Şiavuk.

**Ulusunun gerçek dostu, dostlarının hamisi
Muhammed Amin Efendiye**

Değerli Kardeşim,

Gözlerinden öper, sana ve tüm kardeşlerime saygılarımı iletir, mutluluğunuzun devamını temenni ederim.

Senden ayrıldıktan sonra Sincar'a gittim. İsmail Bey'in misafiri olarak iki gece kaldım ve sonra Hüdeyda'ya, Hamo Şero'ya ve Müdür'e gittim; Müdür bana karşı çok kibardı ve beni Şeyh Halefe gönderdi; her ne kadar bir şey ödemedem götürülecek-tiysem de, bana refakat eden iki Yezidi 40 lira değerindeki şey-leri almadan beni Şammar'a götürmeyeceklerdi.

Yezidilerde ulusal bilinç göremedim. İsmail Bey'e güvenme.

Allah'a şükür ki aşiretler tarafından iyi karşılandım. Ulusal amaçlarımızı iyi bir şekilde yayıyorum. Türkler her gün yağma-lanmaktadır ve 20-30 tanesi öldürülmüştür.

Yakın bir gelecekte bir ayaklanma gerçekleştireceğiz. Yarın Milli aşiretine gidiyorum; İbrahim Paşa'nın oğulları tüm hazır-lıkları yapmışlardır ve Araplarla ittifak halindedirler.

Lütfen geçmişteki gibi Komite mührüyle damgalanmış her tür beyannameleri ve yazılı şeyleri bize gönderin. Gazete ve siyasetle ilgili detayları da gönderin. Şeyh Ali Rıza ve diğerlerinden haber almak isterim.

Bersim'den (Dersim?) aşağı buraya kadar bütün Kürtler hazırlanıyor. Şu anda bir taburdan aşağı hiçbir güç herhangi bir kenti terk etmeye cüret etmemektedir.

Eğer amaç Türklerin işini bitirmekse, örgütlü bir güce sahip olmak elzemdir. Kendilerini feda edecek yurtseverler neredeler? Niçin kuvvetlerimize katılmıyorlar? Şu anda bulunduğumuz yer bağımsız bir Kürdistan'dır; gelmek isteyen herkes gelebilir.

Bu telgraf acilen yazıldı. Sık cevaplarını beklerim.

Mehdi.

2 No'lu Tercüme.

Gönderilen Adres: Sancak'tan Musul'a, Revanduz'lu Amin Beylere.

Değerli Kürt Konseyi, Milletin Değerli Dostları,

Tarihsiz bildirileriniz "bilinen kişiden" alınmıştır. Göstermiş olduğunuz alicenaplığa müteşekkiriz.

Her ne kadar oluşturulan Kürt Konseyleri ve aydın kişiler birliklerini anlamaktaysa da, Türk kışkırtmalarının ve kendi aramızdaki kıskançlığın sebep olduğu aşiretler arası ayrılıklar şu ana kadar umutlarımızın önünde engel olmuş ve bizi esarete sürüklemiştir.

Amacı milletin yükselmesi olan Erzurumlu Halit Bey - örgütünün Diyarbakir'de bir şubesi olmasına rağmen- çeşitli sebeplerle aşiretler arasında ciddi bir çalışma yapmadı. Şeyh Said İsyanı sırasında da benzer kişisel çatışmalar sebebiyle hareketle birleşemedi ve sonuçta Türkleri dışarı atamadık.

Türklerin niyeti Kürt ulusuna boyun eğdirmek ve sonra da bunları Türkleştirmektir. Bu çocuklarımız tarafından bile iyice anlaşılmıştır. Önceki durumumuzdan dolayı pişman olmuş ve şimdi kendi aramızda ilişkiler kurmuşuzdur.

Şu ana kadar Türklere kayıplar verdirilmiştir ve hala verdirilmeye devam etmekteyiz. Nusaybin ve Cizre arasındaki tüm telgraf hatları kesiktir. (...) Tay, Jawala ve Şammar gibi komşu Arap aşiretleriyle ilişkilerimiz iyidir. Onların da bize yardım etmeleri olasıdır.

Şu anda sınırın yarım saat güneyinde Sancak'ta Aşitan Kürtleri arasındayız.

Şataslar olarak halihazırda oluşturulan güç 500 kişidir. Gerektiğinde bu sayı 1000'e çıkarılacaktır.

Ömerkan aşiretinden Ahmed El Süleyman da göç etmiş ve güneye gelmiştir; bulunduğumuz yerden 6 saat uzaklıktaki Nagara'dadır. Gerektiğinde 1000 kişiye çıkartılabilmek üzere 500 adamı vardır. Deravari köyü reisleri Tifo ve Nuri'nin kuvveti - gerektiğinde 100 kişiye çıkarılabilir 50 adamdır. Ömerkan aşireti (Sor Bölgesi) reisleri Ali İbn Ahmet ve Yusuf İbn Osman'ın şu anda Amuda'daki kuvveti 50-100 adamdır. Şu anda Kahramaniyan'da bulunan Dumbulan aşiretinden Hüseyin Sadun'un kuvveti 100-200 adamdır. Şu anda Kaşhanlar'ın arasında olan Sinikan, Reşkotan ve Bakıran aşiretlerinden Temo, Rizo ve Hasan'ın kuvvetleri 1000-1500 kişi kadardır. Hepsi uygun bir fırsatı beklemektedirler.

Resulayn'deki Milli'li Mahmut ibn İbrahim Paşa ile birlikte gerektiğinde 5000'e çıkarılmak üzere 3000 adam hazırdır.

Karakeçili aşiretinden Abdül Kadir Bey İbn Darala Bey'in 1000-2000 adamı vardır. Kendisi şu anda İbrahim Paşa'nın oğulları ile iyi ilişki içerisindedir.

(...)

Bitlis vilayetlerinde Mela Şerif, Mela Şeho ve Bedri'nin aşiretleri isyan halindedir ve yaklaşık bir yıldır Türklerle çarpışmaktadır.

Palu çevresindeki Çiya Spi eteklerinde Şeyh Said'in kardeşleri Şeyh Tahir ve Şeyh Abdürrahim 500 Zaza Kürdün başında savunma pozisyonu almışlardır.

Yakınlarda Bersim'den (Dersim?) Musul'a geçmiş bulunan Lolan aşiret reisi Doktor Ahmet Sabri Bey'den alınan bir mektuptan bu bölgedeki aşiretlerin ayaklanmış oldukları anlaşılmaktadır.

Sizden ne tür bir yardım bekleyebiliriz? Kuzey Kürdistan'ın tümünde uyanmamış ve fırsatını kollamayan tek bir kişi yoktur. Türkleri hiç bir zaman kendi hallerine bırakmayacağız. Allah'a şükür ki içerde ve dışarda binlerce savaşçıya sahibiz; fakat nerede bizim aydınlarımız? Şu an için tek umduğumuz, cephane, bir veya iki top ve subaylarıyla birlikte iki makinalı tüfekte birlikte bize gelmenizdir. Allah'ın yardımıyla buluşma kolayca gerçekleştirilecektir. Ülkemizi kısa bir süre içinde Türklerden temizlemeye muvaffak olacağız.

Siyasetteki değişikliklere ilişkin ve aynı zamanda doğu aşiretleri, Sımko Ağa, Şeyh Said'in oğlu, Seyid Taha, Şeyh Barzan ve Botan aşiretleri hakkında bilgi istiyoruz. Hem lehimizdeki hem de aleyhimizdeki haberleri iletin. Şu ana kadar Fransızlardan hiç bir düşmanlık görülmemiştir.

Hala oturmanın bizim için hiçbir yararı yoktur. Gece gündüz çalışmak zorundayız. Propaganda işi için gerekli bildiri ve gazete gönderin. Sizden gelen mektup ve bildirilerin bizce bilinen mühürle mühürlenmiş olması gerekmektedir.

Nihai olarak saygılarımızı kabul ediniz.

Hararetle cevabınızı bekliyoruz.

İmzalar

Haco: Haverki Aşireti Reisi (Nusaybin kazası, Badebli Köyü). Muhammed Emin: Raman Aşireti Reisi (Diyarbakir, Buseri kazası). Bedreddin: Habısbını Aşireti Reisi (Midyat kazası). Yusuf Ziya: Habısbını Aşireti Reisi (Midyat kazası). Muhammed: Habısbını Aşireti Reisi (Midyat kazası). İbrahim: Habısbını Aşireti Reisi (Midyat kazası). İsmail Hakkı: Hassari aşireti reisi. ■ ■ ■

Irak Yüksek Komiserliği 'nden Sömürgeler Bakanlığı'na,

Kürt mültecilerin sebep olduğu sıkıntı hızla büyüyor. 5000'in üzerindeki Goyan şu an için kendilerine tahsis edilen Şeranis İslam yakınındaki vadide rahat değildirler ve geçim kaynakları sağlanmadıkça (ki hükümet bunu sağlamaya muktedir değildir) Türk topraklarına saldırılar vasıtasıyla hükümeti (Irak -çn.) diplomatik sıkıntılara sokmakla tehdit etmişlerdir. Bunlar için Irak'ta tahsis edilebilir toprak mevcut değildir. Jardine'nin başvurduğu Hakkari valisi ve bölük komutanı, Türk hükümetinin Goyanlar'ın geri dönmesine izin vermeyeceğini söylemekte öte yandan da saldırı tehlikesini önlemek için bunların sınırın 100 km. ötesine taşınmasını talep etmektedirler. Bunların önerildiği üzere taşınmaları, Irak'ı muhtemelen sıkıntılı askeri operasyonlara sevk edecektir. Aynı durum Nuzur ve Aroş arasındaki Artuşiler için de geçerlidir ve Jardine bu mesele için Ankara'daki Dışişleri Bakanı'na başvurduğunu ve bakanın mültecilerin dönmesine şiddetle karşı çıktığını, dolayısıyla bakanın sınır görevlilerinin görüşlerinden esinlendiğini yazmaktadır. Dolayısıyla Irak sıkıntılı bir ikilemin içine sokulmuştur: ya her an Türkiye'ye saldırabilecek düşman Kürt aşiretlerini sınıra yakın yerleştirmekle suçlanmak ya da bunları zor yoluyla hiç bir geçim kaynaklarının olmayacağı iç bölgelere taşımak. Türk hükümetini bu tutumun haksızlığı konusunda ikna edemez misiniz?

(135 sayıyla İstanbul'a gönderilmiş, Sömürgeler Bakanlığı'na tekrar edilmiştir.)

■ ■ ■

Bay Lindsay'in Telgrafı, İstanbul.

İçişleri Bakanı isyancı olmadığı kesin olan mültecilerin silahsız olarak yeniden kabul edilmeleri için emir vermiştir; fakat nihai karar henüz Bakanlar Kurulu tarafından alınmamıştır. Dışişleri Bakanı Goyan Kürtlerinin yavaş yavaş ülkelerine dönmekte olduklarının farkındadır (Bağdat'a 38 sayıyla tekrar edilmiştir.)

■ ■ ■

GİZLİ

Bay Clive'dan, 4 Ocak 1925, Tahran.

İran Genelkurmay Başkanı'nın -Irak'taki İngiliz yetkilileri ile Şeyh Mahmut arasında- Şeyh Mahmut'u Kürdistan'da bağımsız yönetici olarak tanıyacak ve İngilizlerin Kürdistan'ın özerkliğinden yana olduklarını belirttikleri bir anlaşmanın kopyası mahiyetindeki bir belgeyi almış olduğunu gizli ve güvenilir bir kaynaktan öğrenmiş bulunmaktayım.

Bu açık sahtekarlık korkarım Genelkurmay Başkanı'nın ve Şah'ın halihazırdaki şüphelerini arttıracak ve Şah'ı hava kuvvetleri meselesinde daha az yumuşak başlı yapacaktır.

Askeri ataşeye, Bağdat Yüksek Komiseri tarafından Kürdistan'a ilişkin olarak Türk Dışişleri Bakanına bu yakınlarda Ankara'da verilen teminatlar hakkında (İran -çn.) Genelkurmay Başkanı'nı bilgilendirmek için bir fırsat oluşturulması emrini veriyorum.

Eğer Irak hükümeti resmen böylesi bir açıklamada bulunursa bunun en yararlısı olabileceğini düşünüyorum; ancak Şah'ın Irak'a karşı mevcut tutumu göz önüne alındığında, bunun Irak'tan oldukça fazla bir şey istemek olduğunun farkındayım. 1 sayıyla Dışişleri Bakanlığı'na, 2 sayıyla Bağdat'a gönderilmiştir.

■ ■ ■

GİZLİ

Sör G. Clerk'ten Sör Austen Chamberlain'a,

4 Ocak 1927, Ankara.

Efendim,

1. Geçen Kasım ayının 24'ündeki 621 sayılı telgrafımda, Dışişleri Bakanı'nın Irak Yüksek Komiseri'yle yaptığı bir görüşmede beyanda bulunduğu Kürtlere yönelik bir şiddet politikasını bildirmiştim.

2. Tevfik Rüştü ile dün akşamki bir mülakatta bu konuyu gündeme getirdim ve ekselanslarını Sör Henry Dobbs ile olan konuşmasındaki gibi uzlaşmaz buldum. Kendisinin tarihsel-felsefi teorisini ifade etti. (Buna göre -çn.) sarkaç, imparatorluk ve federasyon dönemi ile bağımsız uluslar ve ırklar dönemi arasında gidip gelmektedir; tarihte yalnızca Britanya İmparatorluğu kendisini ayrılıkçı güçlerin gelişmesine uyarlama politik hikmetini göstermiş ve dolayısıyla yapısını korumuştur. Sarkaç şu anda tekil ve ayrı uluslar yönündeki seyrinin en yüksek noktasına ulaşmıştır; imparatorluklara olmasa bile, topluluklar cihe-tine doğru geri bir seyir halihazırda izlenebilir durumdadır. Sü-reç kaçınılmazdır, bu sürecin işleyişi esnasında küçük ulusal bi-rimler yok olmak zorundadır; ya da varlıklarım sadece tehlike teşkil edecek şekilde sürdürecektir, çünkü güçlü komşula-rından biri tarafından yutulmaları diğerleriyle savaş demektir.

Bu nedenle 1 veya 2 milyonluk tüm küçük milliyetler için -örneğin Arnavutluk- bağımsız varoluş imkânsızdır. Dolayısıyla Kürtler de kaçınılmaz olarak yok olacaklardır; ancak Kürtlerin durumunda: kültürel düzeyleri o kadar aşağı, mentaliteleri o kadar geridir ki, genel Türk siyaseti içerisinde basitçe asimile edilemezler. Ekselanslarının (Tevfik Rüştü -çn.) -muhtemelen Kızılderilileri kastederek- adlandırdığı Amerikan Hinduları gibi, Kürtler, bölgelerinde yerleştirilecek daha ileri ve kültürlü Türklerle olan rekabetlerinde yok olacaklar, yaşam mücadelesinde iktisadi olarak yenileceklerdir. Hepsinin ötesinde bugün Türkiye'de (gitmek isteyen hepsinin Irak ve İran'a göç edebileceği) 500.000'den az Kürt vardır, kalanlar da uyumsuzluk sebebiyle kolayca yok olacaklardır.

3. Böylesi görüşlerin sorumlu bir bakan tarafından ciddi olarak savunulduğuna inanmak zordur, ama ben inanıyorum. Safliklarından daha şaşkıncı olanı, Türkleri bekleyen zorlukları çocukça ihmalidir. Tevfik Rüştü'nün "Türkiye'de 500.000 Kürt vardır" iddiası tüm güvenilir hesaplara göre, gerçek rakamın oldukça altındadır. Tahmin yapılabilecek az sayıdaki kişiden biri, eski bir Kayseri yöneticisi, savaştan önce Türkiye'de en azından 2.5 milyon Kürt olduğunu ve bugün de 1.5 milyondan az olamayacaklarını ve Türklerin bunları yok etmeyi asla umamayacaklarını söyledi. Kürdistan'da ne olduğu hakkında çok az şey biliyoruz, ancak biliriyoruz ki Türkiye orada bir ordu bulundurmakta, gelirinin görece büyük bir miktarını bu süreçte harcamaktadır; bir Kürt kıyımı yönünde henüz bir işaret yoktur.

Kopyası Bağdat ve Tahran'a gönderilmiştir.

George R. Clerk

GİZLİ

**Sör Austen Chamberlain'dan İstanbul'a,
Sör G. Clerk'e.**

Dışişleri Bakanlığı, 28 Ocak 1927

Efendim,

1. Türk büyükelçisi Ankara'dan döndüğünden bu yana ilk ziyaretini bugün yaptı.

2. Siz majestelerinin atanmasının Türk hükümetine vermiş olduğu memnuniyetten ve kendileriyle kurmuş olduğunuz ilişkilerden samimiyetle söz etti ve kendisini, benim şevkle İngiliz-Türk dostluğunun geliştirilmesini arzuladığımı bildiğini ileri sürerek, Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı ve Dışişleri Bakanı ile olan görüşmelerinden çıkarsadığı bize yönelik Türk hislerinin tüm belirtilenlerinden de tatmin olduğunu belirtti.

(...)

10. Büyükelçi son olarak Batı İran'daki konsolosluk görevlilerimizin Kürtler arasında Türk-karşıtı hisleri teşvik ettikleri yolunda bir izlenim edindiğini söyledi. Kendisine böyle bir şüphe için hiç bir temel olmadığını; tersine bu tür bir hareketin Musul anlaşmasıyla aramızda yeniden kurulmuş bulunan dostane ilişkileri tehlikeye sokacağını bildiğimi; Türkiye Kürtleri arasında sıkıntı yaratmak şöyle dursun, Kürtleri Türk idaresi altında barışçıl ve hoşnut görmenin bizim

amacımız olduğunu, çünkü Türk hükümetinin bu konuya ne kadar duyarlı olduğunu, bir sıkıntı olduğunda bizden şüphelenmeye ne kadar temayülleri olduğunu ve bu tür kuşkuları sürdürmeyi arzuladığımız iyi ilişkilere ne kadar zararlı olacağını çok iyi bildiğimi söyledim. Büyükelçiye, bu teminatı Majestelerinin hükümetinin siyasetinin bir ifadesi olarak kendi hükümetine bildirebileceğini söyledim.

Sör G. Clerk'ten, 21 Şubat 1927, İstanbul.

11 sayıyla Bağdat'a gönderilmiştir.

Türk hükümeti 10.000 Kürt çetecinin Türk topraklarına saldırıda bulunmak üzere Irak topraklarında yığıldıklarını haber aldıklarını belirtmekte ve Ankara Antlaşması'nın 6. maddesine* uygun olarak, bu hazırlıkları boşa çıkarmak için Irak hükümetinin yardımını istemektedir.

Nasıl bir yanıt vermeliyim?

Dışişleri Bakanlığı'na 14 sayıyla tekrar edilmiştir.

---

* Anlaşmanın tarafları sınır bölgesinde yağma veya eşkıyalık hareketlerinde bulunma amacıyla bir veya birden fazla kişi tarafından yapılan her türlü hazırlığı elindeki tüm araçlarla engellemeyi ve bunların sınırı geçmelerini önlemeyi taahhüt eder.

İngiliz Askeri Ateşelik Ofisi, İstanbul.

5 Mart 1927

Efendim,

1. Geçen Cumartesi Yıldız gazinosunda gerçekleşen İtalyan balosunda İranlı meslektaşımınla buluştuğumu bildirmekten şeref duyarım. Her ne kadar ilişkimiz her zaman dostane olmuşsa da, bu defasında beni adeta uzun süredir görülmemiş bir kardeş gibi karşıladı. (...) verilen davet hakkında ne düşündüğünü sakınmadan söyledi ve beni nisbeten sessiz bir köşeye götürmeye ısrar etti.

2. İsmet Paşa tarafından Ankara'da verilen baloda olmayışından duyduğum şaşkınlığı belirttiğimde, bir süredir Ankara'daki yetkililerle arasının eskiden olduğu gibi iyi olmadığını söyledi ve Türkiye'nin İran sınırındaki Kürtlere ilişkin niyeti hakkında herhangi bir şey duymuş olup olmadığını sordu. Diğerlerine ne yaptılarsa onlara da (İran sınırındaki Kürtler -çn.) aynısını, yani Kürt nüfusu Türkiye'nin diğer yörelerindeki nüfusla değiştirmeyi düşündüklerini tahmin ettiğimi söyledim. Daha sonra meselenin aslını anlatmaya geçti; özeti aşağıdaki gibidir:

"Kürtlere nasıl ulaşacaklar? Çünkü halen orada hareket edemez durumdadırlar ve yaklaşık 30.000 kişilik kuvvetleri Van

Gölü'nün güney ve batısı arasındaki kesimde düzen sağlamak için zor yeter; Beyazıt ve Iğdır havalisini de temizlemeye çalışmıyorlar. Bölgede koşullar zor olduğundan bunu da yazın yapmaya muktedir olacaktırlar. Hayır, mesele şu ki, Kürtlere karşı operasyonlarda bizim de sınırın öteki tarafında kendileriyle işbirliği yapmamızı istemektedirler; bu yolla İran Kürtlerinin Türkiye Kürtlerine yardım sağlamalarını engelleyeceklerini düşünmektedirler. Bizim Kürtler bize bir sıkıntı vermedikleri ve biz de bir mesele aramadığımız için bunu yapmaya hazır değiliz. Bundan dolayı bize kızgındırlar ve bizi isyankar Türkiye Kürtlerine yardım etmekle suçlamaktadırlar." Daha da kızgınlıktı; ben de Türklerin bizi de aynı şeyle suçlamış olduklarını ve yapılacak tek şeyin bizim de yapmış olduğumuz gibi önemsememek olduğunu belirterek kendisini yatıştırmaya çalıştım. "İngiltere için bir sorun olmadığını, çünkü Türkler ne kadar bağırır çağırırlarsa da İngiltere arkasında oldukça Irak'a saldırıya cüret edemezler; fakat İran için durum farklıdır" diye yanıtladı.

3. Buradan, genel olarak Türk ordusu ve özel olarak da ordunun eğitim müessesesi hakkında konuşmaya geçtik. Harbiye Mektebi'ne değinerek, 25 Afgan subayının orada olduklarını bilip bilmediğimi ve daha yalan olan ve hemen hemen aynı veya daha iyi bir eğitimin alınabileceği Hindistan dururken, Afganistan'ın Türkiye'yi seçmiş olmasının olağanüstü olduğunu düşünüp düşünmediğimi sordu.

Afgan subaylarının orada olduklarını bildiğimi söyledim. Seçilen okul meselesine ilişkin olarak dil, din ve mizaç gibi unsurların seçimlerini etkilemiş olduğunu zannettiğimi söyledim.

Bunu kabul etmedi ve Türkiye ve Afganistan arasındaki bu sıkı ilişkide -muhtemelen Rusya'nın suç ortaklığı ile birlikte- gelecekte İran için problem gördüğünü söyledi.

Bu esnada kendisinin bir tanıdığı bize katıldı ve konuşma zorunlu olarak daha önemsiz şeylere kayd. Kendisinden daha fazla bir şey alamayacağımı görünce, kısa bir süre sonra özür dileyerek yanından ayrıldım.

4. Albay Sadık Han'ı pek zeki bir meslektaş olarak bulmadım, ancak bazen yararlı bilgi kııntılarına sahip olmuştur. Bu, Kürt meselesi üzerine İran ile Türkiye arasındaki anlaşmazlıkla aldığım ilk işaretti; İran'a karşı bir Türk-Afgan ittifakı fikri bana hayalci görünmesine karşın, görüşmeyi bildiriyorum.

Binbaşı Harenc

Sör G. Clerk'ten Sör Austen Chamberlain'a,

20 Nisan 1927, İstanbul.

Efendim,

1. Bugünkü Vakit gazetesindeki, hükümetin İran hükümetinden, kendi topraklarından Türk topraklarına Sımko tarafından düzenlenen baskınlara bir son vermesini talep etmiş olduğunu belirten bir haberi bildirmekten şeref duyarım. Eğer bu İran askeri ataşesinin Binbaşı Harenc'e yakındığı Türk baskısının gecikmiş bir raporu değilse, öyle görünmektedir ki Türkler halen İranlıların Kürtlere karşı harekete geçmelerini sağlamaya çalışmaktadırlar.

2. Doğu vilayetleri ziyaretçilere kapalı tutulmaya devam etmekte ve Türk siyasetinin kazandığı başarıya ve Kürdistan'ın pasifleştirilme metodlarına ilişkin bir haber pek çıkmamaktadır. Konuya ilişkin bir başyazıda, 17 tarihli Milliyet çok az bir şey söylemeyi başardı, fakat 'geçmiş yıllara kıyasla bölgenin daha sakin olduğu' yolunda güven tazelemenin ötesinde doğu illerindeki genel durumu belirtmeye muktedir olamıyordu. Bu şüphelendiğim şeyi, yani hükümetin otoritesini kuramadığı geniş bölgeler olduğunu akla getirmektedir. İsyana karışan kimse-lerin ailelerinden 1200 kişinin halihazırda daha batı kesimlere gönderilmiş olduğu ve 300 kişinin daha gönderileceği belirtil-

mektedir. Doğu vilayetlerinde Kürt memur görevlendirmeme yolunda bir kararın alınması görünen odur ki karar halihazırda alınmış bulunmaktadır- doğaldır. Basında Kürtlerin iyi vatandaş yapılması işinin, bizzat Türklerin uygarlaştırılmasında büyük rol oynamış bulunan Türk Ocakları veya Türk Kulüpleri tarafından yerine getirilmesi gerektiği öne sürüldü. Üç ay önce Kürdistan için bir af mevzubahisti, fakat Meclis'ten bir şey çıkmamıştır. Bu tür şeylerin muhtemelen erken olduğu düşünülmektedir.

3. Yukarıda alıntılanan Milliyet'teki başyazının genel olarak sınır hadiselerinden yakındığını, özel olarak ise sadece Suriye sınırına değindiği belirtilmelidir.

4. Bu telgrafın kopyasını majestelerinin Irak Yüksek Komiseri'ne ve Majestelerinin Tahran'daki elçisine gönderiyorum.

George R. Clerk

GİZLİ

Sör G. Clerk'ten Sör Austen Chamberlain'a,

22 Haziran 1927, Tarabya.

Efendim,

1. 20 Haziran tarihli bir Türk gazetesinin ilişikteki kısmı (orijinal belgede yer almamıştır -çn.), 4 Mayıs tarih ve 213 sayılı telgrafımda belirttiğim, Türk hükümetinin sınırı Irak'taki göçer aşiretlere kapatması kararına ilişkin olarak bahsetmeye değerdir.

2. Pratikte bu yasa Türk hükümetine sınırsız sayıdaki Kürdü veya Ankara'daki yetkililer tarafından serkeş olarak değerlendirilen diğer unsurları Doğu vilayetlerinden taşımaya yetki vermektedir. Lafzi olarak, yasa, hükümeti genel olarak Kürt bölgesinden ve özelde ise Beyazıt vilayetinden 2000 isyancı aileyi başka yerlere transfer etmeye muktedir kılıyor. 20 Nisan tarih ve 192 sayılı telgrafımda belirttiğim gibi, hükümet 1915'te Ermeni azınlığı oldukça başarılı bir şekilde yok eden siyasetini, savaş verdiği Kürt unsurlarına da uygulamaya şimdiden başlamıştır. Ermenilerin zorunlu göçünde kullanılan temel unsurlar olan Kürtlerin, sadece 12 yıl sonra Ermenilerle aynı kaderi paylaşma tehlikesi altında olmaları kaderin garip bir cilvesidir. Bununla birlikte hükümetin zo-

runlu göçü 1915'teki boyutlarda yürüteceğini düşünmek için şu anda hiç bir sebep yoktur.

3. TBMM'den geçen yasa, mülklerinin tasfiyesine ilişkin olarak, göçürülenlerce belli temyiz hakları vermektedir; ancak kendilerine verilen mühletin kısalığı muhtemelen bu hakkı hükümsüz kılacaktır ve temyiz başvurularının gerçekte ne ölçüde dikkate alınacağını söylemekse imkansızdır.

4. Gönderilecekleri bölgeler hakkında herhangi bir bilgi yoktur; daha yoksul olanlarının kaçının belirtilen yerlere ulaşacağını merak etmek her zaman mümkündür.

5. Hükümet gazetesi geçen ay yeniden doğu vilayetlerini değerlendirirken fonların yetersizliğinin reform programlarının icrasını engellediğini itiraf etti. Müfettişliklerin kurulması, silahların toplanması, hukuk mahkemelerinin yeniden kurulması, bir nüfus sayımının yapılması, -şüphesiz hükümetin emeli olan aşiretlerin dağıtılması hepsi para istemektedir. Dolayısıyla Mahmut Bey reformların tedricen uygulanmasının beklenmesi gerektiğini; her ne kadar Ankara hükümetinin kurulmasından hem önce hem de sonra, hem yurt içinden hem de yurt dışından ajitasyonlar olmuşsa da, Kürt bölgelerinde bahse değer ne Kürt ne de Türk ulusalcılık hislerinin olmadığını söyledi. Dolayısıyla Eğitim Bakanı'nın doğudaki okulların tamamıyla modern Türk fikirleriyle dolu öğretmenler tarafından idare edilmesi gerektiği niyetini iyi karşıladı.

6. Kürt af tasarısı bir süredir parlamento adalet komisyonundadır; ancak şu anda sadece isyan öncesi işlenmiş suçları kapsayacak gibi görünüyor. Hükümetin genel olarak okul, hukuk mahkemeleri ve kadastro gibi lükslerden ziyade silahların müsaderesi ve nüfuzlu ailelerin kökünü kazımakla meşgul olacağı beklenmelidir.

George R. Clerk

GİZLİ

Majestelerinin Halep Konsolosluğu'ndan,

15 Kasım 1927

Efendim,

1. 75 sayılı telgrafıma devam olarak: Kürt sorununu M. Reclus ile yeniden tartışma fırsatını bulduğumu belirtmekten şeref duyarım. Bana samimi olarak meselenin detaylarına ilişkin olarak bir şeyler bildiğini, ancak bu bilgiyi bana aktarmakta kendisini serbest hissetmediğini söyledi. Bununla birlikte Bağdat'ın herşeyi bildiğini söyledi. Ancak yakın zamanlarda Bağdat'ta bulunmuş olduğumu sandığım Binbaşı Cadrington'la bir görüşmede bulundum; kendi inancının bunun böyle olmadığı yolunda olduğunu ve Bağdat'taki Yüksek Komiserlik'in meseleye ilişkin olarak sahip oldukları bilgiden daha fazlasına sahip olmaktan memnun olacağını söyledi.

2. M. Reclus gelecekteki gelişmeleri tahlil edebildiği kadarıyla, Türkiye'nin, tümüyle başarılı olacak ve Kürtlerin toptan asılmasına, kırıma uğratılmasına ve tekrar düzelme umudu olmaksızın ezilmelerine yol açacak bir baskı kampanyasına hazırlandıklarını söyledi. Daha önceki görüşmelerden gözlediğim kadarıyla M. Reclus'un Kürdistan'daki meselelere ilişkin tah-

minleri ya doğru olarak veya oldukça yakın olarak çıktığı için bu görüş kayda değerdir.

3. Meselenin anlamakta güçlük çektiğim tarafı şudur ki, genel bir kanıya göre Fransızlar Kürt isyanına göz yummaktadırlar ve başlarına bir Türk sorunu çıkması durumunda misilleme yoluyla Türkiye'ye karşı kullanmaya hazır olmak için bir Kürt isyancı gücü oluşturmayı ummaktadırlar. Kürt isyanının bütüncül bir felaketle sonuçlanacağı göz önünde aldıkları kendi düşünceleriyle, güdülerinin ne olduğunu anlamak kolay değildir.

Lordlarının sadık hizmetkârları
olmaktan şeref duyarım.

İstanbul'a 21 sayıyla, Bağdat'a 61 sayıyla, Beyrut ve Şam'a 80 sayıyla, Majestelerinin Beyrut Genel Konsolosu'na 91 sayıyla gönderilmiştir.

GİZLİ

İngiliz Büyükelçiliği, İstanbul.

Azizim Launcelot,

1. Türkiye'nin Kürt bölgeleri ve gelecekteki siyasetine ilişkin olarak Emin Bey tarafından yapılmış olduğu söylenen bazı tavsiyelere ilişkin 'H' tarafından bir rapor ilişiktir.

2. Raporun kendisi yeterince doğru görünmekte ve Kürt sorununu zalimane bir baskıyla çözüme denemesinin ülkesi için oluşturduğu tehlikeyi nihayet anladığını göstermesi açısından Emin Bey'in görüşleri muhakkak ki enteresandır.

3. İlmülük politikasıyla birlikte bir ekonomi politikası uygulamayı talep etmesi ve bu çarpıcı ifadenin -eğer uygulanırsa Türkiye bütçesinin oldukça büyük bir kısmını yutacak- yol yapımı önerileriyle desteklenmesi ayırt edici bir durumdur.

(...)

5. Her ne kadar resmi yazışmalarımızdan bildiğimiz gibi yeni İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yeni bir ilmülük politikasının kendi amacı olduğunu belirtmesine rağmen, hangisinin doğru olduğuna henüz karar verememekteyim.

(...)

George R. Clerk

TÜRKİYE-SİYASİ

21 Aralık 1927

No: 3297

1. Türk-Fransız görüşmelerine ilişkin raporları bu büronun 3268-3273 vd. sayılı raporlarına temel teşkil eden Emin Bey, geçen Eylül'de İstanbul'a dönüşünde İçişleri Bakanlığı'na Kürdistan'da durum üzerine bir memorandum göndermiş ve bu rapor için kendisinin tuttuğu orijinal notlar elde edilmiş ve tercüme edilmiştir. Tercümenin bir kopyası ilişiktir.

2. Bu notlar Kürdistan'daki durumun kısa bir gözleminden ve Kürdistan'a ilişkin gelecekteki hükümet politikası için birkaç öneriden oluşmaları itibarıyla sahip olduğumuz bilgiye çok fazla birşey eklememektedir.

Notları sağlayan esas 'muhabir', İsmet Paşa'nın Kürdistan'da düzelen durum üzerine yakınlarda kamuya yaptığı açıklamasının ve Kürdistan'da sıkıyönetim kaldırılmasının -kısmen Emin Bey'in raporunda telkin edilen- bir siyaset değişikliğini ima ettiğini belirtmektedir.

Kürdistan'daki Durum Üzerine Memorandum

Kürdistan sorununu yakından çalışma fırsatını haiz olmuş biri olarak, hükümetin Kürdistan politikası ve bunun sonuçlarına ilişkin aşağıdaki raporu gönderme cüretinde bulunuyorum.

1. Kürdistan'ın durumuyla geçmişte Yemen'in ve Arnavutluk'un durumları arasında devletimiz açısından benzerlik noktaları vardı. Kürtlerin karakterleri, gelenekleri vs. Arnavutların

ve Yemenlilerinkine yakından benzemektedir; değerli, faydalı ve başarılı bir halk olan Kürtler şimdi bizim en büyük sıkıntılarımızdan biri ve en pahalı bağlantılarımız olmuşlardır. Son birkaç yıldır Kürt aşiretlerine boyun eğdirmek için yapılan askeri seferlere çok büyük miktarlarda paralar harcamış bulunuyoruz; bunun sonuçları sadece ülkenin helak ettirilmesi ve maliyemizdeki büyük sıkıntılar olmuştur.

2. Kürdistan tarihine bir bakış, Kürt meselesinin temel sebebinin, köklü dinsel inançları, savaşçı bir mizaç ve eğitim noksanlığı gibi kendilerine has özellikleri dikkate alınmadan yönetilen bu ülkeyi, bizim de kötü yönetmemiz olduğu konusunda herkesi ikna edebilir. Şimdi de Irak devleti kurulmuş bulunmaktadır ve Kürdistan'ın durumu bizim için halen büyük önem teşkil etmektedir ve biz Yunanlıların Arnavutluk devleti kurulduğunda taşıdıkları aynı endişeyi taşımaktayız. Aynı şekilde Arnavutlar isyan ettiğinde, Mahmut Şevket Paşa isyanın gerçek sebeplerini bulmaya ve bu sebepleri ortadan kaldıracak adımları atmaya çalışmadan, hemen bunların silahlarını topladı ve yabancı bir düşmana karşı bunları savunmasız bıraktı. Biz de şu anda hızla Kürtleri silahsızlandırıyoruz ve ülke topraklarının savunulması amacı için bunları işlevsiz kılıyor ve gerçekleşen isyanlara yol açan esas düşmanları yok etmek için bir şey yapmıyoruz.

3. Dört yıl önce Bursa milletvekili iken Kürtlerin -sonrasında hükümetimize okullar açmasını, yollar yapmasını ve yörenin geliştirilmesi için biraz para harcanmasını isteyen bir memorandum gönderdikleri-Cizre'de bir kongre gerçekleştirdiklerini hatırlıyorum. Silah ve darağacı ile yanıtladık. Bu, şu anda hiç kesilme işareti vermeyen bir dizi şiddetli isyana başvuran Kürtleri küstürdü.

Bugün Kürdistan'ın pozisyonu nedir? Kürtlere güvenebilir miyiz? Hayır! Aşağıdaki sebeplerden dolayı bizim için en büyük tehlikelerden birisidirler.

- a. Tüm nüfus bizden intikam alma hırsıyla yetiştirilmektedir.
- b. Yanıbaşlarında düşman bir ülke gelişiyor.
- c. En büyük şeyhlerinden biri halihazırda İngilizlerin tarafına geçmiştir.

Şu anki bir intihar politikasıdır. Kürtlere karşı askeri seferler için çok para harcamamıza rağmen, bu tehlikeli durumu düzeltmeyecek, aksine kötüleştireceğiz.

4. Politikamızı kökten değiştirmeyi ve Abdülhamit'in izlediği ve İngilizlerin halen izlemekte oldukları politikayı uygulamayı önermeyi istiyorum. Kürdistan'a parayla, dostça ilgiyle ve gülüyüzle gitmeliyiz. Büyük bir ihtimalle İngiliz ajanları Kürdistan'la şu anda -daha önce Irak'la başarıyla ilgilendikleri gibi- bu tarzda ilgilenmektedirler. Para sorununa gelince, birlikler için bir yılda 10 milyon lira ödeyeceğimize, 2 milyon okullar için ve belki 1-2 milyon da yollar için harcayarak iktisat bile yapabiliriz.

5. Yöre, geliştirme çabasına değerdir. Her taraf dağlık olmasına rağmen çeşitli meyvalar, elma, armut, şeftali, incir ve üzüm ürünlerini mükemmel yetiştiren çok geniş ovalar mevcuttur. Otlaklar büyük miktarda tereyağı ve peynir üretmeye müsaittir ve halı dokuması oldukça gelişmiştir. Asayişsizlik ortamına bağlı olarak ve Kürdistan'a gönderilen görevlilerin genellikle ya ehil olmamaları ya da rüşvetçi olmaları sebebiyle bu doğal kaynakların hiç biri yeterince kullanılamamıştır.

Kürdistan'ın yeniden organizasyonu için aşağıdaki somut önerilerde bulunmak istiyorum.

- a. Kürdistan her ikisinin de ayrı birer -cesaretli, iyi eğitilmiş ve inisiyatif kullanmakta serbest- Genel Vali'nin yönetiminde olacağı iki idari bölgeye ayrılmalıdır, iki bölge aşağı yukarı şöyle olmalıdır: (1) Van, Bitlis, Erzurum bölgesi, (2) Elazığ, Mardin, Diyarbakır bölgesi.
- b. Genel Vali'ye göre yerel ileri gelenlerin oluşturduğu bir danışma konseyi tarafından yardım edilecektir.

- c. Uzmanlar 20 yıl veya civarı için bir kamu işleri programı hazırlamalıdır.
- ç. Yöre iyice incelenmeli ve haritalar yayınlanmalıdır.
- d. Mümkün olan her yerde demiryolları ve taşıt trafiği için karayolları yapılmalıdır.
- e. Trabzon'da büyük bir liman kurulmalıdır.
- f. Demiryollarının kurulması ve madenlerin işletilmesi için imtiyazlar tarafsız ülkelere verilmelidir.
- g. Ticari ve Sınai bankalar açılmalı ve ticaret odaları oluşturulmalıdır.
- ğ. Tapu Kadastro Bürosu açılmalıdır.
- h. Ürün hasadının hem nicelik hem de nitelik olarak bilimsel metodlar kullanılarak artırılması için özel çaba sarf edilmelidir.
- ı. Hastaneler ve eczaneler açılmalı, film ve slayt makinasıyla donatılmış doktorlar tüm yörede düzenli turlara çıkmalı ve sağlık ve temizlik konusunda dersler vermelidirler.
- i. Eğitim mecburi tutulmalı ve genç Kürtler kendilerini bir yabancı değil bir Türk olarak göreceğ şekilde eğitilmelidirler.
- j. Genç Kürtler bizim için değerli bir kaynak olacak askeri meziyetlerini yitirmemeleri için iyi bir askeri eğitim almalıdırlar. Askerlik, sürece kısa ve tercihen İstanbul'da ve büyük bazı kentlerde yapılmalıdır; böylece erler dünyadan bir şeyler görebilirler.

Eğer bu cihette bir politika uygulanırsa, sonuçta doğu sınırlarımızda, biçim için ölçülemeyecek kıymette, muvaffak, barışçıl ve dost bir halka sahip olacağımız fikrini haddim olmayarak ifade ederim.

Sör G. Clerk'ten Sor Auesten Chamberlain'a,

11 Ocak 1928, İstanbul.

Efendim,

Bay Hoane'nin geçen ayın 7'sindeki 607 sayılı telgrafında tanımlanan yeni Kürt politikasına muciben, Türk hükümetinin, şimdi de göç ettirilen -ve muhtemelen kadın ve çocuklarıyla birlikte- Beyazıt, Malatya, Mardin, Urfa, Siirt, Erzincan, Erzurum, Van ve Diyarbakir illerindeki evlerine dönebilecek 781 Kürd'ün isimlerini yayınladığını bildirmekten şeref duyarım. Bu listedeki bir kaç kişi eski memur, eski milletvekili, eski belediye başkanı ve bazı aşiret reislerinin oğulları olarak tanımlanmışlardır.

Yeni politikanın, Halk Partisi'ndeki çok belirgin bir muhalefet hareketi tarafından İsmet Paşa'ya empoze edildiğini öğrenmekteyim; Şükrü Kaya Bey tarafından Irak Adalet Bakanı'na yapılan mütalaa-lardan, bakanın kendisinin bile uygulamak zorunda olduğu politika-lara hiçbir şekilde güvenmediği anlaşılmaktadırlar. Geçmişteki baskı politikası sebebiyle, Kürtlerin bugünkü bir uzlaşma politikası için oldukça güçlendirilmiş oldukları fikri hükümet çevrelerinin dışında serbestçe savunulmaktadır. Bir diğer kesim ise baskı politikasının, hükümetin Kürtler arasındaki kontrolünü eskisinden daha güçlü kılmadığını belirtmektedir. Dersim Kürtlerinin hiçbir zaman olmadıkları kadar kontrol dışında oldukları söylenmektedir. Bu arada Meclis doğu illerindeki jandarmanın arttırılması için gerekli 1.5 mil-

yon lirayı onayladı; genel vali olarak uzlaşma mucizesi için çalışacak olan İbrahim Tali Bey ayın 8'inde Diyarbekir'e gitmek üzere ayrıldı.

Bu telgrafın bir kopyasını Bağdat'taki Irak Yüksek Komiserliği'ne gönderiyorum.

George R. Clerk

GİZLİ

Sör G. Clerk'ten Lord Cushendun'a,

8 Kasım 1928, İstanbul.

Lordum,

Basındaki çeşitli haberlerden, 14 Ağustos tarih ve 384 sayılı telgrafımda da değindiğim, hükümetin mevcut Kürt politikası belirli ölçüde başarı kazanıyor görünmektedir.

Yaz boyunca yetkililer Batı Anadolu'ya göçürülmüş olan aileleri Kürdistan'a geri göndermeye devam ettiler. Lordlarının daha sonra Bağdat'tan alınan bilgiden de görebilecekleri gibi, Şeyh Said'in iki oğlu, Seyid Taha'nın bir kardeşi ve Irak'a sığınan diğer Kürt reisleri sınırı geçtiler ve Türk yetkililerine teslim oldular. Durumun daha iyi olduğuna ilişkin bir diğer işaret ise Genel Müfettiş İbrahim Tali Bey'in bir yıl önce pek göze alamayacağı bir risk olan, Van ve Bitlis'e kadar kuzeydeki bir geziyi yapmasıydı.

Hükümetin doğu illerinde her şeyin sakin ve normal olduğu yolundaki iddiasına rağmen, hala bölgeye gidecek doktor, öğretmen ve diğer görevlileri bulmakta zorluk vardır. Aşıkâr ki akıllıca olan bir reform, en nihayetinde başlatılmış bulunan bir yol şebekesinin yapımıdır. Harput'tan Erzincan'a, Tunceli yöresinden geçecek bir yolun yapımına şimdiden başlanmıştır; bir

diğeri de Ovacık ve Hozat arasında hemen yapılacaktır. Genel Müfettiş tüm yeni yol şebekesinin üç-dört yıl içinde bitirileceğini ve Van-Ankara arasının 5 güne indirileceğini belirtmektedir. Türk idarecisini şu ana kadar hep müşkül duruma koyan Kürdistan'ın ulaşılmazlığıydı. Yollar doğuya doğru uzatıldıkça Kürtler daha fazla devamlı-otoritenin altına girecekler ve Türk görevliler Kürt bölgelerinin özgün problemlerini kendi adlarına daha iyi anlayacaklardır. Toprak meselesi bu sorunların arasındadır ve Türk hükümeti bununla reislerin büyük topraklarını bölüp aşiret üyelerine dağıtmayı amaçlamaktadır.

Bu telgrafın bir kopyasını Bağdat'taki Irak Yüksek Komiserliği'ne gönderiyorum.

George R. Clerk

İngiliz Büyükelçiliği, Ankara.

26 Kasım 1928, Ankara.

Lordum,

1. (Halep'in Irak'taki Yüksek Komiserliğe 17 Ekim tarih ve 45 sayıyla gönderdiği telgrafın konusu olan) Mirliya Hüseyin Paşa'nın Kayseri'den Suriye'ye kaçıışı ile ilgili olarak Majestelerinin Mersin Konsolosundan almış olduğum 20 Kasım tarih ve 49 sayılı telgrafın bir kopyasını (*) ilişikte sunmaktan şeref duyarım. Halep'in gönderdiği telgrafın bir kopyası Bay Monck-Mason tarafından doğrudan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmişti.

2. Bay Chafy'nin Hüseyin Paşa'nın kaçışma ilişkin verdiği bilgi önemsiz değilse de, bendeniz lordlarının mahsus dikkatini telgrafın son paragraflarına çekmek isterim. Şu anda uygulamadaki kısıtlamalar sebebiyle hemen hemen imkansız olan, Türkiye'nin doğu bölgesine bir seyahati gerçekleştiren (ve dolayısıyla –çn.) ellerinde bir sürü yararlı bilgi olan Osmanlı Bankası yöneticileri yerel durumu değerlendirebilmek için imtiyazlı bir konuma sahiptirler. Dolayısıyla Sör G. Clerk'in 8 Kasım tarih ve 484 sayıyla gönderdiği telgrafında ifade edilen, Türk hükümetinin şu anki Kürt politikasının belli ölçüde başarılı olmakta olduğu ve doğu vilayetlerinin Türkleştirilmesinin tedricen yürümekte olduğu fikrinin doğrulanması bu kaynaktan (Osmanlı

Bankası yöneticileri –çn.) yapılmalıdır. Sadece üç yıl önce Türk hükümetinin istikrarını tehdit eden Şeyh Said İsyanı'nın, gerçekçi bir ders alınması amacıyla bile, bir tiyatro temsiline konu olması da önemsiz değildir. Şüphesiz lordlarının da eline geçmiş bulunan, ancak benim yine de bir kopyasını gönderdiğim rapordaki, Iraklı kimi Kürt siyasetçilerinin Türklerin, şu anki Kürt politikasının tümüyle başarısız olduğu görüşü, bu siyasetin ancak Türk hükümetinin bakış açısından başarılı olmaya başladığı fikri ile belki de tümüyle tutarsız değildir.

3. Bu telgrafın bir kopyasını Bağdat'taki İngiliz Yüksek Komiseri'ne gönderiyorum.

Lordlarının sadık hizmetkarları
olmaktan şeref duyarım.

W. S. Edmonds

(* Belge özetlediği için telgrafın kendisi çevrilmedi (çn.)

(...)

Genel müfettiş olarak Türkiye'nin güney-doğu kesiminde uygulanması İbrahim Tali Bey'in işi olan bugünkü uzlaştırma (yatıştırma) politikasının başarılı olduğuna şüphe yoktur. (...) 1925 Ayaklanmasının bastırılması -Ermeni katliamındaki kadar olmasa da- şüphesiz ki mezalimle başarıldı. Bütün köyler yakıldı veya yerle bir edildi; erkekler, kadınlar ve çocuklar öldürüldü. Türk görevliler böylesi uygulamalarla nasıl nefret kazandıklarını anlamışlar, ancak yine de kendilerini görevlerini yapmaya zorunlu hissetmişlerdir. Başka bir isyan teşebbüsü olur olmaz aynı sertlikle bastırılacağı şüphesizdir. (...) Vergiler az olsa da, askerler Nusaybin'de vagonlara kapatılıp Batı Anadolu'ya gönderilse de, asker ve vergi toplanmaktadır. Yolcular korumasız seyahat edebilmektedirler. (...)

İbrahim Tali Bey uzlaştırma ve yeniden inşa programının yürütülmesinde üç temel şeye dayanıyor görünmektedir. İlk elde tarım gelmektedir; tarıma ilişkin en önemli tedbir, beylerin büyük çiftliklerinin bölünmesi ve tarım işletmelerinin köylülere dağıtılmasıdır. (...)

İkinci, olarak İbrahim Tali Bey yol yapımına yüklenmektedir ve haklıdır da. Geçmişteki sıkıntıların yarısı Kürdistan'ın ulaşılmazlığı sebebiyle ortaya çıkmıştır. Bir yol şebekesinin geliştirilmesiyle, sadece Kürtler hukukun sınırları içerisinde oldukla-

rını açıkça hissetmekle kalmayacaklar, fakat öte yandan da Türk görevlisi de Kürtlerle ilişki kurma şansını daha fazla elde edecek, onları anlayacak ve sorunlarında onlara yardım edebilecektir. (...)

Yol yapımına verilen önem göz önünde bulundurulduğunda, daha fazla ve daha iyi yolların yapılmamış olduğunu görmekten şaşkına uğradım; fakat Ali Fuat Paşa (Diyarbakir 7. Kolordu Komutanı) uzak mesafelerin bunu hem zorlaştırdığını hem de maliyeti arttırdığını belirtti. (...) Fakat ne olursa olsun, şimdi Diyarbakir'den Urfa, Siirt, Hakkari, Bitlis, Van ve Muş'a bir çeşit yol vardır ve güney-kuzey yönünde de Urfa-Diyarbakir-Elazığ yolu yakında Erzurum'a kadar bir yıl içinde açılacaktır.

İbrahim Tali Bey'in siyasetinin üçüncü büyük özelliği -tek kelime ile Türkleştirmek demek olan- her çeşit eğitimidir. (...) İbrahim Tali Bey gençler için zararsız bir faaliyet alanı olarak spor oyunlarını teşvik etmek eğilimindedir. Bunu ocaklar kanalıyla yapmaktadır. Futbol en yaygın spordur, fakat henüz köylere yayıldığı söylenemez. Az da olsa boks ve tenis de başlamaktadır.

Kasabalarda ve büyük köylerde ocaklar vardır. Türkiye'nin her yerinde olduğu gibi bunların işlevi kısaca medeniyetin yayılmasıdır. Üyelerinin çoğunluğu erkekler olmasına rağmen, esas amaçlarından birisi kadınları topluma kazandırmaktır. Ocaklar buldukları yerlerde toplumsal yaşam tarzlarını belirlemekte ve şüphesiz önemli etkide bulunmaktadırlar.

Bugünlerde ordu büyük bir okuldur. Kürt erleri "iyi Türkler" olmaları için batıya gönderilmektedirler. Türk ordusunun diğer askerleri gibi iyi eğitilmekte ve bunun da ötesinde bunlara Türkçe okuma-yazma öğretilmektedir. Yeniden evlerine döndüklerinde en iyilerine ödül olarak muhtarlık gibi işler verilmektedir. Her çocuğun okula gittiği gibi her erkek de askere git-

tiğinden, bu sürecin 10 yılının bile, ne imamları, ne edebiyatı, ne de kendilerini geleneklerine bağlı kılacak liderleri olan bir halkın görünümünde çok büyük farklar doğuracağı aşikardır.

Genel Müfettiş bir görevli tarafından -normalde görevlerini yerine getirebilen valilerin üzerine gereksizce empoze edilen bir süper vali olması nedeniyle- bana tenkit edildi. Ancak eleştirinin haklı olduğunu sanmıyorum. Genel Müfettişlik sistemi bana büyük başarı kazanmış gibi görünmektedir. Askerler el altından baskı yaptıklarında, sivil genel müfettiş ordu kendi emrinde olarak, bir yatıştırma politikasıyla gitmekte ve yönetimi için mutlak bağlılığı sağlamaya muktedir olmaktadır. Ankara'nın güvenine ve desteğine sahiptir. (...) Bir genel müfettişin olması tüm Güney (kuzey olması gerekir -çn.) Kürtlere makul bir politika uygulandığı anlamına gelmektedir. (...) Sultanlar yüzyıllar boyunca -İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de etkin olduğu 10 yıllık sürede olduğu gibi- Kürt sorununu hal yolunda başarısız oldular; çünkü İstanbul'da sorundan çok uzaktaydılar. Yeni Türkler başarmaktadırlar çünkü bir yetkiliyi meseleyi yerinde halletmek üzere tayin etmişlerdir.

Türk yetkililer yeterince iyice bilmektedirler ki rahat bırakıldığında Kürt uysal ve çalışkandır. Yaşadığı geniş ve boş toprakları doldurmak için yetkililer Kürde büyük ihtiyaç duyduklarını anlamaktadırlar. Türkler ... iyi bir Türk vatandaşı ve göçerliğe tercihen yerleşik bir tarımcı yapmak umuduyla, Kürt'e nezih bir şekilde davranmaya itimat edebilirler; ki Kürtlerin tekrar isyan etmeleri gayri muhtemel görünmektedir.

W. S. E.

GİZLİ

Belge No: E 3768

14 Temmuz 1930

Sör G. Clerk'ten Bay A. Henderson'a,

10 Temmuz 1930, İstanbul.

Efendim,

1. Ayın 3'ündeki 254 sayılı telgrafıma ilişkin olarak; Ağrı Dağı civarındaki Kürt asilerine karşı yapılan Türk askeri hareketinin ilk aşamalarına ilişkin olarak Majestelerinin elçiliğinin askeri ataşesinden aldığım telgrafın bir kopyasını ¹ (*) ilişikte sunmaktan şeref duyarım.

2. Şu anda ilk anda anlaşıldığından daha önemli ve daha şümüllü olduğu anlaşılan Kuzey Kürdistan'daki olaylar üzerine basının geçen hafta boyunca büyük çapta yorum yapmasına izin verilmişti. Önemli askeri güç kullanılmakta ve başlangıçta en fazla 100 Kürt'ten oluştuğu belirtilen çetelerin şimdi yüzlerce kayıp verdikleri belirtilmektedir. Türk sınır noktalarına -örneğin Bulakbaşı- çok büyük güçlerce taarruz edilmiştir; her gün hava bombardımanı olduğu bildirilmektedir. Bunun da ötesinde asilerin, Ağrı'dan Van'ın hemen doğusundaki Hoşap'a kadar, yaklaşık 150 km.'lik sınır boyunca aktif oldukları aşikardır; ayaklanma ve isyana ve geniş çaplı bir hareket planına artık açıkça değinilmektedir; Erzurum, Muş ve Elazığ'a kadar olan yerlerde

¹ (*) Belge özetlendiği için çevrilmedi.

kışkırtıcılar tutuklanmışlardır; basın, Van Gölü'nün kuzey-batı kıyısındaki Erciş yakınındaki bir çatışmanın sonucunda birkaç Kürt önderinin öldürüldüğünü bildirmektedir. Kamu günlük olarak yetkililerin durumu kontrol altında tuttuğunu ve isyancıların kuşatılmasının tamamlandığını ve nihai imhalarının bir kaç günün işi olduğuna temin edilmektedir.

3. Askeri harekatlara ilişkin bilgi kırıntılarının ötesinde geçen haftaki matbuatın en önemli özelliği İran'a karşı bir düşmanlık ve iftira kampanyasının muntazam gelişmesiydi. İran hükümetinin isyancılara sınırı geçmek için izin verdiği suçlamasıyla kalmayarak, basın, şimdi de açıkça isyancıların İran tarafından silahlandırılıp desteklendiğini söylemektedir.(...)

4. Türk hükümetinin Kürt meselesini ezmek konusundaki kararlılığı hakkında şüphe yoktur; ancak, bu şiddetli İran karşıtı kampanyanın arkasında açığa vurulmamış bazı amaçlar olabilir. Türk hükümetinin isyancıları İran topraklarında takip etmek amacıyla olduğu defalarca yalanlanmıştır. Vakit gazetesi bir adım öteye gitmekte ve "eğer İran sınırının kendi tarafındaki asilerle ilgilenemiyorsa, İran hükümetinin, ya Türk birliklerine asileri İran'da takip etmesine izin vermesinin veya sınırın bu saldırıları durduracak şekilde yeniden düzenlenmesinin gerektiği" söylenmektedir. "Bu çözümlerin ikisinin de gerçekleşmesi durumunda, Türkiye kendi güvenliğinin gerektirdiği önlemleri alma konusunda kendisini tamamiyle özgür kabul etmelidir". Bu, Türk hükümetinin halihazırdaki durumun avantajını, son yıllardaki anlaşmazlıkların çoğunun konusu olan bugünkü sınırdan daha kullanışlı bir 'de facto' sınırı oluşturmak için kullanmaya hazır olduğuna delalet ediyor görünebilir.

5. Bununla birlikte bütün bunların çoğunlukla spekülasyon olduğunu vurgulamalıyım; çünkü güvenilir haber kaynakları yokken, Türk basını çok iyi bilindiği gibi güvenilmezdir. Türk hükümeti etkinliklerinde sıkı ağızlıdır ve Ankara'dan da çok az bilgi alınabileceği muhtemeldir. Bununla birlikte bu hafta so-

nunda Başkent'e gidiyorum ve Dışışleri Bakanı'nu belki konuşmaya temayüllu bulabilirim.

6. Bu telgrafın bir kopyasını Majestelerinin Tahran'daki elçisine göndermiş bulunuyorum.

George R. Clerk

GİZLİ

Bay Helm'den Bay A. Henderson'a,

20 Ağustos 1930, İstanbul.

Efendim,

1. Avrupa basınındaki telaşlı haberlere rağmen, ayın 6'sındaki 298 sayılı telgrafımın yazılmasından beri Türkiye Kürdistan'ındaki durumda veya Türk-İran ilişkilerinde önemli bir gelişme olmamıştır.

2. 1 Ağustos'taki Türk notasına İran'ın yanıtı Ankara'da yaklaşık on gün önce alındı. Yanıt, Türk notasında sunulan iki seçeneği -Ağrı çevresinde sınırın yeniden düzenlenmesi veya Türk kuvvetlerine asileri İran toprağında takip etme hakkı verilmesi- reddetmesi temelinde, Türk bakış açısından tatmin edici değildi. Bununla birlikte red yanıtı muhtemelen beklenmedik değildi; çünkü (yanıt -çn.) hükümet tarafından sakinçe karşılandı ve basın, İran hükümetinin bundan böyle kendi topraklarındaki Kürtlerle alakadar olmak ve Türkiye Kürtlerinin sınır geçmelerini önlemek için yeterli önlemleri alacağı olgusuna daha fazla vurguda bulundu. İran sınır kuvvetlerinin takviye edilmiş oldukları bildirildi. İran kuvvetlerinin, önemli kayıplar pahasına, bir Kürt çapulcu çetesini imha ettiği haberi hoşnutluk-

la karşılandı ve iki ülke subaylarının sınırın her iki tarafında eş anlamlı hareket etmeye ilişkin görüşmelerde buldukları bildirildi. İşte tam bu aşamada, bir Ankara gazetesi Ağrı Dağı'na yapılan operasyonların genişletilmesi için gerektiğinde Türk birliklerinin İran'a girmesi için emir verilmiş olduğunu bildirdi. Haber elbette ki hiçbir önemli merkez tarafından ciddiye alınmadı ve sonrasında bir tekzip yayınladı. (...)

4. Bu esnada güney-doğu Türkiye'deki duruma ilişkin hiçbir haber gelmemektedir. Haco'nun ayaklanmasıyla sertçe meşgul olundu. Haco yerel Kürtlerin desteğini almakta başarısız oldu ve Türk birlikleri görüldüğünde yeniden sınır geçti ve -Türk birliklerini tatmin eden bir hareket olarak- Suriye'deki Fransız kuvvetleri tarafından tutuklandı ve derhal sınır civarından uzaklaştırıldı.

5. Bu telgrafın bir kopyasını Majestelerinin Tahran'daki elçisine göndermiş bulunuyorum.

Alex K. Helm

GİZLİ

Sör R. Clive'dan Bay A. Henderson'a,

26 Ağustos 1930, Gulhek.

Efendim,

Majestelerinin Elçiliği'ndeki askeri ataşeden durumu-Tahran'dan bu ne kadar mümkünse o kadar- iyi bir şekilde özetleyen ilişikteki memorandumumu aldım.

■ ■ ■

EK 1

Kürt Meselesi

Türkler, Haziran ve Temmuz ayındaki operasyonlarında Kürtleri Erciş, Zilan Vadisi ve Hacıdere Nehirleri, Abaha Yayalası ve genel olarak Van Gölü'nün kuzey ve kuzeybatısını terketmeye zorlayacak kadar başarılı olmuş gözükmektedirler. Anılan bölgede 3000 sivilin Türklerce katledildikleri söylenmektedir.

Temmuzun ilk yarısından çarpışma özellikle şiddetliydi. Yalnızca bu dönemdeki Türk kayıplarının -muhtemelen yarısı-

nun kayıp dendiği ama aslında düşmana teslim olan- 4000 ila 8000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Temmuzda kuzeyden Iğdır merkezli bir saldırının da başarısız olduğu anlaşılmaktadır.

İsyancı güçler Aralık ve çarpışmanın özellikle şiddetli olduğu ve kentin sürekli el değiştirdiği Beyazıt çevresindeki Türk birliklerine başarılı saldırılar gerçekleştirdikleri Ağrı Dağı'na çekildiler. Kürt kadınları bu operasyonlarda etkin görevler almaktadırlar. Türkler Karakilise'de karargah kurdular.

Suphi Paşa'nın yerine geçmiş bulunan 9. Kolordu komutanı Salih Paşa en üst rütbeli komutandı. Ekrem Bey Salih Paşa'nın kurmay subaylarının başındaydı ve 7. Kolordu'dan Zeki Paşa da operasyonlara yardım ediyordu.

Kürtler, İhsan Nuri adlı Bitlis'li eski bir Türk subayı ve Eski Binbaşı Mahmut Bey tarafından profesyonelce yol gösterilen Celali Aşireti Reisi İbrahim Bey tarafından idare ediliyordu.

Tüm bölgedeki Türk kuvvetlerinin. 10.000 ila 15.000 arası olduğu Tahran'daki Türk askeri ataşesinden öğrenilmektedirler; 5.000 ila 8.000 arasında silahlı Kürt'ün olduğu tahmin edilmektedir. Türklerin, -birkaçı isyancılar tarafından düşürülen- 15 bombardıman uçağı kullanmış olduklarına inanılmaktadır. Kürtlerin muhtemelen Türklerden ele geçirdikleri birkaç topu vardır, fakat bu silahlar için cephane tedarikleri hemen hemen hiç yoktur. Belli sayıda makinalı tüfekleri vardır. Kürt kuvvetleri belli bölgelerin komutasının aralarında paylaştırılmış olduğu belirli liderlerin altında kollara bölünmüşlerdir.

Operasyon bölgesi düzenli birlikler için çok elverişsizdir; içilebilir su kıtlığı, yerel destek olmayışı, çok kötü iletişim ve özellikle Ağrı çevresinde oldukça engebeli olan arazi vb.

Türkler ilerledikleri yol boyunca yöreyi harap etmektedirler; tüm köyleri yakmakta, sakinlerini katletmektedirler.

Kürtler, her gün daha fazla Türk kuvvetinin kendilerini kuşatmaya ve ablukaya alarak teslim almaya çalıştıkları Ağrı Dağı'na doğru sürülmektedirler. Türk-İran sınırının Küçük Ağrı'nun zirvesinden geçtiği belirtilmelidir; dolayısıyla Ağrı Dağı yalnızca ya İran toprağının Türk birliklerince ihlaliyle ya da İran birliklerinin Küçük Ağrı'nın doğusundaki bitişik bölgedeki bir işbirliğiyle çevrilebilir.

Bir keresinde temmuzda Türk birlikleri ve uçakları isyancıları İran toprağında 10 km.'ye kadar bir mesafede takip ettiler. Bununla birlikte birlikler çabucak geri çekildiler; bu olay üzerinde fazla durulmamıştır... Tebriz'deki karargâh komutanı isyancılara ve bunları barındıran İran Kürtlerine -Celali Aşireti- ya Türk toprağına geçmelerini ya da silahsızlandırılmalarına itaat etmelerini emretti. 200 kadarı emre uydu; kuzeybatı (Tebriz) tümenindeki birliklerden oluşturulan bir İran kuvveti şimdi kalkanlarla meşgul olmaktadır.

9 Ağustos'ta veya yakın bir tarihte bu İran birlikleri şiddetli karşılık gördüler; yaklaşık 4 subay ve 100 asker öldürüldü. İranlı yetkililer bu tür hadiselerden pek memnun değildir. Kendi Kürt aşiretleriyle yumuşakça ilgilenmek, bunları askeri harekât yerine siyasal baskıyla sessiz tutmak yakın zamana kadarki politikaları olmuştur. Şimdi İran hükümeti başka hiçbir şey için değil, fakat Türk operasyonlarına yardım etmek için kendi Kürtleriyle ciddi şekilde açık çatışmalara girmeye mecbur kalmıştır. (...)

Yarbay P. C. R. Dodd
Askeri Ataşe, Tahran

Binbaşı O'Leary'den Sör G. Clerk'e, İstanbul.

Salih Paşa komutasındaki Türk kuvvetlerinin başarısını bildiren, dünkü 8 sayılı telgrafıma ek olarak, bu yılın Şubatından bu yana Doğu Türkiye'de gerçekleşen askeri hareketlerin bir özeti ni ilişikte göndermekten şeref duyarım.

Binbaşı B. J. O'Leary

DOĞU TÜRKİYE'DEKİ ASKERİ HAREKATLARIN ÖZETİ:**Kürt Ayaklanması 1930**

1. Bu yılın baharı ve yazında Kürdistan'daki askeri olayların aşağıdaki özeti, güvenilirlikleri çok farklı kaynaklardan alınan raporlara dayanmaktadır. İsyanın sebepleri, gelişmesi ve bastırılmasının çeşitli aşamalarına ilişkin kesin bir bilgiye, Türk hükümetinin ve Genelkurmay'ın içinde olmayan biri tarafından ulaşması mümkün değildir. Bundan dolayı yapılacak tüm şey - detayda doğru olmayabilirse de, genel çerçevesinin gerçekte uyuşacağına güveneceğimiz- operasyonların bir hülasasını eldeki mevcut kaynaklardan derlemektir.

2. Sınırın hemen çevresinde meydana gelen eşkiyalık vakaları bilinmez değildiyse de, 1925'teki Kürt isyanının bastırılmasından beri doğu vilayetleri daha önce benzeri görülmeyen bir

sükûnet devrini yaşadı. Diyarbekir ve Van Gölü arasındaki bölgenin bir değerlendirmesi, bölgeyi, bu yılın mayıs ayı sonuna kadar, "oldukça sessiz ve İbrahim Tali Bey'in aydınlık rehberliğinde medeniyete doğru yavaşça ilerliyor" şeklinde tanımlıyordu.

3. Bununla birlikte Kürt emelleri durmuş olmaktan uzaktı ve bir kısım asi genel bir ayaklanma planlıyordu. Bunların arasında göze çarpanlar Celali Kürtleri Reisi İbrahim Bey, Şeyh Abdülmecit'in oğlu Halis Bey, 1925'te idam edilen Şeyh Said'in oğlu Selahaddin ve Haydaranlı Aşireti Reisi Kör Hüseyin'in oğullarıydı. Bu liderler arasındaki danışıklığın ne kadar sıkı olduğu belli değildir; ne de nihai olarak isyana katılan bütün unsurların fesadın başlangıcında olup olmadıkları bilinmemektedir. Türk hükümeti tarafından uygulanan bazı şiddetli baskı tedbirleri bu ana kadar mülayim olan bir kısım Kürdü isyana katılmaya kıskırtırken, bazı heveskâr asileri de isyana katılmaktan alıkoymuş olabilir. Her durumda mümkün olan en çok sayıda aşireti harekete katabilmek için, bu senenin başında, propaganda ve tehdit yoluyla epey çaba sarf edildiğinden şüphe yoktur.

4. Şubat ayında Halis, Selahaddin ve mühürcü diye bilinen diğer bir elebaşının tutuklanmaları Kürdistan'daki meseleyi kamuoyuna duyuran ilk işaretti. Bundan hemen sonra Celali aşireti mensupları Ağrı çevresindeki köyleri yağmalamaya başladılar. Halis kaçtı ve Kürtleri isyana kıskırtmaya devam ettiği, İran'a geçtiği düşünüldü. Nisan ayı boyunca hükümet kuvvetleri ve isyancılar arasında sonucu belirsiz birkaç çarpışma oldu.

5. Bundan bir süre önce Genelkurmay, meselenin ciddi boyutlar aldığını anlamıştı; ve sadece düzeni restore etmeye değil fakat Kürt meselesini bir defada ve toptan halletmeye karar verildi. 9. Kolordu Komutanı Sedat Paşa bunu gerçekleştirmek için yeterli bulunmadı ve dolayısıyla daha genç ve enerjik bir kişi olan 8. Kolordu Komutanı Salih Paşa'yla değiştirildi. İki kolordunun farklı kısımlarında eğitilmiş askerlerden karma bir

kuvvet oluşturuldu ve Türk ordusunun eldeki uçaklarının ekseriyeti doğuya gönderildi. İki kolordu Hüseyin ve Ömer Halis paşaların emrine verildi. Batı Türkiye'de hazırda tutulan bir kaç birimin haricinde toplam kuvvet 15.000 asker olarak edilebilir.

6. Salih Paşa'nın amacı, belli ki asileri bu iki kolordunun arasında ezerek Ağrı Dağı'nda buluşmaktı; ancak kuzeydeki kolordunun 12 Temmuz'da Iğdır yakınındaki Kürtlere saldırarak güneydeki kolordudan önce harekete geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Başarı kısmiydi ve diğerleri İran sınırı yakınına, güneye doğru kaçarken, bir kısım aşiret mensubu yüksek yerlere doğru çekildi. Bir kısmının sınırı geçmiş olduğu ve İran'daki Kürtlerden silah ve cephane gibi ayrıca destek de almış oldukları sanılmaktadır.

7. Bir Türk kuvveti 3 Temmuz'da bir Kürt kampını bombalamak üzere Sarı Su bataklıklarına ilerlerken küçük bir çarpışma oldu. Türkler 50 esir ve 4 makinalı tüfeği isyancılara terk ederek püskürtüldüler.

8. İbrahim Bey, Ağrı Dağı'nda Kürtlerle birlikte kaldı. 3000'in üzerinde silahlı adam aileleriyle birlikte çadırlara ve mağaralara yerleştirildi. Temmuzun sonuna doğru isyan, Muş, Van ve Bitlis vilayetleri boyunca yayılmaktaydı. İsyancıların safları hem yerleşik, hem de göçer aşiretlerden gönüllü silahlıların katılımıyla genişledi ve Muş'a kadar olan yerlerde çarpışmalar olduğu bildirilmekteydi. Öte yandan bir kısım Kürt (hükümete -çn.) sadık kaldı ve milise katıldı.

9. Temmuz başında Kör Hüseyin'in oğulları tarafından idare edilen büyük bir güç, doğudan, Van Gölü'nün kuzeydoğu köşesinde yer alan Erciş'e doğru ilerlediler. Bu güç muhtemelen, kısmen Ağrı yakınındaki Temmuz çarpışmasından sonra güneye sürülen Kürtlerden, kısmen de aynı hislerle ayaklanan Haydaranlılar'dan oluştu. İran'dan bir kısım Kürt'te bunlarla birlikteydi. Birkaç köy yağmalandı ve yakıldı, fakat bazı yerlerde kü-

çük jandarma garnizonları ve müfrezeler başarıyla karşı koydular.

10. 5 Temmuzda güney kolordusu Van Gölü'nün kuzeyindeki Süphan Dağı yakınında, Zilan Deresi'nde bu kuvvetle temas kurdu. Çarpışma dört gün sürdü; (sonucun -çn.) tamamıyla bir Türk zaferi olduğu iddia edilmektedir. Uçaklar asileri bombalamak için kullanıldı; süvari ve makinalı tüfekler de ustaca kullanıldı. Hükümet kuvvetlerinin ağır kayıplar vermiş olması muhtemeldir. Fakat bu bölgedeki Kürt direnişini kırmakta başarılıydılar. Takip eden haftalarda münferit vakalar bildirildi ancak bunlar kolayca bastırıldılar. Bunu amansız bir imha politikası izledi Ve bir kısım köyler yakıldı. Kürt muhalefetini bir defada ve toptan halletme emellerinin yanı sıra, Türk birlikleri asiler tarafından esirlere ve özellikle pilotlara yapılan barbar muameleden de öfkelenmişlerdi.

11. Bir keresinde Irak sınırındaki Barzan aşiretinin ve daha Batı'da Haco isimli bir reisin isyana katılmış olduğu öğrenildiğinde, isyanın oldukça ciddi olarak yayılacağı vaki görünmüştü. Fakat gerçek boyutunun ve nedenlerinin muğlakta kaldığı bu patlak verme güney sınırındaki birliklerin erken takviyesiyle ezildi.

12. Kürt direnişi şu anda İbrahim Bey liderliğindeki Ağrı Dağı'ndaki isyancılarla sınırlıdır. Bunların halledilmesine ilişkin taktik sorun, (Küçük Ağrı'nın zirvesinden geçen ve dağlardaki bir gücü bu ülkeye girmeden kuşatmayı zor kılan) İran'la olan sınırın durumu tarafından zorlaştırılmaktadır. İranlılar ise hem Türklere kendi topraklarında çarpışmaya izin vermeye hem de bir toprak mübadelesine karşı isteksizdirler. Öte yandan kendi birlikleri etkin değildir. Temmuz sonunda sınırdan kaçan bazı Celalileri silahsızlandırmayı başarmış olduklarını sanmaktadırlar; ancak 9 Ağustos'ta Maku yakınındaki bir çatışmada bir yenilgi aldılar ve 100 asker kaybettiler.

13. Salih Paşa politik gelişmeleri beklerken, Ağustos ayını, kuvvetlerini son darbe için yeniden düzenlenmekle geçirmiş görünmektedir. 7 Eylülde nihai saldırısını yapmaya muvaffak oldu; 5 gün içerisinde iki Ağrı arasındaki Serdar Bulak Geçidi'ni ele geçirmiş ve kalan isyancıları öldürmüş veya bozguna uğratmıştır. Operasyonların başarılı bir sonuca ulaşmış olduğu resmi olarak açıklanmaktadır.

Binbaşı B. J. O'Leary

GİZLİ

Sör G. Clerk'ten Bay A. Henderson'a,

Majestelerinin İstanbul'daki elçisi Majestelerinin Dışişleri Bakanına selamlarını sunar ve Majestelerinin bu elçilikteki ataşesinin 22 Aralık tarih ve 13 sayılı, Albay Nuri Bey'le Kürt sorunu üzerine bir mülakatına ilişkin raporunu ilişikte sunmaktan şeref duyar.

29 Aralık 1930, İstanbul.

■ ■ ■

EK 1.

Binbaşı O'Leary'den Sör G. Clerk'e,

22 Aralık 1930, Ankara.

Efendim,

Türk Genelkurmay'mdan Albay Nuri Beyle bu sabah yaptığım bir görüşmenin notlarını sunmaktan şeref duyarım.

Albay büyük bir rahatlık ve hızla bir saat konuştu; benim sınırlı Türkçe bilgim her kelimeyi tek tek anlamama yetmedi ancak bu notlarda aktardığım herhangi bir ifadeyi yanlış anlamış olduğumu sanmıyorum.

Nuri Bey'in beyanının her maddesini sorgusuz kabul etme eğiliminde olmama rağmen, böylesi nazik konuları büyük bir

samimiyetle tartışmaya hazır olması tatminkar olmak için yeter bir sebeptir.

Binbaşı J.B. O'Leary

EK 2.

Genelkurmay'dan Nuri Bey'den Kürdistan Üzerine Bazı Gözlemler

(...)

Kürtler oldukça karışık ve müphem bir kökendirler ve ulusal birlikleri yoktur. Değişen büyüklükte birkaç yüz aşiret vardır. Kürtler ile Türkmenler; Çerkezler ile Ermeniler arasındaki ırk farklılıklarını oldukça müphem bulmakta ve buna kanıt olarak Türkçe, Arapça, Çerkezce veya Ermenice'den alınmamış pek az sözcüğe sahip olan ve Erciş Dağının alçak yüzeyleri gibi Anadolu bölgelerinde konuşulan Türkçe diyalekt ile kuvvetli benzerlikler taşıyan Kürtçe kelimeleri göstermektedir. Kelimelerin büyük ölçüde, Osmanlı akını öncesindeki Selçuk Türklerinden alındığını savunmaktadır.

Osmanlıların son döneminde, Kürtler askerlikten muaf tutulmuşlardır; bu ayrıcalık birçok Türk'ü kendilerini Kürt olarak tanılamaya ve Kürt görünümüne ve yaşam standardına uymaya sevk etmiştir.

Kürtler birçok yararlı niteliğe sahiptir; fakat doğal olarak ve iflah olmaz şekilde hırsızdılar. Çok da zalimdirler; Nasturiler ile olan çarpışmaları esnasında kendisi bunların vahşi yaratıklar gibi davrandıklarını görmüştür. Disiplinsiz ve devamlı yağma peşinde koşan çok kötü askerlerden oluştuklarını düşünmektedir. Nuri Bey savaş esnasında (I. Dünya Savaşı -çn.) bir aşiret süvari alayıyla ilişkide bulunmuştur; bunları çok kötü olarak değerlendirmektedir.

Türkiye bir batı ülkesidir ve Osmanlı geleneklerinden kopmuştur; fakat Kürtler tamamıyla medeniyet görmemişlerdir. Askerlik yapan ve okuma yazmayı öğrenen, düzgün bir çatı altında yaşayan ve motorlu araçlarda yolculuk yapanlar çoklukla evlerine dönmemekte, ya küçük kasabalara yerleşmekte ya da Ankara'ya veya İstanbul'a göç etmektedirler. Her şeye rağmen çağdaş fikirler ve modern icatlara direnmiştir. Erzincan'ın güneyindeki Palumer'in (Pülümür?) çevresindeki üç köy örneğini verdi.

Nuri Bey son isyandaki asilerin çoğunun İran'dan gelmiş oldukları olgusu üzerinde durdu. Kötü askerlerden oluştuğu şeklindeki ifadesine destek olarak, bir taburun olduğu Erciş'te ve sadece bir bölüğün bulunmuş olduğu daha küçük yerlerde, hükümet kuvvetlerinin binlerce asinin saldırılarına başarıyla karşı koyduklarını söyledi. Zilan da ele geçirilmiştir. Sadece Patnos gibi, askerinin olmadığı yerler asilerin ellerine geçmiştir. Zilan Deresi muharebesi Türk ordusu için tam bir zafer olmuştur; Ağrı Dağı bölgesinden ve güneyden de birlikler getirilmiş ve asiler ağır bir yenilgiye uğratılmıştır.

Albay Nuri daha önce de bana söylemiş olduğu Türk pilotları tarafından verilen üstün hizmeti tekrar etti. Bunlar delicesine cesurmuşlar ve Kürtlerin ellerindeki makinalı tüfeklere ateş açmak için çok alçalan iki uçak kaybedilmiştir. Bir uçak Ağrı Dağı üzerinde teknik arızaya maruz kalmış ve motorsuz olarak 30 km. kadar uçtuktan sonra emniyete ulaşmıştır.

Ağrı Dağı İsyanı'ndaki liderlerden biri olan İhsan Bey, Nasturi meselesi sırasında firar etmiş olan bir Türk yüzbaşısıydı. Kendisi son isyanda şüphesiz ki Kürtler içerisinde yüksek bir mevkiye ulaşmayı ummuştur. Nuri Bey, İhsan'ın serbest olarak Tahran'da olup olmadığını bilmemekte, fakat ne olursa olsun, İhsan'ın zarar verebilme gücünün tükendiğini düşünmektedir.

İngiliz Büyükelçiliği, Ankara.**22 Mayıs 1937****Efendim,**

1. Dersim bölgesindeki duruma ilişkin 17 Mayıs tarih ve 293 sayılı telgrafımı yazdığımdan bu yana, Majestelerinin Trabzon Konsolosluğu'ndan sorumlu konsolosluk memurundan, -bildiği kadarıyla- sayılarının 1500'ü aştığı belirtilen isyancı Kürtlerin, Türk kuvvetlerine ağır kayıplar verdirmeye devam ettikleri ve ellerine düşen subayların vücutlarına vahşice muamelelerde buldukları mealinde, 15 Mayıs tarihli bir telgraf daha almış bulunuyorum. Bay Falanga 3000 kişilik bir Türk birliğinin Erzin-can'da konumlanmış olduğu ve Diyarbakir'den uçakların çağrıldığı yolunda bir raporu da eklemiştir.

2. 19 Mayıs'ta rapor geçen Majestelerinin Mersin Konsolosu, yerel haberlere göre hükümet kuvvetlerinin üç Kürt köyünü yakmış olduklarını ve bir uçak kaybettiklerini, bir Türk subayının ve 12 ihtiyat erinin Kürtler tarafından yakalanmış ve katledilmiş olduklarını belirtti.

Sadık hizmetkarınız olmaktan şeref duyarım efendim.

Perry Loraine

İngiliz Elçiliği, İstanbul.

16 Temmuz 1937

Efendim,

1. 3 Temmuz tarih ve 405 sayılı telgrafıma ilişkin olarak; personelimden birinin, Dersim bölgesinden dönen Kamu İşleri Bakanlığı'ndaki bir müfettişle (eski bir kişisel tanıdık) ilginç bir görüşme yapmış olduğunu bildirmekten şeref duyarım.

2. Müfettiş, çarpışmanın halen devam ettiğini ve General Alpdoğan'ın isyanı bastırmak ve Kürtleri pasifize etmek üzere idari önlemleri almak için tam yetki almış olduğunu belirtmiştir. Müfettiş, generalin idari kapasitesine ve kolay baş edilemeyen unsurlarla ilgilenebilme yeteneğine sıcak övgülerde bulunmuştur. Müfettiş generalin geçmişte Kürtlere -isyanın sürekli tekrarlanması ile sonuçlanan- aşırı şiddet uygulandığını ve bu kronik rahatsızlıktan aslında esas olarak jandarmanın kabahatli olduğunu düşündüğünü söylemiştir. Bütün karışıklık bölgesini zapt etmek için bu yıl bir teşebbüste bulunulmayacaktır. Kürtlere kabul ettirilecek önlemler uygulanmaya konarken bunları pasifize edecek birlikler belirtilmeyen bir çizgiye kadar ilerleyecek ve orada duracaklardır. Gelecek yıl bölgenin kontrolü tamamlanacak ve gelecekte bölgede daha fazla düzenli birlik ve daha az jandarma konumlandırılacaktır. Birkaç kaçınılmaz is-

tisnayla birlikte, yumuşak yöntemlere şimdiden karşılık vermiş bulunan Kürtlere büyük şefkat gösterilecektir.

3. Müfettiş "bölgenin yeniden imarı ve geliştirilmesi General'in rehberliğinde, Eğitim ve Kamu İşleri bakanlıkları görevlilerince başlatılmıştır" diye devam etti. Bizzat kendisi mümkün olduğunda Kürt emeğini kullanarak köprüler yapıyormuş; bu Kürtleri muzırlıktan alıkoymuş ve Kürtler 'Anadolu Türkleri'nden daha zeki', iyi ve istekli işçiler çıkmışlar. Bu yöntemlerin, bölgenin kalan kesiminin gelecek yıl içinde bitirilecek pasifleştirilmesini daha fazla kan dökülmeden sağlayacağı ümit edilmektedir.

4. Çatışmaya ilişkin olarak ise Müfettiş, Türk tarafındaki kayıpların -kurdukları pusular ağır kayıplara neden olan- Kürtlerden daha fazla olduğunu söylemiştir.

Sadık hizmetkarınız olmaktan
şeref duyarım efendim.

Perry Loraine

İRAN**Tahran'daki Dışişleri Bakanlığı'na,****1 Aralık 1941**

1. Majestelerinin konsolosu güvenilir bir kaynağa dayanarak, Sovyet siyasi komiserinin Sakız ve Saçbulak bölgelerinden Kürt reislerini topladığını ve bunları 'misafir' olarak Tebriz'e götürüp, görünürde, bir haftalık kültürel amaçlı bir gezi için Bakü'ye gönderdiğini bildirmektedir.

2. Oldukça yardımcı bulduğum yeni Türk Büyükelçisiyle dünkü ilk görüşmemde, bu ülkedeki azınlıklara ilişkin siyasetimizi ve İran ve Irak'ta olabileceği gibi, Türkiye'de de istenmeyen sonuçları olabilecek Kürt gayelerini desteklememek yolundaki kararımızı açıkladım. Kürt bölgelerindeki Sovyet siyaseti konusunda kendisini temin edebilmek için ne söyleyebileceğimi onu söyledim ve İran'da Kürtler silahlanmışsa, bu silahları Sovyet yetkililerden değil, fakat ordudan firari askerlerden elde ettikleri yolunda kendisini temin ettim. Bundan sonraydı ki 1. paragraftaki haberi aldım. Haberi Sovyet elçisine ilettim ve eğer doğruysa bunun, haberi Tebriz'deki Türk konsolosundan duyacak olan Türk hükümeti üzerinde çok kötü etkisi olacağını söyledim; dostluğu hem Sovyet Rusya, hem de Majestelerinin hükümeti için böylesine önemli olan Türk hükümetinin şüphelenmesine yol açacak hiçbir şey yapılmayacağını temin etmesi için elinden gelen herşeyi yapması için kendisini sıkıştırdım. ■

İRAN**Tahran'dan Kahire'ye, 8 Aralık 1941.**

1. Sör Miles Lampson'un 159 no'lu telgrafında M.A.B. 2 no'lu özette sunulan biçimiyle Kürt meselesine ilişkin gözlemlerim istenmişti. (...)

3. Paragraf 15'te de yazar, Kürtlerin kuzey-batı İran'da Ruslar tarafından desteklenmiş ve teşvik edilmiş bulduklarını ifade etmektedir. Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiğim 1241 No'lu telgrafımda bu konu üzerine rapor vermiştim. İlk geldiklerinde Rusların İran hükümetine karşı olan tüm şikayetleri dinlemeye hazır oldukları ve örneğin Kürt ve diğer ileri gelenlerin Bakü'ye yaptıkları saçma 'kültürel' ziyarete görüldüğü gibi, Azerbaycan'da münferit komünist propaganda olduğu doğru olabilir. Buna rağmen, Sovyet yetkililerin özerk bir Kürt hareketini desteklediklerini söylemenin doğru olmadığına inanıyorum. Hatta, Kürtlere karşı İran hükümetine yardım ettikleri durumlardan haberdar olmuş bulunuyorum. Örneğin Kürtlerin yağmalamakla tehdit ettiklerine inanılan Miyandoab Şeker Fabrikası'ndaki İran jandarmasını takviye etmek için bir kısım Kızıl Ordu askerlerini göndermektedirler.

(...)

5. Genel siyasetimiz bizi merkezi hükümeti desteklemeye zorunlu kılarken, Kürtlerin mümkün olduğunca adil muamele görmelerini sağlamak için bu hükümet üzerindeki nüfuzumuzu kullanmalıyız.

İRAN

Tahran'dan Dışişleri Bakanlığına,

8 Aralık 1941

1. Türk hükümetinin son aylarda İran'daki Kürt meseleleri hakkında pek iyi bilgilendirilmemiş olduğu kanaatindeyim. Türk Büyükelçisinin Ağustos ayında vefatından bu yana elçilik, çekingen ve saf bir maslahatgüzar ve oldukça anti-Rus bir askeri ataşe tarafından idare edilirken, Tebriz'deki Türk Konsolosu da hem anti-Rus hem de Pan-Türkist görünmektedir. Şimdi yeni büyükelçi gelmiştir ve umarım (bundan böyle -çn.) Ankara'ya bilgi göndermeden önce bu bilgiyi bizim temsilciliğimiz ve Sovyet Elçiliği'yle işbirliği içerisinde soruşturacaklardır.

2. Hiçbir Kürt reisi bizim tarafımızdan desteklenmemiştir (1241 no'lu telgrafım) (...) son Şah tarafından tutuklanan Kürt reisler, ne bizim ne de sanırım Sovyet elçiliğinin baskısı sonucu değil, yeni yönetimin reform siyasetine koşut olarak salıverilmişlerdir.

3. Majestelerinin Tahran'daki Elçisi'nin -bildiği kadarıyla- Türk Büyükelçisini Kürt meselesinde bilgilendireceği ve İngiliz, Türk ve Rus işbirliğinin temini için elinden geleni yapacağı hususunda Türk hükümetini temin etmek için belki de Majestelerinin Ankara Büyükelçisi görevlendirilebilir.

Dışişleri Bakanlığı'ndan Tahran'a**ÖNEMLİ**

1. Şu ana kadarki politikamız İranlılarla Kürtler arasında girmeye kalkışmamak, fakat kendi işlerini kendilerinin halletmesine bırakmak olmuştur. Ana sebepler şunlar olmuştur: Bizim müdahalemiz Kürtler arasında yanlış umutları teşvik eder ve taleplerini daha kuvvetli olarak bastırmalarına yol açardı. İran'ın pahasına sözlerle Kürtlerin teveccühlerini kazanmaya çalışıyoruz şeklinde İran hükümetinin şüphelerini çekerdi. Türk hükümetiyle ilişkilerimiz üzerinde kötü bir etkisi olurdu. Bu, belki de Sovyet yetkililerini de benzeri bir müdahale politikasını ya Kürdistan'da ya da Azerbaycan'da veya iki bölgede de uygulamaya sürüklerdi. Bunun da ötesinde bizim himayemiz altında varılacak bir anlaşma bunun devamlılığı için bizi bir sorumluluğa sokardı.

2. Bu 'müdahale etmeme politikası' sanırız ortam elverdikçe devam ettirilmelidir.

3. Bununla birlikte tüm gerçek Kürt sıkıntılarına çare bulmalarına ikna etmek için İran hükümeti üzerindeki etkimizi perde arkasından kullanmamız gerektiğine katılıyorum; ve bu anlamda da tam olarak ne tür adımlar attığınızı gösteren başka bir telgrafınızı almaktan memnunluk duyacağım. Hükümetin Iraklı Kürtleri yatıştırmak ve tüm ülkenin yönetiminde kendilerine

makul bir pay verildiğini hissettirmek için, son birkaç ayda büyük sıkıntılar yaşadığı Irak'ta yakın zamanda alınan önlemleri akılda tutmak mantıklı görünmektedir. Öteki azınlıkların ve aşiretlerin de benzeri muameleyi talep etmesini teşvik edeceğinden, benzeri önlemlerin İran'da uygulanabilir olmaması muhtemeldir. Ancak görüşmelerinizi almaktan memnun olacağım.

4. İran Kürdistanı'ndaki ortam bozulursa ve bizi müdahale etmeye zorlarsa, yukarıdaki 1. paragraftaki itirazlara rağmen, uygulamamız gereken politika hakkındaki acil görüşlerinizi telgrafla almaktan da memnun olacağım. Bir aciliyet doğduğunda gecikmeden uygulamaya konacak bir planın önceden hazırlanması önemli görünmektedir. Belki de bizzat siz, Kürt liderleriyle İran hükümet yetkilileri arasında bir anlaşmayı tartışmak üzere bir toplantı düzenlemek için çalışırsınız. Hem İran hükümetine hem de Kürtlere Majestelerinin hükümetinin varılacak bir anlaşma için hiçbir sorumluluk kabul etmeyeceğini belirtirsiniz. Durumu Sovyet ve Türk meslektaşlarınıza da açıklarsınız. Kürtler ve İranlı yetkililer arasındaki toplantıya, vazifesi görüşmelerin gidişatını size bildirmek ve iki tarafa karşı da tarafsız ve müdahale etmeyen bir tavır almak olacak olan, eldeki en iyi İngiliz siyasi veya konsolosluk görevlisi katılabilir. Bununla birlikte bu görevli makul bir tavır almaları için iki taraf üzerindeki etkisini de perde arkasından, bunları ikna etmek için kullanacaktır.

5. Eğer bu görüşmelerde Kürtler İran hükümetinden İran Kürdistanı'nın yöneticisi olarak bir Kürdü atamasını isteyecek olurlarsa, İngiliz temsilcinin bu öneriyi gayri resmi olarak desteklemesinde bir sakınca görür müsünüz; bu temelde bir anlaşmaya varılması muhtemel midir?

TÜRKİYE

Ankara'dan Dışişleri Bakanlığı'na,

27 Aralık 1941

1. (Orijinal telgrafta bu bölüm deşifre edilememiş -çn)
2. Genel Sekreter'e halihazırda söylemiş bulunduğum Kürtlere herhangi bir tür destek vermediğimizi, Kürtlere karşı İran hükümetinin otoritesini güçlendirmek istediğimizi ve Kürt hareketinin dönekliğini, onlarla bir münasebette bulunmayacak veya onlara güvenmeyecek kadar iyi bildiğimizi 25 Aralık'ta Dışişleri Bakanı'na da söyledim. Sör R. Bullard ve Türk meslektaşının mesele üzerine sıkı ilişkide olduklarını da ekledim. (...)

■ ■ ■

Sör E. Spears'tan, Beyrut,

İşbu belgede Türkiye'nin doğu illerindeki siyasi durum hakkında bir Türk görevlinin (1. Umumi Müfettiş -çn.) raporunun fotostat kopyası ve çevirisinin de eklendiği, "Hoybun" tarafından Kürt ulusu adına Başbakan'a gönderilen bir mektup yer almaktadır.

Hoybun'un belgeyle birlikte gönderdiği mektup Türk görevlinin raporunun korkunç bir belge olduğunu savunmaktadır. Oysa rapor -en azından Türk bakış açısından- oldukça makuldür.

■ ■ ■

---

* Belge her ne kadar İngilizlerin eline 1943 yılında geçmiş görünüyorsa da, Umumi Müfettişin İsmet İnönü'nün başbakanlığına referans yapması, raporun 1937 yılından önceki bir tarihte kaleme alındığını gösterir (ç. n.).

BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK*

Özü: Birinci Umumi Müfettişlik bölgesindeki Bitlis, Diyarbekir, Van, Hakkari, Muş, Mardin," Urfa, Siirt vilayetlerinin iç siyasal durumları hakkında rapordur.

İlk sözde, netice ve gayemi derhal bildirmek isterim: Raporunun hedefi, Kürtlük işinin herhangi bir hal şekline iktiran ettirilerek tabiatın birçok varlıklar ve zenginliklerle doldurmuş olduğu bölgenin, daima Türk vatanının öz ve ayrılmaz bir parçası olarak kalmasını temindir.

Bu yazımda, istatistik, teşkilât ve bayındırlık işlerinden neye temas edersenem edeyim, bu tafsilatımın üçü de aynı gaye için yapılacaktır.

1924 senesinde Şeyh Said isyanında örfi idare bölgesinde Birecik kaymakamı idim. Ve 926-927 de Diyarbekir'de örfi idare amiri olan Üçüncü Ordu müfettişinin yanında Mülkiye müfetti-

---

* Bu belge, 1936 yılında, 5-22 Aralık tarihleri arasında yapılmış ve dokuz gün boyunca sürmüş olan Umumi Müfettişler toplantılarının o zaman "işe mahsus" olarak sınırlı sayıda basılmış olan tutanaklarında yer almaktadır. Bu belgeler 2010 yılında Dipnot Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Bkz. *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, Dipnot Yayınları, 2010 (Bu belge için bkz., sf. 97-118).

şı olarak Mülkiye müşaviri idim. 1928, 29, 30, 31 senelerinde de Bitlis ve Muş valiliklerinde bulundum. 15 aydan beri de Umumi Müfettişlik ödevini ifaya çalışıyorum. Görülüyor ki, Doğu vilayetlerimizde meydana gelen birçok hadiseleri ya yakından seyretmek veya içinde bulunmak sureti ile kendime göre tahlil etmiş bir haldeyim.

Bu izahımla, kendimi Şark vilayetleri mütehassısı diye takdim etmek niyetini beslemedim. Yalnız, bu görgülerime ve istatistiklere, resmi ve özel kaynaklardan aldığım haberlere dayanarak arz edeceğim fikirlerde haddi geçmiş olduğum kanaatinin doğmaması emelimdir.

Büyük başbakanımızdan alacağım direktifler, bu bölgenin gelecek selameti için en esaslı ve sağlam bir düstur olacağına şüphem yoktur.

Esasın tahliline nüfus meselesinden başlayacağım.

İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından çıkarılan, 1927 nüfus sayımını gösteren muhtelif broşürlerin rakamları biribirine pek uymamakla beraber, Birinci Umumî Müfettişlik'in bugünkü sınırları içinde yaşayan nüfusu, (868329) veya bir miktar fazlası ile (877283) olarak göstermektedir. Bu rapora bağlı cetvelde gösterildiği veçhile bir de anasır taksimi yapılmıştır. Çünkü, lisan itibariyle yapılan tasnifin, unsur tasnifi diye kabulü zaruridir. Bu cetvelde görülüyor ki o zaman bu nüfusun 206 bin kadarı Türk, 543 bin -ki yarısından fazla demektir- Kürt diye kaydedilmiştir.

1935 Sayımından sonra henüz lisan tablosu çıkmamış olduğundan vilayetlerden alınan nüfus kayıtlarına göre bugünkü bölgenin nüfusu (1126577) dir. Sayım da bundan çok farklı değildir. Bu malûmat üzerine tanzim edilen tabloda 228 bin Türk, 765 bin Kürd ile 1927 senesi tablosunda çok ehemmiyetsiz birer rakamla gösterilen diğer unsurlar da büyük varlıklar göstermektedir.

Bağlı cetveldeki, üçüncü tablodaki önem, Türkün 20 bin kadar olan artmasına karşı, Kürdün 250 bin kadar artmış olmasıdır. 1935 nüfus sayımının lisan tablosunun nasıl çıkacağını bilmem. Fakat, bugün devletin resmi kayıtları bu şekilde göstermektedir.

İskân Kanunu gibi bazı yazılı ahkâmında, bölgeyi gezip dolaşan, bölge ve Kürtlük hakkında söz söyleyen büyüklerimizin ve mefkûre adamlarının yazılarında, sözlerinde bugün Kürtçe konuşan halkı ikiye ayırıyorlar. Bir kısmını Kürtlüğü nasıl ve ne zaman kabul ettiği belli olmayan Kürtler, bir kısmı da birçok vaziyetler itibariyle ve tarihi kayıtlara göre Türk iken Kürtlüğe asimile olmuş adamlardır. Bu görüş ve bu taksim, yapılacak ulusal ödevi kolaylaştırmak için çok mühimse de bugünkü kayıtlardaki 765 bin Kürd'ün ne kadarı birinci, kaç ikinci kısma dahil diye bir istatistik yapılmış değildir. Ve yapılması da pek kolay bir iş değildir.

Diğer taraftan bir milyon yüz bin nüfusun 750 binini Kürd olarak kaydetmenin ne gibi ilmi ve bilgili bir tetkik neticesi olduğu katiyen şüphelidir. Kendi istatistiklerimizin dünyaya ve Kürtlük için çalışan bin bir kuruma bir bölge nüfusunun yarıdan fazlasını Kürd gösterecek surette rakamlar neşretmesi ne kadar muvafık, bilmiyorum.

1927 senesi sayımına istinaden çıkarılan istatistik broşürleri Türkiye'de, 53 vilayette (1350374) Kürd kaydetmiştir. Vaktinde Anadolu'nun içine gitmiş, Türkçe bellemiş, Türk harsını kabul etmiş kimseleri de Kürd kaydetmiştir. Ve hiç şüphesizdir ki muhtelif yerlerde varılan kararlara göre hareket ederek Bağdat'ta bir Kürd tarihi yazan Mehmed Emin Zeki namındaki adam, Anadolu'nun güneydoğusu kısmını hemen hemen tamamen ve diğer vilayetlerde de birçok yerleri Kürtlük sahası olarak göstermiştir.

Devletlerin birçok unsurları sinelerinde birleştirip bir şahsa veya herhangi bir varlığa ve duyguya istinaden idare kurduklarını ve Kürd'ün de ağasıyla, şeyhiyle, seyidiyle, beyiyle, reisiyle, sakıt Osmanlı saltanatı içinde bulunduğu zamanki düşünce ve durumunu uzun boylu araştırmaya lüzum görmüyorum. Fakat, milliyet prensibi sözle olsun her ağızda mevki bulmasından itibaren Kürdler arasında da bilhassa hududlarımız haricinde yaşayan Kürdler ve bazı muharrikler vasıtasıyla Türkten başkalık ve Türke düşmanlık duygusunun yer bulduğu muhitler, tesir ettiği şahıslar olmuştur. Bugün memleket içinde ufak tefek ve bazan da iki üç taburu senelerce işgal edecek şakavetlerden başka alametini zahirde az hissettiğimiz bu cereyanların hariçteki çalışmalarının artmakta olduğunu görüyoruz. Bazı yerlerde yaşlıların gençlerden fazla Türkçe bildiklerini görmemiz bu cereyanın saklanmaz delilidir. Her ne kadar aslen Türk olan büyük kasabalar -Van, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Bitlis, Diyarbakir gibi- gezildiği zaman halkın kendilerine Kürtlük izafesinden müteessir oldukları ve diğer kasabalar halkının Cumhuriyet hükümetinin milliciliğe verdiği mevki ve hükümet kuvvet ve kudretine ve yukarıda saydığım kasabaları taklid hislerine binaen aynı şekli göstermekte iseler bu hal, hiçbir zaman benim lisanımı konuşmayan dağlı Kürdün, propagandaya ve bazı emeller peşinde koşmağa alışmış şahısların duygusuna tercüman olamayacağı aşikar bir iştir.

Esasen gayemiz, ikinci kısmı birinci parti içinde halleylemek olduğuna göre, bizim bir çok noksanlarımızla resmi şekilde hükümet makinasının gündelik randımanını almak için çevirmemize karşı, Kürtlük cereyanı peşinde koşanların dahilinde ve bilhassa hariçte yaptığı teşkilat ve propagandalara, her ne kadar hükümetimizin malumu olsa bile şuracıkta bir göz atmayı da faydalı gördüm.

Şeyh Said hadisesi, Kürtlük duygusunun besleyip büyüttüğü bir vakadır. Haco'nun, Sasonluların, muhtelif semtlerdeki

muhtelif şahısların kalkınması bir pilin verdiği cereyanın tesirinden başka bir şekilde tefsir edilemez. Ağrı vakası da aynı mefkureye istinad etti.

Zeylan vakasını körükleyenler, Kürtlüğe dayanmışlardır.

80-100 avaresiyle hükümet kuvvetlerini senelerce işgal eden Alican, Seyidhan çeteleri bu gaye uğrunda çalışmışlardır.

Melefanlı Mehmet Ali Yunus'un, bugün oğlu Abdurrahman'ın Sasonlulara akıl hocalığı, Sason memnu bölgesinde bir beylik kurmağa çalışması Kürtlük duygu ve beylik ananesinin yarattığı bir hadisedir.

Hasenanlı Ferzende, Hasenanlı Ado, ya da Alican, Seyidhan, Gevaşlı Adil, İzzet Musa, Sımko, Cebranlı Halid, Hasenanlı Halit, Bitlisli Maslup Ziya, İhsan, Nuri Hoca gibi ölü veya diri birçok şahıslar bugün halk arasında milli fedakar olarak telakki edilmektedir.

Dersim vaziyetine temas etmek istemedim. Bence Kürtlük cereyanları ve hareketleri Dersim'den ziyade hariçteki propagandacılarla fazla teması olan ve hariçtekilerin gerek kendi kuvvetleri, gerek hemfikir oldukları Ermeni, Asuri, Süryani gibi milletlerin varlıkları ve bunların fevkinde başka devletlerin de arka olacakları ileri sürülerek yapılan propagandanın fazla gibildiği ve temasın temin edilebileceği hudutlara yakın yerlerde daha fazla beklenmesi icabetmektedir.

Hal böyle iken, Dersim için düşünülüp taşınulan şeklin daha esaslı olarak Kürtlük cereyanının bilindiği diğer sahalar için düşünülmemesi, geçen her anın kaybedilmesiyle neticelenebilir. Hariçteki Kürtlük cereyanlarının ve propagandalarının kuvvetine inanmak gerektir. Aldığım resmi ve hususi haberlerden mühim olguları kaydedersen sözlerime, dileklerime, istinat noktası bulmuş olurum.

Suriye'de Kürtlük için çalışanlardan bilhassa Bedirhan oğullarının teşebbüsü ile Fransız akademisyenlerinden bir zat Kürt-

ler için bir alfabe yapmış ve Türk harflerini kabul etmiştir. Bir taraftan bizim işimize de gelebileceği düşünülen bu buluş, Türkiye içinde oturan Kürd'e hariçten propaganda yapabilmek hedefini gütmüştür.

Erivan'da kurulan Marksizm ve Leninizm Enstitüsü'nün Kürtlük propagandası yapmakta olduğunu işittim.

Amerika'nın Boston şehrinde çıkan Ermenice (Baykar mücadele) gazetesinin 27 Nisan 1935 tarihli nüshasında şöyle bir fıkra okunduğunu işittim:

(Ermenistan'da bugün toprağa bağlanmamış ve kendi ana diliyle tedrisat yapmayan Kürt köyü hemen pek az bulunur. Şimdiye kadar çiftçilik için kabilelerle Tiflis'e giden Kürt işçileri, bugün köylerinde muntazam teşkilat vücuda getirmektedirler. Sovyet idaresi geri kalmış olan Kürd halkını ileri götürmek için büyük mesai sarf etmektedir.)

Bu sözün meali tam yapılmış olsun olmasın Ermenistan'daki Kürtlerin benliklerinin Kürd kesafeti bulunan memleketlere karşı herhangi fena düşüncelerle takviyesine gidildiğini göstermektedir.

Hatta bundan bir buçuk, iki sene önce Erivan'da bir (Kürdoloji) kongresi bile toplanmıştır. Hususi bir kaynaktan aldığım habere göre kongrenin kararları arasında bizi pek ziyade alakadar eden noktalar vardır.

A- Kürdü, Türk kültürü tesirinden kurtarmak

B- Kürdün aslını eski hadiselerle dayanarak bulmak ve bir Kürd tarihi yazmak

C- Kürdlerle Yezidilerin ve Ermenilerin ırkî münasebetlerini bulmak

D- Bir Kürdistan haritası yapmak

E- Kürtçedeki lehçeleri birleştirip tek dil vücuda getirmek ve bir gramerle bir lügat yapmak ve yazıyı tesbit etmek.

Görülüyor ki, verilen kararlar, Kürd'ün ilerletilmesi ve benliğine sahip olarak yaşatılması gayesini hedef almaktadır. Bu

gidişin kuvvet bulması ise her halde memleketimizin zararına bir inkişaf demektir.

Bir kaç sene önce Roma'da toplanan müsteşrikler kongresinin (Armenoloji, Persoloji, Kürdoloji) mevzuları üzerinde etüd yaptıklarını, Kürtlük ve Yezidiler üzerinde konuşmalar yapıldığını işittim.

Bugün Suriye'de:

- 1- Hoybun
- 2- Kürt ittihat
- 3- Halâskâranı Kürt
- 4- Kürtçe konuşan islam ve hıristiyan
- 5- Kürt teavün
- 6- Kürt fukaraperver
- 7- Kürt dilini tamim
- 8- Kürt-Nasturi birliği

gibi Kürtler tarafından teşkil edilen cemiyetler, doğrudan doğruya; ve

- 9- Türk hilafet
- 10- Taşnak
- 11- Hoybunculara müzahir Süryani
- 12- Hidayetülislamiye
- 13- Çerkezler
- 14- Nakşiler tarikatı

gibi diğer unsurlar ve 150'lik ve diğer vatan hainleri tarafından kurulan Kürt İstiklâline çalışan teşekküller durmadan dinlenmeden Kürtlük gayesi uğrunda çalışmaktadırlar.

Bugün Suriye'de bulunan Kürd, Ermeni, Süryani, birçok - isimleri hükümetçe de malum- eşhas Ermenilerle Kürdleri daha sıkı bir surette birleştirip Süryani, Asuri ve Yezidi gibi ekalliyetlerden de istifade ederek Elcezire de dahil olmak üzere Toroslardan başlamak üzere büyük bir Ermenistan ve Kürdistan birliği kurmak için çalışmakta ve bu gayelerine yardım için de ha-

yırhahımız, bedhahımız birçok devletlere de beş vurdukları duyulmaktadır. Bu teşebbüslerinden kat'i bir ümid göreme-yenler Ermeni komitacılarının paraları ile Kürt şakilerine dayanarak çıkaracakları karışıklıklara, dahil ve hariçteki Kürtleri ve Ermenileri karıştırarak isyanı büyütmek ve bu suretle diğer bir devletin yardımına nail olacaklarını düşünüp görüşmekte ve propaganda etmektedirler. Kuracakları tesanüdle bugün bir muvaffakiyet elde etmeğe muktedir olamazlarsa Türkiye'nin her hangi bir harici gaileye ve harbe giriştiği anı beklemek suretiyle gayelerine nail olacaklarını ummaktadırlar. Filvaki kendilerinde her hangi bir dar zamanda Türkiye'ye hücum etmek ve dahildeki Kürtleri de ayaklandırmak arzusunu besleyen Suriye Kürtleri ve Ermenileri onbinlerce silahlı çıkarabilecek bir kütledir. Fransızların Arap Vatanileri'yle olan siyasal savaşları Suriye'de Kürdü, Ermeniye, Çerkezi, Asuri'yi ve diğer akalliyetleri silahlandırmağa saik olmuştur.

Bu hadiseleri kaydetmekten maksadım, içeride ve dışarıda olan Kürtlük cereyanlarının Türkiye Cumhuriyeti için yapabileceği zararın önüne geçmek, çaresini bulmak ve zamanının gelmiş, çatmış ve hatta geçmekte olduğunu arzettir.

Büyük başbakanımız İsmet İnönü, 1935 yazında Doğu vilayetlerinde yaptığı tetkikatta bir çok zararlara ve noksanlıklara temas buyurmuşlardır.

Dersim işi için de hükümetin mutebariz kararını bilgi hasıl olmuştur. Fakat, Umumi Kürtlük meselesi henüz halledilmemiş ve programlanmamış vaziyettedir.

Her zaman, her işde ve dünyanın bile en büyük işinde en doğruyu ve çıkar yolu bulup tahakkuk ettiren devlet ve hükümet reislerimizin bu işde de en isabetli kararlar alacağına hiç şüphe olmamakla beraber raporumu bir neticeye bağlamak için bazı önergelerde bulunmak isterim.

İlk düşünüş şu olmalıdır:

16 doğu vilayetinde 1927 nüfus sayımı istatistiklerimizin gösterdiğine göre bir milyona yakın Kürd vardır. Bu Kürdler tamamen asimile edilerek cennet kadar güzel olan oturdukları ülke, Türk vatanının ayrılmaz bir parçası haline mi getirilecektir, yoksa, herhangi bir aksülamelden doğacak ufak tefek vaka-ya bile meydan vermemek üzere hükümet kuvvetlerinin kontrolü altında bir çok senelerden beri sürünüp gelmekte olan halin devamını kabul etmek tarafına mı gidilecektir? Bu halde ileri gelenlere hürmet gösterip, bahşış vererek bugün için nisbi sükun tesis etmek yarın gelecek hadiseleri o anın müsaadesine göre halletmek.

Benim düşüncem, devletin iç ve dış siyaseti müsaid olduğu anda birinci şekli ihtiyar etmek tarzındadır. O kadar ki Doğu ve Güney sınırlarımız dışında Kürtlük gayesiyle uğraşanlar bu sınırlar içinde kendilerinin konuştuğu dili anlar ve hisleri onlarla müşterek adam kalmadığına kanaat getirsinler.

Bu gaye için, takip edilecek yol bir değildir. Birçok kuvvetler muvazi yollardan yürümelidir.

A- Doğu vilayetlerinin Van gölü havzası, Muş ovası, Bulanık ve Malazgirt kazaları, trenlerin ve şoselerin uğradığı sahanın iki tarafı Türk muhacirler iskan edilmelidir.

Bugünkü şekil doğu vilayetlerinin çok mühim olan iskan işini halle yeter değildir.

Bu iş için, senelere ayrılmış bir program iskan sahası olan arazi üzerindeki tasarruf hukukunu kanuni şekilde teyid veya iptal ve araziyi muntazam paftalara taksim ve elinde mevcut malzemesi muhtelif sanatkar ve ustalarıyla derhal modern bir köy kurmağa muktedir ve sırf bu işlerle müştakil idareci, iskan-cı, hakim, doktor ve bir mühendis ve bir mimar ve bir fen memurundan müteşekkil daimi köy kuran komisyonlar yapmak lazımdır. Bu komisyonlar bir kaç sene devam etmek suretiyle senede en aşağı 300 ev kurmalıdır. İnşaatla bulacağı kolaylıkla

her ev için 600 lira kabul etsek 180.000 lira ev için sarf etmek icabeder. Bunu müteahhide versek -ki bulmak imkanı yoktur- vaktiyle müteahhid diye iş almış olanların da yapmış oldukları evlerin vaziyetini çok acıklı gördük. Yüzde on beşten kar hesabıyla 27 bin lira kar vermemiz icabeder. İstedğim komisyon ise yirmi-yirmi beş bin liralık bir bütçe ile hem inşaatı temin edecek, hem iskan sahasının arazi işini halledecektir.

Senelerce devam etmek suretiyle, yüzer hanelik her sene üç beş Türk köyü kurmanın önemini büyük görüyorum.

Geri bir milleti ileri bir milletin kültürü asimile edebilir. Yoksa bin bir ihtiyaç içinde yırtık pırtık beyaz don ve mavi fermane ile vücudunu saklamağa çalışan sıtmalı ve berbat, eski izbelere yerleştirilip yarı aç yarı çıplak hastalıklı bir halde bulunan ve her gün bir dava ile elinden hükümetin verdiği arazi mahkeme kararıyla alınmak istenen bir göçmen, iri yarı vahşi kıyafetli olsa bile üstü başı sağlam, zinde bir dağlı Kürd temsil elemanı olamaz.

İşte bunların hepsinin önüne geçecek olan şekil yukarıda arzettiğim gibi her türlü kanuni salahiyete malik komisyonların Umumi Müfettişliğe bağlı olarak ve emirlerine para hazır bulundurulularak faaliyete başlatılmasıdır. Bu işin vüsati seneden seneye tahsis edilebilecek para ile değişir ise de en az bu şekilde iktisadı, kültürü yerinde 300 hanenin bile tesirini göstereceğini kabul etmek icabeder. Bunu temin edecek bir proje ve programı sunacağım.

B- Lisan öğretmek işi.

Türk camiası içinde kaynatmak istediğimiz kimseleri Kürdçe yerine Türkçe ile konuşur hale getirmek icabeder. Bu, su götürmez bir kaziyedir.

Bunun için, yemesi köyünde köylüsünün, anasının babasının yediğinden ayrılmak, yatağını basit tahta kerevetini kendilerine temin ettirmek suretiyle devşirme ile köy çocuklarını alıp yatılı mektepler kurmak icabeder.

Bu mekteplerin binası geniş, hastanesi, eczanesi yerinde, müstakil veya tez tez uğrayan bir doktorun kontrolunda, Türklük aşılama kabiliyetli yetişmiş, azimli, çalışkan muallimlerin idaresinde olmalıdır. Bu yapıyı ve teşkilatı hükümet kurmalıdır.

Bu mekteplerde sırf Türkçe konuşmayı ve Türklük propagandasını ve Türk büyüklerine karşı sevgiyi uyandıracak bir program takip edilecek ve tahsil müddeti üç sene olup çocuk senenin on, on bir ayında mektepte kalacaktır. Bu hal bir kanunla temin edilmelidir. Bu misyoner tarzında bir temsil takibidir. Bu mektep kaza merkezlerinde hatta kalabalık memuru, subayı olan nahiye merkezlerinde umumi beş senelik ilk mekteplerin mevcudiyetine mani olmayacaktır.

Bugün vilayetlerin bütçeleri ancak kazalarda ve bazı nahiyelerde ve pek mahdud köylerde 1-3 muallimli birer ilk mektep idare edebilmektedir.

Büyük Türk köylerinde de beş sınıflı program üzerine müesses mekteplerin varlığı kabul edilebileceğine göre vilayetlerin zirai, baytari, bir çok işleri kanuni, idari ve içtimai bir çok yardımları bırakmadan leyli mektep meydana getirmelerine maddeten imkan görüyorum.

Hükümetçe seneden seneye bir program altında münasip muhitlerden başlayarak böyle müesseseler kurmanın zaruretine kailim. Böyle müesseseler ilk olarak Van'ın Gevaş, Hakkari'nin Beytüşşebap, Bitlis'in Hizan, Muş'un Malazgird, Siirt'in Pervari, Diyarbakir'in Eğil (Şerbeti), Mardin'in Derik, Urfa'nın Viranşehir kazalarında kurulabilir.

C- Asimilasyon işinde Türklük merkezi olarak kurulup kalite edilecek vilayet ve kaza merkezlerinin büyük rol oynayacağı iyi gören bir çok şahsiyetler tarafından söylenmiş ve bahis mevzuu olmuş ise de, temsil işinde önemli bir mevkii olan bu düşünce ve buluşun tatbik şekli bugün için gündelik işleri çevirmekten başka bir harekete muktedir olamayan lalettayin top-

lanmış memurlar elinde bir terakki gösterememektedir. Ve devletin genel ilerlemesinin zamanla yapacağı tesirden büyük bir fayda yaratmak şeklinin hasıl olamadığı görülmektedir.

Bu merkezlerin tesirini, ekonomik, sağlık, sosyal ve kültürel olmak üzere üç sahadan ilerletmek kabil olduğunu düşünüyorum.

Ekonomik Tesiri

Geniş bir bölgenin ortasında kurulacak bir Türklük merkezindeki iktisadi hakimiyet, Kürtçe ile ilgisini katiyen kesmiş bir zümre eline geçirilmeli, diğer taraftan da mevcut tüccarlara kendisiyle münasebette bulunan her dağlı Kürdü Türkçe konuşturmak ve hükümete ısındırmak yolunda nasıl çalışacakları münasip kimseler, Halkevleri vasıtasıyla pek açık olarak anlatılmalıdır.

Buna mukabil köy köy gezerek her nevi eşya satan ve köylünün yumurtasını, yağın pek az bir değerle, eşya ile değiştiren ve mütemadiyen Kürtçe konuşan ve ağlebi ihtimal köylüyü kasabalara yanaşmaktan uzaklaştıracak haberler yayması kabil olan ayak satıcılarını ortadan kaldırmak lazım gelir. Ekonomi bahsinde Türkün, Türk işçibaşı kullanmak suretiyle kuracağı fabrika ve imalathaneler de müessir olacaktır.

Ziraat memurlarının, baytarların süvari ve seyyar bir hale konması ve mütemadiyen köylerde gezerek köylü ile hasbuhal ve propaganda yapması düşünülen merkezlerin ekonomik tesirlerini artıracak tedbirlerdendir.

Sağlık ve Sosyal Tesir

En vahşi insanları değil, hayvanları bile can düşüncesi, can korkusu, hayat lezzeti yola getirecek büyük bir müessirdir. Bugün Doğu vilayetlerimizde çalışmakta olan memurlarımızın bile sağlıklarını tababet sigortasına bağlayamamışızdır. Ve bugünkü

şekil terakkiye doğru gitmiş olsa bile bu yoldaki düşünce ve gayeyi ne kadar sene sonra temin edeceği malum değildir. Takdir edilemeyecek bir çağ kadar uzakta kalır. İstedğim şekil şudur:

Her vilayetin bir sağlık müdürü ile gerek vilayet ve gerek kaza merkezlerinde, yetecek kadar, kaza sağlık doktorları bulunmalıdır. Bu doktorlara icabı kadar ücret verilmeli, hayvanı olmalı, sağlık işine aid hiç bir mesele onun müdahalesi haricinde kalmamalıdır. Öyle Belediye, hususi muhasebe veya bilmem şu ve bu kurumdan maaş tahsis edilirse o daireler işine bakar, aksi hükümet doktorudur, nazariyesi ortadan kaldırılmalıdır.

Hatta sağlık doktorları muayene ve tedavi ücreti almaktan menedilmeli, şahsi işlerden harcırah alması icabederse hükümetin kanunundaki miktarlar üzerinden almalıdır.

Sıtma mücadele kanunu da dahil olarak her nevi sağlık kanunlarını tatbik edebilmelidir. Böyle bir sağlık doktorunun yanındaki imanlı bir kaç sıhhat memuru ve dispanseriyle, köy gezileriyle kültür merkezlerinin en derin rolünü oynayan bir varlık olacağı şüphesizdir.

Nahiye müdürlerinin süvari olmaları mütemadiyen köy köy gezerek halkla temas etmesi Türk, Kürt ve Alevi ailelerin birbirine kız alıp vermeleri, asker ve memur olarak batı halkından bu bölgeye gelip Kürd kızlarıyla evlenip burada yerleşeceklerin arazi verilmek suretiyle iskanı da sosyal tesislerin icrasını tebel-lür ettirir.

Merkezlerin Kültürel tesirleri

Kültürün tesiri olabilmesi için merkez ittihaz edilecek kasabaların etrafa nur verecek kadar inkişaf etmesi lazımdır. Vaziyet kendi haline bırakılırsa meydana gelecek terakkinin, gayrı muntazar hadiselerle takaddün edebileceğini kimse iddia edemez. Bunun için süratli tedbirler almak icabeder. Bu tedbirlerin başında halkı arkasından sürükleyecek idare memurları, gençliğe

müessir olacak bilgili, gaye uğrunda didinir maarif müdürleri, saçacakları irfan nurunun dört duvar arasına sıkışıp kalmasını hazmedemeyecek, geniş bir muhiti aydınlatılacak muallimler kültür merkezlerinde birleşmesi lazımdır.

Teessürle kaydetmek gerektir ki, henüz kültür merkezlerine düşünce taşına memur tayin etmiş değiliz. Bugünkü memurlarımız da kendilerinden beklenen bu gayeyi temin edecek karakterde değildirler. Büyükler tayin edilirken vekaletlerin ihtimamı, küçükler için Umumi Müfettişlik merkezinde kurs açılması lazımdır.

Kültür merkezlerinin Türk kültürü aşlamak kabiliyetini arttırmağa çalışmak lazımdır. Yoksa Kürd de kendisine bir kültür bulmak yoluna girerse iş daha müşküllesin

D- Temsilin süratle temini için Kürtçe konuşmak meselesi üzerinde durmak lazımdır.

Halkevlerinin, bilumum münevverlerinin, devlet daireleri, müesseseleri memur ve müstahdemlerinin bilhassa vazife başında Kürtçe konuşmasına kat'iyen müsaade edilmemelidir. İş olan köylü Türkçe bilmiyorsa bile, memur derhal onunla Kürtçe anlaşmağa başlamamak, memur olmayandan bir tercüman getirmeğe mecbur tutulmalıdır. Bu suretle yaratılacak müşkülât Türkçe meramını anlatmaya saik olacaktır.

Memurlardan Kürtçe konuşanlar, birincisinde yazılı ihtar, tekerrüründe muhtelif nisbetlerle maaş kesilmesi, itiyad edindiği halde memuriyetten çıkarılması cezalarıyla cezalandırılmalıdır.

Her daire amiri, zabıta memuru bunu temine muvazzaf olmalıdır.

Temsil konusuna son vermezdence önce mühim gördüğüm bir tedbirden de bahsetmek isterim:

Kürd, muntazam hükümet şekline, sebebi ne olursa olsun alışmış değildir. Kendisince en kuvvetli şahsiyet kabilenin reisi, köyün ağası, ektiği tarlanın ve kullandığı öküzün sahibi olan

adamdır. Onun sözüne kanar, onun emellerinin tahakkuku için çalışır. Cumhuriyet devrinde mütekabil bağ gevşemiş ise de tamamıyla kırılmış denemez.

Kürd, hükümet memurlarının arasına kendilerine gösterdiği şefkat ve mülayimetin hükümet atıfatından ziyade kendisinin halk ettiği amillerden ileri geldiğine sahip olmuştur. İşte bu duyulan bu günden besleyen bazı kimselerin ve bilhassa hudud dışında çalışanların ve dahilde onlara yardım etmek isteyenlerin temsil işinde halkla hükümet arasına girip aksi tesirler husulüne çalışmaları pek tabii görülmelidir. Menfaatları kaybolan şeyhler, halkın mesaisini istismara almış ağalar, dışarı ile münasebette bulunan propagandacılar, çetecilik yapanlar, hükümet kuvvetlerine karşı gelenler, köyleri mecmu bölgeden addedilenler, geniş miktarda kaçakçılık yaptırınlar, geniş arazi işletenler, mükerrer cürüm sahibi olanlar bu cümleden addedilebilirler. Bunların temsili zor olduğu gibi zararlarının çok olacağı umulur. Bu gibi şahısların da Kürtler arasından seçilip çıkarılması lazımdır. Bunların kaç nüfusa baliğ olacaklarını bugün tahmin etmek müşküldür. Esasen hükümet bu sene aynı vasıftan 3000 raddesinde nüfusun garp vilayetlerine alınmasını kabul buyurmuştur. 15-20 senelik muntazam bir program temesül etmemiş halkı ortadan kaldırmış, kalanları da Türk kültürüne merbut bir hale getirmiş olacaktır. Bu son tedbire müracaat etmeden temsil işinin haline imkan görmüyorum.

E- Temsil işinde:

- 1- Halkevlerine önem verilmesi
- 2- Okuma odaları açılarak halka ajans, gazete ve mecmua okutturulması
- 3- Türk eserlerini çok güzel bir surette teşhir edecek müzeler kurulması gibi teşebbüsler, seyyar temsili oyunlar tertip ve halk türkülerini söyleyecek temsil grupları yapıp gezdirmek ve

köy sinema ve radyoları tesis etmek de iyi netice verecek amillerdendir.

Asimilasyon hususundaki fikirlerimi böylece hülasa ettikten sonra gerek temsil, gerek kuvvete istinaden temdidî idare şekli kabul edilmiş olsun tatbiki lazım çeşitli işler vardır ki onlara temas etmek lüzumiyeti duyuyorum.

Madde I

Kürtlüğün kaldırılması veya sağlam idarenin kurulması için yola ihtiyaç vardır. Her ne kadar yaz günlerinde bölgenin hemen her kazasına tekerlekli vesaitle sevkiyat kabilsede yağmur mevsimi başladıktan sonra her hangi bir hareket ve sevkiyat anında tekerlekli ve ağır ecmamı Diyarbekir'den ileri götürememek vaziyetiyle karşılaşılır. Değil böyle, askeri bir zaruret emniyet, asayiş, kültür gibi manevi lüzumlar ve temsil adımları bile yolla gitmek ıztırarındadır.

Yapılacak yol uzuncadır.

A- Diyarbekir, Silvan, Melefan, Ziyaret, Bitlis, Tatvan

B- Ziyaret, Siirt, Pervari, Şatak, Van

C- Van, Başkale, Hakkari, Pervari

D- Mardin, Savur, Midyat, Gercüş, Siirt

İşte bu yolların inşası maddi, manevi her gûna ilerleme çarelerinin Birinci Umumi Müfettişlik bölgesine girmesini temin edecek ve bu bölgeyi ana vatana daima sağlam bir halde bağlayacaktır.

Bugün Türk kültürüne temessül etmemiş bin bir propaganda, Kürd'ün her türlüşününün asker hizmetine alınmasının askerden avdet edenlerin memnun oldukları şayiasına rağmen ne dereceye kadar uygun olduğunu bilmiyorum. Esasen tam Kürt olan muhitte askere icabet % 20 raddesindedir. Her türlü hissi düşünceleri atarak Kürtlerin askerliğini amele taburlarında geçirtmek ve bu yolları kendilerine yaptırmak ve bu esnada Türkçe öğretmek, temsililerine çalışmak şıklarını da takip etmeği kabul edilmez bir fikir addetmiyorum.

Madde II

Doğu vilayetlerinin mühim bir derdi de memur meselesidir. İki safhadan tetkiki icabeden

A- Memur intihabında layık olduğu ehemmiyetin verilmesidir.

Batı vilayetlerinden kaldırılmaları icabeden memurlar Doğu vilayetlerine gönderilmektedir. Ne hacet, benim teşkilatıma bile her hangi beğenilmeyen karakteri hasebiyle yerinden uzaklaştırılması icabeden memur göndermeğe teşebbüs eden vekalet bile olmuştur. Çünkü, intihap işini ellerinde tutan komisyonlar, müsteşarlar bölgenin hususiyetini en değerli bir memurun çalışacağı bir saha olduğu fikrini henüz teslim etmemişlerdir.

B- Memur vazife başına geldikten sonra çalışmak vazifeye merbut olmak hassasını gösteremiyor. Bu, bir taraftan şahsi kabiliyet meselesi olduğu gibi, muhitin verdiği bazı elemeler de bu hali artırıyor veya doğuruyor:

1. Birçok yerde çalışacak -orta vaziyette bile- resmi dairelerin binaları olmaması
2. Meskensizlik.

Bazı kazalarda memurların, subayların ikamet tarzı feci bir hal almaktadır.

Bu vaziyetleri halle çare arayan büyük başbakanımız, bir milyon liralık bir proje yapılmasını Elaziz'e teşriflerinde emir buyurmuşlardı. Malum olduğu üzere bu bölgede inşaat için zaman dar ve iş için müteahhid bulmak müşkül ve bütçede memur evleri için tahsisat fasıl maddesi açılmamış olduğundan bunu bir kanun mevzuu addederek yaptığım proje de buna göre tertip edilmiştir (Ayrıca takdim edilecektir). Esasen bu inşaatı, yukarıda kurulmasını arz ve teklif ettiğim iskan komisyonuna tevdi etmek en uygun bir şekil olursa da emaneten veya iha-

le suretiyle bu binaları yapmağa mahalli nafia inşaat komisyonlarına selahiyet vermek de maksadı temin edebilir.

3. Memurları bölgeye bağlayacak tedbirlerden birisi de, yukarıda bildirdiğim veçhile sağlık teşkilatını her kazada teşmil etmek ve memurların fevkalade sıhhi hallerinde yol masrafı ve tedavi ücreti hususunda yardım görmesi meselesidir.

4. Doğu vilayetlerine gelen memurlardan işittiğim şikayetlerden birisi de, orta mektep veya lise olmayan yerlerde ödev aldıkları zaman bu mekteplerde okuyacak çocuklarının tahsil meselesidir.

Bu meselenin çok kolay ve bir çok çalışkan ve dürüst memurları Doğu vilayetlerindeki vazifelere gönüllü olarak bağlayacak tarzda halli kabil olduğunu zannediyoruz.

Kültür bakanlığı, bir kanunla, bin talebe meccanen okutmak selahiyetini haizdir.

Esasen memurun garp vilayetleri halkından olarak gelmiş olması ve bulunduğu yerde çocuğunun orta tahsili ikmal edeceği müessese bulunmaması ve memuriyetin bu bölgede devamı şartlarına istinaden çocuklarının Kültür Bakanlığı hesabına mecnanen okutulması, teklifimin esası olduğundan Kültür Bakanlığı almakta olduğu çocukların onda birini bu hesaba ayırırsa memleket için çok hayırlı bir karar almış olacaktır. Bunun da bir kanun mevzuu olduğuna şüphe yoktur.

5. Doğu vilayetlerine gelen memurlar, filvaki birçok mahrumiyetler içinde kalmaktadırlar. İhtiyaçlarını giderecek malzeme bulamamak yüzünden ücra köşelerde birkaç lira biriktirmiş olanlar da seneden seneye büyük şehirlere yaptıkları gezinti ile biriktirdiğini harcamaktadır.

Esasen Doğu vilayetlerinde hayat ucuz değildir. Hayatın ucuzluğu ayranla bulgur aşını her gün yemeğe alışmış olanlar nezdinde mevzuubahs olabilir. Yoksa gerek bakkaliye ve sebze, gerek manifatura, garp vilayetlerine nazaran çok pahalıdır.

Bir memur Muş'ta da, Antalya'da yaşadığının aynı derecesini temin edebilmesi için hiç şüphesizdir ki, Antalya'daki sarfiyatının birbuçuk mislini sarfetmesi lazımdır. Asli maaşı 90 lira olan valilerin bile geçim bahsinde hallerinden şikayet ettiklerini görmekteyim. Halbuki bu vilayetlere gelen vali ve kaymakamların -o yeri idaresini iyi tanzime muktedir olduğu takdirde- dört sene kadar vazifesinde kalması kendisinden iyi randıman alınmasını imkan dahiline koyabilir. Bunun için, bazı rüesayı bölgeye bağlayacak maddi tazminatın muvafık olacağını mütaalen etmekteyim.

6. Doğu bölgesinde çalışan memurların, hakimlerin, jandarma subaylarının sicilleri üzerinde çok durmak icabediyor.

Bunların herhangi birinin irtikabı, suistimali, hırsızlığı, fena karakterleri yakın amirinden itibaren Müfettişi Umumi'ye kadar bütün dereceler tarafından teyid edilirse o memur hiç olmazsa bir seneden aşağı olmamak üzere memuriyetten mahrumiyet cezasını almalıdır. Yoksa -bugün yapıldığı gibi- bu hallerinden şikayet edilen bir memur şarkın herhangi bir kazasından alınarak, bilfarz İzmir tarafına gönderilmiş olursa, rica, iltimas ve istirhamla bulamadığı gayeye erişmiş olur.

Madde III

Kürtlük hakkında ne şekilde hareket edersek edelim, idaresi başında bulunduğum bölgenin, memleketin diğer tarafına hiçbir yönden benzeyişi olmadığını, aynı kanunlarla idaresine devam etmenin bu bölgede arzu edilen huzur ve sükunu ve temsil işini halledemeyeceğini kabul etmek zarureti vardır.

A- Binbir cereyanlarını yukarıda izah ettiğim bölgenin habercisini, casusunu, serserisini, şakisini müsbet delaille kamunun pençesine koymağa imkan yoktur. Hududların gece gündüz geçilmeğe müsaid olan bir noktasından bugün, öbür noktasından yarın dahile giren bir propagandacı veya casusu, adeta hiçbir cezaya çarpılmadan hudud dışarı edilmesi; anası, babası,

çoluğu, çocuğu köyünde, tarlası malı başında serbest oturan yol kesici ve şakinin gasbettiklerini de bunlara refahlarını artırmak için vermesine mukabil haklarında hiçbir şey yapılamaması, bu çeşid işler yapan adamların cesaretini ve adedini artıracığına şüphe yoktur.

Huduttan pasaportsuz veya vesikasız giren bir şahıs ya hudud boyunca bir kurşunla karşılanacağını veya aylarca hapis yatacağını bilirse; köyünde kurulmuş düzeni, çoluğu çocuğu olan bir adam şakavete sülük ederken köyde bıraktıklarının, kendisini himaye edeceklerin derhal oradan kaldırılacaklarını hesaba alırsa, bu gibi fena yollara gideceklerin adedi azalacağına şüphe yoktur.

Böyle bir selahiyeti Konya valisine, Amasya valisine vermeğe hiç lüzum görmüyorum. Fakat, Mardin valisinde bulunması, mülkün selameti icabındandır. Valiye tevdiinde mahzur tasavvur edilirse Müfettişi Umumi'nin tasvibine terk edilebilir. Hakikat böyle iken, Mardin valisinin, polis vazife ve selahiyetleri kanununun 18. maddesine istinaden nezaret altına almış olduğu adamların güya hakkı hürriyetleri Mardin Cumhuriyet Müddei Umumisi'nce ve binnetice adliye vekaletince himayeye teşebbüs edilmiş ve kanunun valilere verdiği hakkında takyidi tarafına gidilmiştir.

Bölgeyi bugün Kürtlük propagandası, yarın Kürtlük İstiklâl cereyanı kaplasa, bugünkü adli prensiplerin memleketi kurtaracağına kanaat getiremiyorum. Meğer ki, bölgedeki amme hukuku müdafii olacak arkadaşlar ulusal duyguyu herşeyin üstünde tutmağa azmetmiş şahıslar ola! Şahıs itibariyle, idare amirlerini daha başka türlü yaratılmış olarak tasavvur etmiyorum. Buradaki farkı vazifenin icra tarzında, kanunların kayıtlarında mündemiçtir. Bugün müddei umumi iken icrasına katiyen yanaşmadığı bir işi, yarın kaymakam veya vali olduğu zaman (lazımdır) diyerek icraya kalkışan memurlar görülmüştür.

B- Gerek yukarıdaki (A) fıkrasından çıkarılan neticeye, gerek filasıl adli teşkilatımızın muğlak, basit ve cahil halkın anlamasından uzak olmasına mebni Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde hususi bir adliye rejimi kurulması lazım olduğu kanaatindeyim.

Bu teşkilatın esas noktalarını şöyle hülasa edebilirim:

1- Sulh, hukuk, ceza ve sair unvanları kaldırıp her kazada, her nevi davaya bakabilecek kaza hakimliğinin kurulması.

2- Bölgenin uzak olmasına karşı adli işlerin teşrii icabettiğinden her işin temyize gitmesinin önüne geçmek için üç kişiden mürekkep biri Bitlis, biri Diyarbakır'de olmak üzere iki istinaf mahkemesinin kurulması.

3- Sorgu hakimliklerinin ilgasiyle kaza hakiminin ilk tahkikata başlayarak neticeye göre karar vermesinin temini.

4- İlk ve istinaf mahkemelerinde verilen kararlardan herhangi bir hadde kadar olanların kati hüküm olarak kabulü.

5- Hukuku umumiye ile beraber dava ve talep sebketmeden şahıs hukukunu da zaman altına alması gibi esaslara dayanan bir proje ayrıca sunulacaktır.

Bu raporumda arz edilen hususlardan Umumi Müfettişlik'çe yapıla-bilecekler yapılmakta ve takip edilmekte olmakla beraber, Türk'ü büyük saadetlere kavuşturan ve Türk vatanını her gün fersahlarca ileri götüren büyük hükümet şefi İsmet İnönü'den memleketin görebildiğim bir derdinin hal ve takibi için direktifler alabilmek gayesini güderek yazdığımı arz ederim.

Birinci Umumi Müfettiş
Abidin Özmen

GİZLİ

İngiliz Büyükelçiliği'nden, Ankara.

Efendim,

1. (...)

2. Şu anki Türkiye değerlendirildiğinde, Türk sivil ve askeri yetkililer bu ülkede artık bir Kürt sorunu olmadığını söyleme temayülündedirler. Kürtler, Türklerin bir bütün olarak halk için kuruyor oldukları tüm eğitim ve refah olanaklarından yararlanmaktadırlar; Kürtlerin Ruslardan Türklerin bunlardan nefret ettikleri kadar nefret ettikleri söylenmektedir.

3. Türklerin, Kürt sorunu hakkında fazla iyimser olduklarını düşünme eğilimindeyim; yakınlarda Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'na Türk hükümetinin sınırlarda sorunları olup olmadığını sordum. Bay Akdur, Türkiye'de durumun dikkatle izlendiğini ve İran, Irak ve Suriye hükümetleriyle münasebetin devam ettirildiğini söyledi. Durum bu ülkelerde daha tehlikeliymiş.

4. Bay Akdur'un Rusların bu ülkelerdeki Kürtlere radyo yayını yoluyla propaganda yaptıklarını bilip bilmediğini ve uygun bir yerden karşı yayınlarla Sovyet yayınıyla mücadele etmenin iyi bir fikir olacağını düşünüp düşünmediğini sordum. Akdur bunun bir hata olacağını düşündüğünü belirtmekte tereddüt etmedi. Çünkü "bu Ruslara programlarını etkili buldu-

ğumuzu gösterebilir ve en azından Kürt sorununun özel önem haiz olduğunun kabulü olur". Bay Akdur, Kürt sorununun bazen ciddi bir rahatsızlığa ulaşabileceğine hiç şüphe olmasa da, Kürt reislerinin, şu anda özgürlükleri genel bir Kürt hareketine adamaktan daha fazla, kendi kişisel bağımsızlıklarını devam ettirmekle alakadar olduklarını düşündüğünü söyledi.

5. Bu telgrafın kopyalarını Majestelerinin Bağdat, Tahran, Şam ve Beyrut'taki elçiliklerine ve İngiliz Orta-Doğu bürosuna gönderiyorum.

Sadık kulunuz olmaktan
şeref duyarım efendim

■ ■ ■

GİZLİ

Kürt Sorunu

1. Raporun konusu: Bu rapor Sovyetler Birliği, Birleşik Arap Cumhuriyeti*, Irak ve İran'ın geçmiş ve gelecekteki Kürt politikaları üzerine bölümlerin izlediği, Kürt sorununun arka planı ve 1918-1946 arasındaki tarihi ile ilgili bir sunuş bölümünden oluşmaktadır. 15. paragraf Majestelerinin hükümetinin Kürtlere yönelik politikasının ne olması gerektiği konusunda sonuçlar çıkarmaya çalışmaktadır.

2. Sunuş: Kürtlerin önemi coğrafi konumlarından kaynaklanır. Esas Kürt bölgesi yaklaşık olarak Türk, İran ve Irak sınırlarının buluştuğu noktada odaklanmıştır.(...)

3. Kürtlerin toplam sayısı hakkında güvenilir bir hesaplama yoktur. Ancak öne sürülmüş bulunan 8 milyon rakamı açıkça çok yüksektir. Bir Sovyet yayını (Sovietskaia Etnografla) toplam Kürt nüfusunu 5 milyon olarak belirtmektedir. Yukarıda tarif edilen bölgede -aşağıda bulunduğu şekliyle- yaklaşık olarak 4,5 milyon Kürt'ün yaşadığına inanıyoruz.

Türkiye 2 Milyon (Toplam Nüfus: Yaklaşık 28 milyon)

İran 1 Milyon (Toplam Nüfus: Yaklaşık 20 milyon)

---

* Birleşik Arap Cumhuriyeti 1958 yılında Mısır ve Suriye'nin birliğinden meydana gelmiştir.

Irak 1 Milyon (Toplam Nüfus: Yaklaşık 5 milyon)
Suriye 150.000 (Toplam Nüfus: Yaklaşık 4 milyon)
S.S.C.B. 100.000

Yaklaşık 800.000 Kürt İran'ın diğer taraflarında yaşadığı için Sovyetlerin tahmini ile bizimkinin hemen hemen aynı oldukları görülecektir.

4. Kürtler, kendilerini dil ve gelenekler itibariyle Türklerden, Araplardan ve İranlılardan ayıran -her ne kadar en çok İranlılara yakındırlarsa da- etnik kimlikleriyle gurur duyan eski bir halktır. Çoğu İranlılardan farklı olarak çoğu Araplar gibi sünni Müslümandırlar. Ancak dinlerinde yumuşak eğilimlidirler.

5. Kürtler hiçbir zaman siyasi olarak tek bir halk şeklinde birleşmemişlerdir. Ülkelerinin aşırı dağlık doğası, iç iletişimin yetersizliği ve toplumlarının aşiretlere dayanan yapısı Kürtleri sık sık bir diğeriyle kan davası içindeki küçük gruplara bölünmüş olarak bırakmıştır. Ortak bir temele sahip olmakla birlikte diyalektler ve gelenekler kuzeyden güneye tüm Kürdistan'da farklılaşmaktadır. Sonuç olarak, Türk, Irak veya İran merkezi hükümetlerine karşı geçmişteki Kürt isyanlarının çoğu yerel meseleler olmuşlar ve bir Pan-Kürt ayaklanmasına yaklaşan bir niteliğe hiçbir zaman bürünememişlerdir.

6. İki dünya savaşı arasında Kürtler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü takiben esas olarak bölündükleri üç ülkenin devlet otoritelerine değişen düzeylerde tabi oldular. Kürtlerin Sovyetler Birliği'ne yakınlığına duyarlı olan Türkler bir asimilasyonun izlediği hararetli bir acımasız baskı politikası izlemişlerdir. Rıza Şah'ın liderliğindeki İranlılar da kendi Kürtlerini ezdiler, fakat daha az şiddetle! Britanya rehberliğindeki Irak'ta Kürtlerin koşullarını iyileştirmek yolunda bir şeyler yapan fakat aynı zamanda Kürt siyasal bilincin gelişmesini de ilerleten daha liberal bir politika izlendi. Birbirinden bağımsız iki Kürt önderi 1939'dan önceki Irak hükümetine karşı belirli zamanlarda isyan-

larda bulunmuşlardır; Süleymaniye'nin daha güney bölgesinde Şeyh Mahmud ve kuzey-doğudaki Barzan Vadisi'nde de Molla Mustafa. Ancak bunlardan yalnızca Şeyh Mahmut tam bir milli lider olarak adlandırılabilir; Molla Mustafa hem savaştan önce hem de sonra, 1946'daki Irak'tan sürgün edilene değin merkezi hükümetin aşiretine uygulanmasına direnen savaştı bir şeften öte biri değildi. (...)

7. Sovyet birliklerinin 1941 'de kuzey İran'a varışına, merkezi hükümetin zayıflayan iktidarına karşı tüm ülkede aşiretlerin kendiliğinden isyanları eşlik etti. Diğer bölgelerde olduğu gibi Kürt bölgelerinde de aşiretler başarılı bir şekilde özerkliklerini ilan ettiler. Fakat bu esnada tam anlamıyla bir 'ulusalcılıktan' pek söz edilmemekteydi. Ancak bir süre sonra doğrudan Rus işgali altında ve şüphesiz Sovyet siyasi rehberliğinde, Raziye gölü yakınlarındaki -dikkatlerimizi Irak ve Türkiye Kürtlerine de çevirten- Mahabad, Kürt ulusalcı hareketinin bir merkezi haline geldi. Her zaman oportünist olan Sovyet siyaseti, zorunluluklar ve sınırlılıklar dayattıkça, yerel Kürt özerkliğinin aktif teşvikinden, sadece bunu kabul etmeye (son olarak da İran Kürtlerinin terk edilmesine) varan değişiklikler gösterdi. Sovyetler Birliği'nin bu esnada birleşik ve bağımsız bir Kürdistan'ı desteklemeye hazır olduğunu gösteren hiç bir kanıt olmamasına rağmen, bu ülke Mahabad'ın Kürt milliyetçilerine gelecek için en iyi umut göründü. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin üç önemli Ortadoğu ülkesindeki hoşnutsuz ve hacimli azınlıklar olarak, potansiyel yıkıcı değerlerinden dolayı, Kürtlerin desteklenmelerinin önemli bir şey olduğunu anlamış olduğu aşıkardır.

8. 1945'le birlikte Kuzey İran'da Mahabad etrafındaki bölgede Sovyet, himayesinde bir "Kürt Cumhuriyeti" kurulmuştu; Molla Mustafa bir kez daha Irak'ta isyan halindeydi; Kürt komünist partileri hem İran'da hem de Irak'ta faaliyetteydi; ve Türkler kendi Kürt bölgelerindeki güvenlik önlemlerinin yo-

ğunlaştırmak zorundaydılar. Bununla birlikte, Molla Mustafa Irak ordusu tarafından yenilgiye uğratıldı ve yandaşlarıyla birlikte İran'a geçti. Bir milli lider intihasını -muhtemelen Sovyet hüneriyle- burada kazandı ve general üniforması içinde tüm Kürdistan için bir yurtsever imajını yerleştirmeye başladı. Kürtler için daha ciddi bir aksilik, Sovyetlerin, İran Azerbaycan'ında özerk bir Sovyet Cumhuriyeti kurma teşebbüslerinin 1946 aralığında ki iflasından kaynaklanan geri çekilmeleri idi. (Rus birlikleri yılın başında İran'dan çekilmişti.) İran'daki Kürtlerin lideri Gazi Muhammed İran hükümetine teslim oldu ve diğer birkaç kişiyle birlikte Şubat 1947'de idam edildi. Molla Mustafa birkaç yandaşıyla Sovyetler Birliği'ne kaçmayı başardı. Yandaşlarının esas kısmı, yumuşak davranıldıkları ve yerleşmeleri için iktisadi yardımın verildiği Irak'a döndüler. Bu zamandan beri Kürdistan topraklarında mesele yoktur.

Sovyet Politikası

9. Sovyetlerin Kürtlerle ilgisi 1946'da sona ermedi ancak bu zamandan beridir bir bekleyiş oyununu oynamaktan memnundurlar. Nitekim Sovyet Ermenistan'ındaki Erivan'dan Kürtçe yayınlar haftada sadece iki saat yapılmakta ve bu yayınlar doğrudan Sovyetler Birliği'ndeki Kürtler tarafından idare edilmektedir; Kurmanç diyalektindeki yayın, güney Kürt bölgelerinde yaşayan çoğu İranlı ve Iraklı Kürt için anlaşılmaz olmaktadır.

(Yine de yayınlar, Kürtlerin İran, Türkiye ve Irak hükümetlerince ezilmesini, Sovyetler Birliği'nde bir Kürt olmanın mutluluğuyla karşılaştırmaktadır.

10. Yayınların devrimden sonra Irak'ı eleştirmeyi durdurup durdurmamış olduğunu bilmiyoruz. Ancak bu oldukça muhtemel görünmektedir. Sovyetler Birliği'nin politikası Irak hükümetinin teveccühünü kazanmak ve Irak'ı Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin veya Batı'nın kollarına itmekten sa-

kınmak olduğu sürece, Sovyet hükümeti Irak Kürdistan'ındaki meseleyi karıştırmak veya özerk bir Kürt devletinin kurulmasını desteklemek istemeyecektir. Bunun yerine, Irak Kürtlerini anti-emperyalist ulusal cephenin oluşmasında Arap kardeşleriyle birleşmeye kışkırtırken, Türkiye ve İran'daki Kürtler arasındaki hoşnutsuzluğu (bu amaç için muhtemelen Iraklı Kürt komünistlerini kullanarak) kışkırtmakta yoğunlaşmaları beklenebilir. Molla Mustafa'nın demir perde arkasındaki 12 yıldan sonra Irak'a dönmesine verilen Sovyet izini bu politikayla uyumludur. (...)

Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Politikası

11. Irak Kürtleri nüfusun 5'te 1'ini oluşturdukları gerçeği sebebiyle sahip oldukları etkinin oldukça farkındadırlar. Bundan dolayı kısa ömürlü Ürdün-İrak birliğini şüpheyle karşıladılar; Irak ile -nüfusu Irak'ın beş katı olan- Birleşik Arap Cumhuriyeti arasındaki sıkı ilişki fikrinden daha fazla tedirgin olmaları beklenebilir. Yine de Nasır'ın kendisinin, Kürtler tarafından kendisine sunulan olasılıklara bu yılın başlarında biraz kafa yormuş olduğu görünmektedir. Geçen Nisan'da Suriye'deyken kendisinin birleşik ve bağımsız Kürdistan devletine taraftar olduğunu ifade etmiş olduğu ve aynı ayın sonundaki Moskova ziyaretinde de Kürt sorununu Brejnev'le tartışmış olduğu bildirilmektedir. Irak devriminden önce, Kahire radyosunun 'Kürdistan'ın Sesi' (kanalı -çn.) Irak Kürtlerini, Irak hükümetine ve diğer Bağdat Paktı güçlerine karşı kışkırtıyor ve Kürtleri bağımsız bir devlet kurmaya çağırıyordu. Bununla birlikte Birleşik Arap Cumhuriyeti halihazırda, aynen Sovyetler Birliği gibi (...).

Irak'ı gücendirmekte duyarlıdır. Bundan dolayı, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin siyaseti de, aynen Sovyetler Birliği gibi, muhtemelen Irak'lı Kürtler arasındaki sıkıntıyı karıştırmaktan veya özerk bir Kürt devletini desteklemekten sakınmak; ancak İran ve Türkiye'deki Kürtler üzerinde yoğunlaşmak olacaktır.

Suriye ve Irak Kürtleri, özellikle de Suriyeli Kürtler bu amaç için biçilmiş kaftandırlar.

Irak Politikası

12. Irak'taki yeni rejimin politikası Kürtlerin devletin bölünmez ve hoşnut bir parçasını oluşturmaları gerektiği intibasını vermektedir. Kürtler böylesine geniş bir azınlığı oluştururken ve yerleştikleri bölgedeki herhangi bir mesele Irak'ın temel zenginlik kaynağını -petrol endüstrisi-tehlikeye sokacak olduğundan bu politika makul olmaktadır. Yeni rejim Kürt kamuoyunun teveccühünü kazanmak için büyük çabalar sarf etmiştir. Başkanlık konseyinin üç üyesinden biri Kürttür; Şeyh Mahmut'un bir oğlu bakandır ve diğer bir bakanın da Kürt olduğu söylenmektedir.(...)

13. Irak ve İran arasındaki ilişkiler devrim öncesinde bile hiçbir zaman iyi değildi. Devrim'den hemen sonra, günde 8 saat yayın yapan Bağdat radyosunun Kürtçe programı, İran hükümetine ve İran'daki Kürtlere yapılan uygulamalara saldırmaya başladı. Tahran radyosu aynı şekilde yanıt verdi; ancak ekimin başında iki hükümet radyo savaşlarında resmi olmayan bir ateşkes yapmış göründüler. Kürtçe yayınlan izlemek için yapılan düzenlemelerin yetersizliğine bağlı olarak, ateşkesin nasıl yürüdüğünü bilmiyoruz; ancak Irak Kürdistan'ındaki koşullar İran'daki sınır boyundaki koşullardan oldukça daha iyidir; ki propaganda mücadelesi yeniden başlarsa Irak daha güçlü bir konumdadır. Bundan dolayı, İran-İrak ilişkilerinde bir düzelme olmadığı takdirde Irak, İran'daki Kürtler üzerinde güçlü bir etkide bulunabilir. Aslında Irak, İran Kürdistan'ındaki silahlı asileri destekleyerek ve özellikle İran güvenlik kuvvetlerinden gelen baskı çok arttığında bu asilere sınır boyunca güvenli bir sığınma sağlayarak, İranlı yetkililer için ciddi bir güvenlik sorunu yaratabilir. Ancak kendi Kürt nüfusunun büyüklüğü ve petrol

alanlarının yerleşkeleri karşısında, Kürtler arasındaki bir rahatsızlığa karşı Irak, İran'dan daha fazla zedelenebilir durumdadır; ve Irak Kürtleri arasındaki bir İran misillemesi olasılığı, mantıklı bir Irak hükümetini İran'da geniş ölçekli bir kışkırtmadan alıko-yacaktır.

İran Politika

14. İran hükümeti veya en azından bu hükümetin General Bahtiyar gibi bazı üyeleri, Irak'taki Arap olmayan kesimlerle İran arasındaki ırk yakınlığının Irak Kürtleri üzerindeki etkisi hakkında abartılı fikirlere sahip görünmektedirler. Her ne kadar İran hükümeti İran Kürdistan'ının ekonomik gelişmesini hızlandırmak niyetini açıklamışsa da, Kürtlerin maddi olarak Irak'ta daha iyi oldukları gerçeğini sahte bir şekilde gizlemeye dikkat etmekte ve İran hükümeti için tüm gerekenin Irak Kürtlerini "anavatanla yeniden birleşmeye" çağırarak olduğunu düşünmektedirler. Irak hükümetinin -muhtemelen Kürtler arasında bir sorun çıktığında kuzeydeki petrol bölgelerinde veya yakınlarında bir mesele çıkması korkusu sebebiyle- ekim başında bir radyo ateşkesini kabul etmesi gerçeği, İranlıları iyi bir koza sahip oldukları görüşlerinde teyit etmiş olabilir. İran ve Türk hükümetlerinin -eğer halihazırda uygulamaya koymamışlarsa- Irak Kürdistan'ındaki meseleyi karıştırmak için gerekli adımları tartışıyor oldukları yolunda sürekli işaretler mevcuttur.

15. Sonuçlar.

- a. Kürtlerin Irak devletinin ayrılmaz ve hoşnut bir parçasını oluşturmaları şu anki Irak rejiminin çıkarıdır.
- b. Bu, aşağıdaki sebeplerden dolayı şu an için Britanya'nın ve Batı'nın da çıkarıdır: Birinci olarak, Irak Kürdistan'ındaki bir mesele bizim Irak'taki petrol yatırımlarımızı tehlikeye sokar; ikinci olarak, Kürt faktörü Irak'ı Birleşik Arap Emirliği

ile yakın bir birliğe çekecek herhangi bir eğilimi önleyecektir. Bu sebeple Irak'ın bağımsızlığı için bir tür garanti şeklinde işleyecektir.

- c. İsterse propaganda veya yıkıcı faaliyetler veya başka bir biçimde olsun, Kürtlerin bağlılığı için yapılacak her mücadelede Türkiye ve İran, Irak'a kıyasla daha dezavantajlı olacaktır; çünkü Irak'taki Kürtler İran ve Türkiye'deki Kürtlerden daha iyi muamele görmektedirler.
- d. Bundan, halihazırdaki durumda, Kürtler arasında mesele çıkarmak için hiçbir teşebbüste bulunmamamız gerektiği ve İran ve Türk hükümetlerinin de bunu yapmaktan veya kışkırtıcı yayınlardan vazgeçmeleri için elimizden geleni yapmamız gerektiği çıkmaktadır. Majestelerinin elçileri ve konsolosları, muhtemel kışkırtıcıların ve Kürt bağımsızlık hareketleri veya muhalefet liderlerinin önerilerini tartışmaktan kaçınmalıdırlar. Bununla birlikte, örneğin Irak Sovyet yöresine doğru sürüklenmeye başlarsa veya Birleşik Arap Cumhuriyeti içinde yutulursa bu politikayı yeniden gözden geçirmeyi isteyeceğimiz koşullar doğabilir.
- e. Eğer ya Sovyetler Birliği ya da Birleşik Arap Emirlikleri, farklı sebeplerden dolayı, Kürtler arasında mesele çıkarırlarsa İran ve Türkiye'ye şartsız diplomatik ve moral destek vermeliyiz ve aynı şeyi yapabilmek için itimat kazanabilmek üzere benzeri bir desteği Irak'a vermek için de hazır olmalıyız.
- f. İran'daki Kürtlerin durumlarını iyileştirmeleri için ve kışkırtıcıların buradaki işlerini zorlaştırmaları için İranlıları desteklemeliyiz.
- g. Bu sonuçlara, özellikle (d)'ye ilişkin olarak A.B.D.'nin muvafakatini almaya çalışmalıyız.

